

V. KADA IR DIEVAS LIETUVOJE TIK LENKIŠKAI TESUPRATO

Lenkiškasis mesionizmas

Visais laikais visi šovinistai militaristai stengėsi panaudoti religiją pavergtųjų tautų pajungimui, nutautinimui, asimiliacijai. Galingosios Lietuvos valstybės sukūrėja – lietuvių tauta buvo atsidūrusi ant žūties ribos iš dalies dėl to, kad jos valdovai krašto apkriktijimą, bažnyčių ir vienuolynų steigimą perdavė svetimšalių lenkų kunigams ir vienuoliams, kurie iš pat pradžių ir ėmė rūpintis ne tiek Kristaus mokslo skleidimu, kiek žmonių lenkinimu. Kituose kraštuose misionieriai stengdavosi išmokti vietinių žmonių kalbą, o lenkų dvasininkai, gavę iš valdovų privilegijų, taip pat žemių ir dvarų, katalikybę stengėsi įgyvendinti versdami žmones atsisakyti savo, lietuvių kalbos ir papročių, skelbdami juos kaip pagonybės palikimą, aiškindami, kad tik lenkų kalbą suprantantis ir krikščioniškasis Dievas.

Lenkų misionieriai prie savo bažnyčių ir vienuolynų Lietuvoje steigė ir savas, lenkiškas mokyklas. Tad katalikybės įsigalėjimas menkino lietuviybę, ypač valdančiųjų luome, kurio vis daugiau narių ėmė tikėti, kad jie, kalbėdami lenkiškai, tampa ne tik tikrais krikščionimis, bet ir „europiečiais“. Tikybos ir švietimo perdavimas svetimšaliams lenkų kunigams ir vienuoliams, leidimas jiems nekontroliuojamai veikti valstybėje buvo viena iš didžiausių Lietuvos valdovų klaidų, prisidėjusių ne tik prie lietuvių tautos pavertimo baudžiauninkais savo krašte, bet ir prie pačios valstybės pavertimo Lenkijos provincija, pagaliau prie jos žlugimo, pasidalijimo tarp kaimynų.

Tačiau Lietuvą pajungus ir carinės Rusijos valdžiai, per bažnyčias ir toliau buvo lenkinama net skelbiant, kad tik tas esąs patriotas, kuris ir meldžiasi, ir kalba lenkiškai. Katalikų bažnyčia buvo geriausia lenkų šovinistų siekių sulenkinti, asimiliuoti lietuvius vykdytoja. Net ir kai po 1863 m. sukilimo carinė Rusija uždraudė lietuvišką spaudą ir lietuviškas mokyklas, lenkai ir tuo naudojosi – nežinoma nė vienos maldaknygės, jau nekalbant apie knygas, kurias lenkai būtų išleidę lietuviškai, jie bruko lietuviams tik lenkiškąsias ir daugelis dievobaimingųjų lietuvių meldėsi iš jų ir vaikus mokė lenkiškai.

Dar labiau negu iki Lenkijos valstybės padalijimo lenkinimas buvo vykdomas per parapines mokyklėles, taip pat kunigų seminarijose (iki Vilniaus universiteto uždarymo), tapatinant tikyba su tautybe: katalikas – tai tik lenkas. Ir beveik visose seminarijose lenkų kunigai profesorai nuožmiausiai persekiojo visus tuos, kurie prabildavo lietuviškai. Apskritai į Vilniaus kunigų seminariją lietuviui įstoti būdavo labai sunku dar ir todėl, kad buvo reikalaujama iš stojančiųjų gerai mokėti lenkų kalbą. Lenkų bažnyčios hierarchai būsimus kunigus atrinkdavo dar nuožmiau, negu sovietų metais kagėbistai atsirinkdavo kandidatus į savo tarnybas. Žemaičių kunigų seminarijoje, Žemaitijoje, kuri nepaisant lenkinimo ir rusinimo, išliko lietuviškiausia, lenkų ar sulenkėjusių hierarchų reikalavimu, nepaisant, kad daugelis seminaristų net nemokėjo lenkiškai, vis viena visos mokymo programos buvo dėstomos atėjų lenkų kalba.

Paradoksalu. Lietuva buvo okupuota carinės Rusijos, bet lietuvių ir lietuvybės išlikimui didžiausią pavojų ir toliau kėlė lenkai, jų valdoma Katalikų bažnyčia. Kad bent kiek pasipriešintų tam lenkų dvasininkų persekiojimui, daug kur lietuviai seminaristai būrėsi į slaptas savo organizacijas. Taip dar 1888 m. Seinų ir Kauno kunigų seminarijose lietuviai klierikai įsteigė slaptas savo draugijas siekdami mokytis lietuviškai, plauti draudžiamą lietuvišką literatūrą. Daugelis jų narių bijojo ne tiek rusų žandarų, kiek savo dvasios vadovų – lenkų arba sulenkėjusių hierarchų, kunigų, vienuolių, kurie dažniausiai būdavo ir geriausi rusams slaptieji informatoriai. Tarp tokių slaptų lietuvių klierikų draugijų Kaune steigėjų buvo ir būsimas rašytojas kunigas J. Tumas-Vaižgantas. Jo vadovaujamai tokiai draugijai 1888 m. priklausė 20 lietuvių klierikų. Ji vadinosi Lietuvių mylėtojų draugija.

Nuo XIX a. pabaigos ir Žemaičių kunigų seminarijoje (ypač Kaune) išgalėjo nuožmūs lenkintojai, lenkų šovinistai imperialistai: tai prof. B. Žongalavičius (Żongalawicz), Liausas (Laus), P. Krištijonas ir kiti. Labai priešiškas lietuvių tautos atgimimui buvo ir iš sulenkėjusių bajorų kilęs vyskupas M. Paliulionis. Tik lenkiškai žemaičių parapijose pamokslus sakydavo ir su žmonėmis bendraudavo vyskupas G. Cirtautas.

1900 m. sulenkintos Bažnyčios hierarchams mėgino pasipriešinti Kauno seminarijos klierikai lietuviai. Jie seminarijos vadovybei įteikė reikalavimą, kad sulenkėję ar lenkai hierarchai ir jų paskirti kunigai dėstytojais nutrauktų lietuvių ir jų kalbos niekinimą, persekiojimą ir pagrasino, kad jeigu į tą reikalavimą seminarijos vadovybė nereaguos, tai visi klierikai

paliks seminariją. Seminarijos vadovybė, kiek patylėjusi, iš seminarijos pašalina 4 „litvomanus“.¹

Be abejonės, Katalikų bažnyčios vaidmuo lietuvių tautos ir jos valstybingumo atkūrimui būtų buvęs ne toks juodas, jei ne LDK Jogailos sudaryta Krėvos unija su Lenkija, jei lietuvių valdovai būtų pasistengę įrodyti, jog Lietuva jau nuo karaliaus Mindaugo laikų yra krikščioniška valstybė, ir nebūtų atidavę į lenkų šovinistų misionierių rankas katekizacijos ir švietimo. Krikščionybė rodo ir tai, jog nežinoma nė vieno atvejo, kad Lietuvos žmonės būtų ginklu pasipriešinę jai: po krikščionybės įvedimo ypač žemaičiai pakilo į kovą ne tiek dėl pagonybės apgynimo, o prieš tai, kad vyskupams ir kunigams buvo dalijamos geriausios žemės, iki tol buvę laisvi valstiečiai paverčiami jų baudžiauninkais. Į daugelį šalių krikščionybė atėjo kaip vargšų gynėja, vietinės kultūros puoselėtoja, o į Lietuvą – kaip ponų religija, kaip šimtmetinės lietuvių kalbos ir kultūros naikintoja. Lietuva bene vienintelė Europos valstybė, kuri neturi šventųjų nei palaimintųjų iš gyventojų, nežinoma nė vieno nukankinto ar pagonių persekioto.

Katalikybė senajam lietuviui – ponų religija

Karalius Mindaugas su savo dvariškais apsikrikštijo 1250 ar 1251 m. Krikštijo Livonijos ordino dvasininkai.

Mindaugas įsteigė 3 vyskupijas. Tačiau apie jų veiklą ir apkrikštytųjų skaičių kol kas nerasta šaltinių. Tiesa, popiežius Inocentas IV rašė, kad Lietuvos valdovas Mindaugas krikštijęsis su didele daugybe pagonių. Paskirtieji vyskupai buvo tvirtinami karaliaus Mindaugo. Nors jis savo dukrą išleido už Mozūrijos kunigaikščio krikščionio Boleslovo II, Vilniuje pastatė katedrą, bet dėl to nesumažėjo vokiečių riterių grobiamųjų žygių į jau formaliai krikščioniškąją Lietuvą. Organizavus sąmokslą, Mindaugas 1263 m. buvo nužudytas. Tačiau ir po jo žūties krikščionybė toliau plito Lietuvos karalystėje. Padedant Rygos arkivyskupui buvo statomos naujos bažnyčios, Lietuvoje ėmė veikti (nuo 1298 m.) pranciškonai ir dominikonai. Naugarduke ir Vilniuje naujasis valdovas Vytenis pastatė bažnyčias pranciškonams ir dominikonams. O valdovas Gediminas 1322 m. parašė laišką Popiežiui, kad Lietuva yra atsidavusi jo globai ir pažadėjo apkrikštyti dar neapkrikštytus. Tačiau tai, kad Lietuva taptų pripažinta krikščioniška valstybe, buvo nenaudinga nei stiprėjančiai Lenkijos valstybei, nei

¹ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. V., 1992. T. 1, p. 67, 68, 75.

vokiečių ordinams, nes nebūtų galima pateisinti savo plėšiamųjų žygių į Lietuvą esą pagonybei tarp krašto žmonių įveikti.

Gedimino įpėdiniai Algirdas ir Kęstutis irgi nebuvo priešingi krikščionybei. Jie kovojo ne su ja, o su Vokiečių ordinu, kuriam talkino iš visos Europos atvykstančių plėšikų gaujos. Jie stengėsi apginti Lietuvos valstybę ir apsaugoti nekaltus žmones nuo skerdynių. Kunigaikštis Algirdas, Rytų Lietuvos žemių valdovas, gyvendamas Vitebske, apkrikštijo stačiatikius savo pirmosios žmonos vaikus. Krikščionė buvo ir antroji jo žmona Julijona. Nėgana to, Algirdas savo valdomose rytinėse žemėse įkūrė ir stačiatikių metropoliją.

Krikštijosi ir Kęstučio dukra Ona, ištekėdama už Mozūrijos kunigaikščio, taip pat ir jo sūnus Butautas. Pagal kai kuriuos šaltinius krikštytis buvo sutikęs ir pats Kęstutis, tačiau, lenkams užgrobęs jo valdomą Volynę, pasi-piktinęs tokiu negarbingu krikščionių lenkų elgesiu, atsisakė priimti krikštą. Tačiau jo sūnus Vytautas, būsimasis Didysis Lietuvos kunigaikštis, pirmą kartą apsikrikštijo 1382 m. būdamas pas kryžiuočius.¹ Tad tik pigi propaganda yra daugelio lenkų kalbos apie tai, kad tik jie, po Krėvos unijos pasirašymo, apkrikštijo tariamai pagoniškąją Lietuvą, ėmė skleisti Lietuvos valstybėje Kristaus mokslą, Vakarų kultūrą.

„Dangiškieji“ feodalai

Beje, kol kas nėra nuodugnesnių istorinių veikalų apie krikščionybę Lietuvoje nuo Mindaugo iki Jogailos laikų (iki 1387 m. krikšto). Kadangi tais laikais metraštininkai dažniausiai buvo jau lenkų kunigai ir vienuoliai, tai jie pirmiausia ir stengėsi iškelti savąjį, lenkų vaidmenį ir sumenkinti kunigaikštystės teisėmis prisijungusios Lietuvos. Tuo metu ir lenkų Katalikų bažnyčia į tą prisijungimą laikė naujojo krašto sulenkinimu dangstantis krikštijimu. Maža to, lenkų katalikų dvasininkija iš Jogailos pareikalavo, kad vadina-miesiems jų misionieriams būtų skiriami dvarai, statomos bažnyčios. 1388 m. kovo 12 d. Popiežiaus nurodymu buvo įsteigta Vilniaus vyskupija, o prie jos ir kapitula daugiausia iš atvykėlių lenkų dvasininkų. Jogaila jai paskyrė Labanoro ir Molėtų kaimus, Dubravos valsčių Lydos apskrityje, Bokštų valsčių Ašmenos apskrityje, didžiulį sodą prie Vilniaus, 5 namus ir dešimtinę žuvies iš karališkos žūklės Nemune. Tad iš pat pradžių vyskupas jau tapo vienu stambiausių feodalų valstybėje, valdančiu beveik 1000 km² žemės su 60 kaimų ir 600 namų. Pačiame Vilniuje vyskupui dar buvo pa-

¹ Lietuvių enciklopedija: Lietuva. V., 1990. T. 15, p. 132.

skirti penki namai – vienas mūrinis ir keturi mediniai. Metai po metų vyskupo valdos buvo didinamos ir XVI a. viduryje Vilniaus vyskupui jau dirbo apie 40 000 Lietuvos žmonių.¹ Suprantama, kad vyskupams feodalams ir laiko nebelikdavo rūpintis savo „avelėmis“, turėjusiomis eiti jiems baudžiavą, bet daug sunkesnę, negu iki tol eidavo pas bajorus ar dvarininkus. Daugybė dvarų dar buvo paskirta vyskupo pagalbininkams, sufraganams ir kt., taip pat vyskupijos kapitulos nariams, kunigams, vienuolynams, kurie Lietuvoje jau kūrėsi nuo XIV a. Kovoti su protestantizmu ir ateizmu 1569 m. vyskupo V. Protasevičiaus pakviestas Vilniuje įsikūrė jėzuitų ordinas, kuris po metų čia atidarė aukštesniąją mokyklą – kolegiją. 1579 m. ji buvo pertvarkyta į akademiją, bet ji, kaip anksčiau rašyta, nepaisant atliktų kai kurių svarbių mokslo darbų, savo esme tapo nauju lenkinimo židiniu Lietuvoje.

Įkurtoji Vilniaus vyskupija apėmė net 8 LDK vaivadijas (palatinatus): Vilniaus, Trakų, Vitebsko, Polocko, Minsko, Naugarduko, Mstislavlio, Smolensko ir dalį Brastos vaivadijos. 1636 m. įkūrus Smolensko vyskupiją, prie jos buvo prijungti tolimiausi Rytų Lietuvos rajonai su Smolensku, vyskupijos centru. Vilniaus vyskupijoje buvo 388 parapiinės ir 74 filijinės bažnyčios, 78 koplyčios ir 63 altarijos. Po pirmojo 1772 m. Lenkijos padalijimo, Lietuva neteko Vitebsko, Minsko, Mstislavlio ir dalies Polocko vaivadijos. Čia Jekaterinos nurodymu buvo įsteigta atskira Gudijos vyskupija su centru Mogiliove. Tai vyskupijai Rusijos carienės reikalavimu 1782 m. suteiktos arkivyskupijos teisės. Lietuvą prijungus prie Rusijos, iš Augustavo, Alytaus, Simno ir kai kurių kitų buvo sudaryta Vygrių vyskupija, o iš Bobruisko, Radoškovičių, Minsko ir kai kurių kitų sudaryta Minsko vyskupija, o Kauno, Panevėžio, Utenos, Ukmergės, Obelių, Zarasų, Kuršo ir Žiemgalos – priskirta Žemaičių vyskupijai. 1882 m. Rusijos valdžios reikalavimu prie Minsko vyskupijos buvo prijungta Mogiliovo vyskupija.

1920 m. lenkų kariuomenei okupavus Vilnių ir jo kraštą, dalis Vilniaus vyskupijos liko lenkų neužgrobta ir iš jos 1926 m. buvo sudaryta Kaišiadorių vyskupija. O lenkų okupuota vyskupijos dalis 1925 m. spalio 25 d. buvo paskelbta arkivyskupija su centru Vilniuje. Vyskupijoje buvo 363 parapiinės bažnyčios, 549 kunigai, 102 vienuoliai kunigai ir apie 1,5 mln. tikinčiųjų.²

Žemaičių krašto krikštijimui trukdė kryžiuočiai. Per daugiau kaip 150 metų trukusį jų veržimąsi į Žemaitiją norint prisijungti ją, padaryti tiltu

¹ Lietuvių enciklopedija. Čikaga, 1966. T. 34, p. 198.

² Ten pat. P. 202, 203.

tarp Rytprūsių ir Livonijos kryžiuočių (prieš tai ir kalavijuočių) vienuolių ordinai nepastatė nė vienos bažnyčios, o įsiveržę tik plėšikavo ir siaubė kraštą.

Ir tik po Žalgirio pergalės, 1411 m. vasario 1 d. pasirašius Torūnėje taikos sutartį su Kryžiuočių ordinu ir ja pripažinus Žemaitiją Lietuvai, Jogaila ir Vytautas 1413 m. išsirengė į kelionę apkrikštyti žemaičių. Juos lydėjo daugybė lenkų kunigų ir vienuolių. Taip jie, iš Kauno Nemunu nuplaukę iki Dubysos, įsirengė stovyklą, iš kurios vyko krikštyti žemaičių.

1417 m. vasarą Vytautas Varniuose (Medininkuose) pastatė katedrą, taip pat bažnyčias kitose vietose, buvo įkurta Žemaičių vyskupija, kuri, Lietuvai iškovojus Nepriklausomybę, 1926 m. buvo padalyta į Kauno, Telšių ir Panevėžio vyskupijas.

Jogaila, Vytautas ir jų darbų tęsėjai, apkrikštydami Lietuvą, įsteigdami vyskupijas, atrodo, dar nesuvokė tos didžiulės centralizuotai valdomos jėgos reikšmės valstybės politikai ir gyvenimui: jie nepasirūpino, kad būtų įsteigta atskira nuo Lenkijos Bažnyčios provincija, nes abi vyskupijos – Vilniaus ir Žemaičių buvo pavaldžios Lenkijos Gniezno arkivyskupijai, kurios arkivyskupais buvo skiriami lenkų ponų statytiniai. Tad, suprantama, buvo jų politikos vykdytojai. Taigi vadovaudamiesi tik savo interesais, Bažnyčios hierarchai lenkai vyskopus dažniausiai skirdavo, žinoma, pirmiausia lojalius Lenkijai. O kadangi tais laikais vyskupai galėjo būti skiriami tik iš didikų ir bajorų, todėl neretai jie prisiimdavo tas pareigas tik vildamiesi dar labiau pagausinti savo turtus, turėti valstybėje svarų žodį. Dėl to ir tarp tų daugybės vyskupų, valdžiusių Vilniaus, Žemaičių ir kitas vyskupijas, tik vieną kitą aptinkame, kuris būtų rūpinęsis lietuvių tauta, jos kalba ir kultūra, valstybės savarankiškumo išsaugojimu. Savo turtais ir galiomis prilygdami galingiausiems didikams, jie varžėsi su jais dėl dar didesnių savo turtų ir galių, negailestingai engė priskirtuosius valstiečius.¹ Tad praėjus vos metams po apkrikštijimo per visą Žemaitiją nusirito sukilimų bangos prieš atėjusius feodalus vyskopus, klebonus. Tačiau tie sukilimai su kariuomenės pagalba greitai būdavo numalšinami. Iš Lenkijos atsiųsti vyskupai, kunigai ir vienuoliai buvo visaip skatinami pamokslus sakyti ir po-terius mokyti tik lenkų kalba.

Tačiau **Katalikų bažnyčios poveikis lenkinimui Žemaitijoje** (Žemaičių vyskupijoje) palyginus buvo ne toks akivaizdus kaip Rytų Lietuvoje (Vilniaus vyskupijoje) ir lėmė, kad Žemaitijoje palyginti mažai tebuvo

¹ *Prapuolenis [K.]*. Lenkų apaštalai Lietuvoje. K., 1938. P. 234.

svetimšalių (po Liublino unijos daugiausia į Vilnių ir jo kraštą ėmė plūsti iš Lenkijos lenkai), išlaikė lietuviškumą ir didelė dalis bajorijos, visais laikais santykinai tarp valstiečių mažiau buvo ir baudžiauninkų. Kiek bažnyčios buvo lenkinimo židiniai, labai daug priklausė nuo vyskupų, nuo to, kas buvo skiriami klebonais ir kunigais. Žvilgtelėkime į Žemaičių ir Vilniaus vyskupijas, sudariusias Lietuvos branduolį.

Žemaičių vyskupija

Įkurta 1417 m., bet iš pradžių vadinosi Medininkų vyskupija. 1413 m. rudenį kai kuriose vietose pakrikštijus žemaičius, Vytautas ir Jogaila ėmė rūpintis ir atskiros jiems vyskupijos įsteigimu. 1415 m. lapkrityje nusiųsta į Konstancos susirinkimą 6 žmonių delegacija ir daugybė palydovų. Žemaičiai, Konstancos bažnytiniam susirinkime išdėstę kryžiuočių padarytas skriaudas, pareiškė nenorį priklausyti Ordinui ir paprašė atsiųsti atstovus, kurie pabaigtų Vytauto ir Jogailos pradėtus krašto apkrikštijimo darbus.¹ Konstancos susirinkimas tokiu atstovu paskyrė Lvovo arkivyskupą Joną ir Vilniaus vyskupą Petrą ir suteikė jiems įgaliojimus steigti vyskupijas, katedras, vienuolynus, skirti naujus vyskopus ir kt.

LDK Vytautas su gausia didikų palyda ir vyskupais Jonu ir Petru 1417 m. vasarą krikštijo žemaičius. Medininkai (Varniai) buvo pasirinkti vyskupijos centru, kuriame pradėta statyti ir katedrą, paskirta 6 kanauninkų kapitula. Pirmuoju Medininkų vyskupu Vytautas nominavo Vilniaus katedros kleboną Motiejų, kurį 1417 m. spalio 24 d. Konstancos susirinkimas patvirtino Medininkų vyskupų ordinaru. Motiejus (mirė 1453 05 09) gyveno Vilniuje ir, pagal Dlugošą, mokėjęs lietuvių ir žemaičių kalbas. Jis mokėsi Prahoje, ten gavęs magistro laipsnį, po to dar studijavęs Sienoje. Vytautas planavo įkurti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją, bet **to padaryti nespėjo, ir Medininkų** ir Vilniaus vyskupijos tapo pavaldžios Gniezno arkivyskupijai Lenkijoje. LDK Vytautas Medininkų vyskupo išlaikymui užrašė Vaižuvėnų, Maivėnų, Kražių ir dalį Varnių, taip pat po 10 valstiečių ir ariamos žemės Kaltinėnų, Kražių, Viduklės, Raseinių, Medininkų valsčiuose, be to, Alsėdžių ežerą ir pusę Biržulio ežero ir kt. Dalį gautojo turto vyskupas perleido klebonams. Vytautas taip pat skyrė lėšų bažnyčiai statyti.

Medininkų vyskupija Motiejus valdė iki 1421 m., po jo vyskupai buvo: Mikalojus Komendanskis (1423–1436 m.), Jokūbas Trakiškis (1436–

¹ *Janulaitis A.* Žemaičiai ir bažnytinis seimas Konstancoje (1414–1418 m.) // *Praeitis. K.*, 1933. T. 2, p. 291–349.

1453 m.), Martynas I Luokiškis (1453–1454 m.), Baltramiejus I Paltuskietis (1459–1460 m.), Jurgis (1460–1464 m.), Motiejus II Topolietis (1464–1470 m.), Baltramiejus II Sverinkevičius (1471–1482 m.), Martynas II (1483–1492 m.), Martynas III Lintfaras (1492–1515 m.), Mikalojus Radvila (1515–1529 m.), Mikalojus Viešgaila (1531–1533 m.), Vaclovas Virbickis (1534–1555 m.), Jonas Domanovskis (1556–1563 m.), Stanislovas Narkuskis (1564–1565 m.), Viktoras Virbickis (1565–1567 m.), Jurgis Petkevičius (1567–1574 m.), Merkelis Giedraitis (1576–1609 m.), Mikalojus Pacas (1610–1614 m.), Stanislovas Kiška (1619–1626 m.), Abraomas Vaina (Voina, 1626–1630 m.), Merkelis Geišas (1630–1633 m.), Jurgis Tiškevičius (1633–1649 m.), Petras Parčevskis (1650–1659 m.), Aleksandras Sapiega (1659–1667 m.), Kazimieras Pacas (1668–1695 m.), Jonas Jeronimas Krišpinas–Kiršenšteinas (1696–1708 m.), Jonas Zgierskis (1709–1714 m.), Povilas Pranciškus Sapiega (1714–1715 m.), Aleksandras Gorainis (1715–1735 m.), Juozapas Mykolas Karpis (1736–1739 m.), Antanas Tiškevičius (1740–1762 m.), Jonas Domininkas Lopacinskis (1762–1778 m.), Steponas Jonas Giedraitis (1778–1803 m.), Juozapas Arnulfas Giedraitis (1803–1838 m.), Motiejus Kazimieras Valančius (1850–1875 m.), Mečislovas Leonardas Paliulionis (1883–1908 m.), Gasparas Cirtautas (1910–1913 m.), Pranciškus Karevičius (1914–1926 m.). 1926 m. įkūrus nepriklausomos Lietuvos bažnytinę provinciją, Žemaičių vyskupija (Medininkų–Varnių) buvo padalyta į Kauno, Telšių ir Panevėžio vyskupijas.

Nemažai Žemaičių vyskupų prisimenami ir kaip dideli lietuvybės puoselėtojai bei gynėjai. Tai vysk. Merkelis Giedraitis, vysk. Motiejus Kazimieras Valančius, vysk. Pranciškus Karevičius ir kiti.

Vilniaus vyskupija

Lenkijos karalius Jogaila 1387 m. pavasarį kreipėsi į Popiežių Urboną, prašydamas įsteigti Vilniaus vyskupiją. Atvykęs Popiežiaus atstovas, radęs Vilniuje pastatytą katedrą ir pamatęs, kad vyskupijai išlaikyti paskirtos didelės beneficijos, 1388 m. vasarą paskyrė Vilniaus vyskupu pranciškoną iš Bukovinos Andrių. Buvo sudaryta ir kapitula iš 12 prelatų ir kanauninkų, daugiausia lenkų.

Įkurtajai vyskupijai paskirta 60 kaimų ir 600 namų, apie 900 km² žemės, kai kuriais duomenimis, vyskupijos žiniai buvo perduota apie 40 000 Lietuvos gyventojų.

Vilniaus vyskupais buvo:

Andrius (1388–1398 m.), Jokūbas Plichta (1399–1407 m.), Mikalojus

Gorzkovskis (1407–1414 m.), Petras iš Kustynės (1415–1421 m.), Motiejus I Trakiškis (1422–1453 m.), Mikalojus Dzieržgavičius (1453–1463 m.), Jonas Losovičius (1468–1481 m.), Andrius Šeliga (1481–1491 m.), Albertas Taboras (1492–1507 m.), Albertas Radvila (1507–1519 m.), Jonas (1519–1536 m.), Paulius Algimantas Alšėniškis (1536–1555 m.), Valerijonas Protasevičius (1556–1579 m.), Jurgis Radvila (1579–1591 m.), Bernardas Maciejevskis (1597 m.), Benediktas Vainius (Voina, 1600–1615 m.), Eustachas Valavičius (1616–1630 m.), Abraomas Vaina (1631–1649 m.), Jurgis Tiškevičius (1649–1656 m.), Jonas Karolis Daugėla Zaviša (1656–1661 m.), Jurgis Bialozoras (1661–1665 m.), Aleksandras Pacas (1682–1684 m.), Aleksandras Katovičius (1685–1686 m.), Konstantinas Kazimieras Bžostovskis (1694–1722 m.), Motiejus Juozapas Ancuta (1722–1723 m.), Karolis Petras Pancežinskis (1724–1729 m.), Mykolas Jonas Zienkovičius (1730–1762 m.), Ignas Jokūbas Masalskis (1762–1794 m.), Jonas Nepomukas Kasakauskas (1798–1808 m.), Jeronimas Stojnovskis (1814 m.), Andrius Benediktas Klengevičius (1840–1841 m.), Vaclovas Žilinskis (1848–1856 m.), Adomas Stanislovas Krasinskis (1858–1863 m.), Karolis Hrinevskis (1883–1885 m.), Antanas Pranciškus Audzevičius (1889–1895 m.), Steponas Aleksandras Žvieravičius (1897–1902 m.), Edvardas Ropas (1903–1907 m.), Jurgis Matulaitis-Matulevičius (1918–1925 m.), Jonas Ciepliakas (1925 m.), Romualdas Jalbzykovskis (1926–1942 m.) ir kiti. Tarp Vilniaus vyskupų surasti ryškesnių lietuviybės gynėjų sunku. Gal tai ir ne taip svarbu – dvasininkijai pirmiausia rūpi Bažnyčios reikalai. Ne dėl lietuvių tautos ir popiežiai skelbė kryžiaus žygius, o kad lietuviai būtų apkrikštyti, kad galingoje Lietuvos valstybėje galutinai neįsigalėtų Rytų apeigų krikščionybė – stačiatikių (jau karaliaus Mindaugo laikais daugelis lietuvių kunigaikščių rytinėse valstybėse žemėse buvo priėmę stačiatikybę). Tad valdovų Jogailos ir Vytauto atliekamas krašto krikštijimas nesukėlė didesnio žmonių pasipriešinimo – krikščionybė krašte jau buvo pažįstama daugiau kaip 100 metų.

**Kai kurios ištraukos iš popiežių bulių dėl lietuvių ir jų genčių
apkrikštijimo, žemių, santykių su Lenkija:**

1141 01 31 Popiežius Inocentas II leidžia Moravijos vyskupui Henrikui skelbti krikščionybę Prūsijoje:

„[...] Ir viešpaties kančiai atminti bei Kristaus priešams atversti duodame tavo brolybei leidimą nešti prieš save tos tautos žemėje kryžių [...]“¹

¹ Popiežiaus bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. V., 1987. P. 20.

1141 04 01 Inocento II nurodymai Moravijos vyskupui Henrikui dėl krikščionybės skelbimo Prūsijoje:

„[...] Ir, todėl, jei, tavo išpėjami, jie nepanorėtų atsiversti (apsikrikštyti – *A. L.*) – to tenebūna – tai jie mirs savo neteisybėje, o tu nebūsi kaltas dėl jų mirties...“¹

1171 09 11 Popiežius Aleksandras III suteikia vienerius metus atlaidų kariaujantiems prieš pagonis: „...O mes, pasikliaudami Dievo gailestingumu bei apaštalų Petro ir Povilo nuopelnais, tiems, kurie su ne kartą minėtais pagonimis tvirtai ir didžiadvasiškai kovos, suteikiame vienerius metus atleidimą jų nuodėmių [...], o tiems, kurie toje kovoje žus, jeigu atliks atgailą, leidžiame atleisti visas jų nuodėmes [...]“²

1206 10 26 Popiežius Inocentas III ragina Lenkijos dvasininkus remti krikščionybės skelbimą Prūsijoje: „Arkivyskupams, vyskupams, abatams, priorams ir kitiems Lenkijoje esantiems bažnyčių prelatams [...]. Taigi mes, jo dievobaimingą sumanymą patikėdami Viešpačiui, nusprendėme šio [rašto] galia jam leisti skelbti jiems (prūsams – *A. L.*) Evangeliją [...]. Tačiau kadangi tai gausus derlius ir vieno darbininko jam nupjauti neužteks, mes apaštališku autoritetu jam leidžiame pasiimti su savimi cistersų ordino brolių ir taip pat kitų, kurie su juo norėtų prisidėti prie šios išganingos tarnybos [...]“³

1210 10 04 Popiežius Inocentas III paveda skelbiančius Prūsijoje krikščionybę vienuolius Gniezno arkivyskupo globai:

„Gniezno arkivyskupui. Dangaus žemdirbys Jėzus Kristus pats save – tikrą ir vaisingą vynmedį – pasodino išsirinktame vynuogyne [...]. Taip mylimieji sūnūs Kristijonas, P[ilypas] ir kai kurie kiti vienuoliai, ištroškę pamaldžių siekimų, užsidegs meile vien tam, kuris nenori niekieno pražūties, mums leidus, dvasioje nusižeminę atvyko į Prūsijos šalį dirbti šiame vynuogyne [...]. Taigi kadangi šiam atžalynui dar trūksta drėkinimo malonės, tavo brolybei su [rašto] galia pavedame tiems vienuoliams ir jų broliams, taip pat ir kitiems, neseniai atverstiems į tikėjimą, skirti ganytojiškos pareigybės rūpestį [...]“⁴

1212 08 13 Popiežius Inocentas III išpėja Lenkijos ir Panerio kunigaikščius, kad priėmusių krikščionybę prūsų neapkrautų prievolėmis:

„Kilmingiesiems vyrams Lenkijos ir Panerio kunigaikščiams [...]. Kai

¹ Ten pat. P. 22.

² Ten pat. P. 24.

³ Ten pat. P. 33.

⁴ Ten pat. P. 35, 36.

kuriuos Prūsijos pagonis, priėmus naujojo atgimimo malonę, tuojau apkrovė vergiškomis sunkenybėmis ir atėjusiems į krikščionybę padarė blogesnes sąlygas, negu buvo [...]. Ir todėl, išpėdami jūsų visumą, reikalaujame ir raginame [...] neapsunkinti naujojo atžalyno vaikų, o elgtis su jais kuo švelniau, kad netvirtieji lengvai neatkristų į senas klaidas [...].“¹

1218 05 05 Popiežius Honorijus III leidžia vykstantiems į Prūsiją skelbti krikščionybės 3 metus nevaržomai naudotis jų turimomis beneficijomis:

„[...] Kad ir, anot apaštalo, „svarbus ne tas, kuris sodina ar laisto, bet viešpats, kuris augina“ [...], laikome esant darbininkams, kurie Viešpaties pašaukti atvyko į tą šalį [...], pareikšti ypatingą malonę ir kuo gausiau juos aprūpinti gėrybėmis, nes suteikti bažnyčios gėrybių, kurias Kristus krauju įgijo, niekam kitam taip netinka kaip tiems, kurie visiškai pasiaukuoja stiprinti ir platinti jo tikėjimą [...].“²

1218 05 18 Popiežius Honorijus III uždraudžia pardavinėti prūsams geležį, ginklus ir druską:

„[...] Idant pagonys bent sielvarte atpažintų viešpatį ir dėl padidėjusio nepritekliaus leistųsi paskubinami į jį atsiversti, verta nutraukti krikščionių paramą jiems [...], mes, nenorėdami, jog jie mūsų ginklais kovotų prieš mus, tavo brolybei apaštališku raštu pavedame, idant aplinkiniuose kraštuose gyvenančius krikščionis išpėtume ir pamokytume, kad anksčiau minėtų [dalykų] tiems pagonims neparduotų, o taip daryti priversk juos, jei bus reikalinga bažnytinė drausmė [...].“³

1221 04 20 Popiežius Honorijus III ragina Gniezno, Poznanės, Lenčių vyskopus skelbti atlaidus kryžiaus žygiui į Prūsiją:

„[...] Todėl jūsų išmintį įsakmiai išpėjame ir raginame, pavesdami apaštališku raštu, idant išganingai ragindami Kristų tikinčius, esančius Lenkijoje ir Pamaryje, padėti jiems pagal gerbiamo mūsų brolio Prūsijos vyskupo sumanytą, visiems, kurie, prisiėmę kryžių, išsirengtų jiems padėti kaip anksčiau yra nurodyta, atsižvelgdami į jų nusidėjimo aplinkybes, pranešumėte mūsų autoritetu esant (nuodėmių – *A. L.*) atleidimą.“⁴

1222 Popiežius Honorijus III uždraudžia Livonijoje kankinti pagonis įkaitinta geležimi:

„Mylimi sūnūs Livonijos naujakrikštai kreipėsi į mus su rimtu skundu, kad [...] juos, kaltinamus koku nors nusikaltimu, verčia priimti įkaitintos

¹ Ten pat. P. 44, 45.

² Ten pat. P. 63, 64.

³ Ten pat. P. 75.

⁴ Ten pat. P. 96, 97.

geležies teismą ir [...] tai kelia pasipiktinimą ir baimę. Taigi kadangi šitoks teismas pagal įstatymą ir kanonų sankcijas yra visiškai uždraustas [...] baigtusi šitaip kankinti.“¹

1230 01 18 Popiežius Grigalius IX ragina Vokiečių ordiną pulti prūsus:

„Grigalius, vyskupas, Dievo tarnų tarnas, mylimiesiems sūnums šv. Marijos vokiečių namų broliams, esantiems Vokietijos ir Prūsijos kraštuose, siunčia pasveikinimą ir apaštališką palaiminimą. Viešpats savo tikintiesiems parodė gerą valią tuo, kad palieka jiems priešus, nors galėtų juos sunaikinti vienu žodžiu [...]. Kadangi neseniai mylimas sūnus Hermanas, šv. Marijos vokiečių namų magistras, pasirodęs mūsų akivaizdoje, pranešė, jog kilmingas vyras Konradas, lenkų kunigaikštis, Kelno pilį su jos priklausiusiais ir kai kurias kitas pilies prūsų kaimynystėje jūsų namams dievobaimingu dosnumu perleido, pridurdamas tai, kiek iš jų žemės jūs ir jūsų pagalbininkai pajėgsite užvaldyti, laikome tą darbą esant tikrai mielą ir priimtina [...], raginame viešpatyje, įskaitydami jums ir visiems jūsų pagalbininkams į nuodėmių atleidimą, kad drąsiai žygiuotumėte šios žemės išplėsti iš prūsų rankų, nuo galvos iki kojų buvo ginklais apsiginklavę, idant didikų švenčiausios bažnyčios, dievo malonės globojamos, ir jūsų triūsų praplėtusios tuose kraštuose savo palapinės vietą [...].“²

1257 01 05 Popiežius Aleksandras IV paskelbia paimąs savo globon visus, kurie vyksta į kryžiaus žygį prieš lietuvius, jotvingius:

„Kilmingiesiems vyrams Kazimierui, Krokuvos ir Kujavijos kunigaikščiui, bei kitiems kunigaikščiams, baronams ir visiems kryžiumi pažymėtiems, esantiems Lenkijoje, Moravijoje ir Austrijoje [...]. Taigi kadangi jūs (kaip jūsų buvo mums viešai pranešta), labai užsidegę tikėjimu ir uolumu, norite, raginami gerbiamų mūsų brolių, Gniezno arkivyskupo, jo sufraganų ir mylimojo sūnaus, brolio Baltramiejaus iš mažųjų brolių ordino, mūsų pavedimu skelbiančio Dievo žodį prieš lietuvius, jotvingius ir kitus pagonis bei schizmatikus, kurie greta krikščionių šalių gyvena, prisiėmę gyvybingojo kryžiaus ženklą, Dievui padedant, drąsiai prieš tuos kreivatikus žygiuoti, mes todėl, džiaugsmingai apsupdami maloningu palankumu, paveikti jūsų prašymą, imame į šventojo Petro ir savo globą jus pačius su šeimomis ir visu turtu, kurį šiuo metu pagrįstai valdote, taip pat šio [rašto] galia jums leisdami, kad naudotumėtės tokiais pat atlaisdais ir neliečiamybe, kokiais naudojasi kryžiumi pašventintieji [...].“³

¹ Ten pat. P. 88, 97.

² Ten pat. P. 114, 115.

³ Ten pat. P. 143.

1257 05 05 Popiežius Aleksandras IV nurodo Lenkijos Krokuvos, Vroclavo vyskupams bei Sulejevo abatui rūpintis, kad niekas nesutrukdytų kryžiuočių, suburtų Gniezno arkivyskupo ir pranciškonų vienuolių žygio prieš lietuvius ir jotvingius:

„[...] Kadangi, kaip mylimųjų sūnų kilmingųjų vyrų Kazimiero, Lenčicos ir Kujavijos kunigaikščio bei kitų kunigaikščių, bajorų ir visų kryžiumi pažymėtųjų Lenkijoje, Čekijoje, Moravijoje ir Austrijoje gyvenančių, buvo mums viešai pranešta, jie, labai užsidegę tikėjimu ir uolumu [...], dievui padedant, nori drąsiai prieš tuos kreivatikius žygiuoti, mes todėl [...] imame juos į šventojo Petro ir savo globą, juos pačius su šeimomis ir visu turtu [...], taip pat šio [rašto] galia jiems leisdami, kad naudotūsi tokiais pat atlaidais ir neliečiamybe, kokiais naudojasi kryžiumi pažymėtieji, vykstantys padėti šventajai žemei. Todėl jūsų nuožiūrai apaštališku raštu pavedame, kad jūs niekam neleistumėte jų dėl to nepelnytai apsunkti prieš mūsų globos ir leidimo turinį [...].“¹

1257 01 29 Popiežius Aleksandras IV įsako Čekijos, Lenkijos, Moravijos ir Austrijos dvasininkijai visokeriopai padėti čekų pranciškonams, paskelbusiems kryžiaus žygį prieš lietuvius:

„[...] Kadangi mylimajam sūnui Čekijos mažųjų brolių ordino broliui Baltramiejui, kurį už atsidėjimą religijai ir dorybes labai branginame ir mylime ir kurio lūpose nėra užkliuvęs Viešpaties žodis, pavedame skelbti kryžiaus žygį jūsų kraštuose prieš lietuvius ir kitus netikinčiuosius [...] ir numatytumėte pasirūpinti jo saugia kelione [...].“²

1260 01 25 Popiežius Aleksandras IV patvirtina vyskupo Kristijono dešimtinį naudojimą Livonijos ordinui:

„[...] Kadangi mums pateiktame jūsų prašyme dėstoma, kad tai brangiausias Kristuje mūsų sūnus šviesusis Lietuvos karalius (Mindaugas – A. L.), suradęs dieviškos malonės įkvėpimą ir dėl jūsų rūpesčių vietoje pagoniškos bjaurasties pradėjo puoselėti katalikišką tikybę ir todėl, parodydamas jums meilingo palankumo jausmus, dėl dievobaimingo dosnumo padovanojo jums kai kurias tuomet jam priklausiusias žemes, gerbiamas mūsų broli [...], perleido jums visas dešimtines [...], todėl mes, paveikti jūsų prašymų [...], apaštališka galia patvirtiname ir šio rašto apsauga sustipriname. Taigi apskritai jokiam žmogui nevalia šio mūsų patvirtinimo rašto pažeisti ar neapgalvotai išdrįsti jam prieštarauti. O jei kas sumanys

¹ Ten pat. P. 145.

² Ten pat. P. 146.

Lietuvių krašto Augustavo katedra.

tai lengvabūdiškai pabandyti, težino užsitrauksiąs Visagalio Dievo bei palaimintųjų jo apaštalų Petro ir Povilo rūstybę.“¹

1260 01 25 Popiežius Aleksandras IV pasiskelbia paimąs į savo globą visas kryžiuočių užkariautas žemes:

„[...]. Mes, paveikti Jūsų prašymu, visas šalis, kraštus, pilis, miestelius ir visokias vietas, kurias jūs, padedant krikščionių kariuomenės, pajėgsite išplėsti iš pagonių rankų [...], priimame į palaimintojo Petro teisę bei nuosavybę ir nusprendžiame jas amžinai būsiant apaštalų sosto globojamas bei saugomas [...]. Tačiau norime, kad kai, Dievui padedant, jūs jas įsigysite ir ramiai valdysite, apaštalų sosto nuožiūra privalėtumėte skirti visų jų ir taip pat minėtųjų dešimtinių tam tikrą dalį bažnyčioms ir jų prelatams ten įsikurti. Tai gi jokiai žmogui nevalia šio mūsų globos ir leidimo rašto pažeisti ar išdrįsti jam prieštarauti. O jei kas tai sumanys pabandyti, težino užsitrauksiąs Visagalio Dievo bei palaimintųjų jo apaštalų Petro ir Povilo rūstybę.“²

¹ Ten pat. P. 192, 193.

² Ten pat. P. 194, 195.

1260 21 25 Popiežius Aleksandras IV pasiskelbia imąs į savo globą visos Rusijos žemes, kurias tik Kryžiuočių ordinas užkariaus joje:

„[...] Jūsų triūsas akivaizdžiai rodo karštą siekimą Dievo garbei išplatinti katalikų tikėjimo puoselėjimą tiek Rytuose, tiek Prūsijos ir Livonijos bei gretimuose kraštuose [...]. Tačiau norime, kad [...] Rusijoje valdžią perleistumėte tik tada (vietiniams dvasininkams, stačiatikiams – *A. L.*), kai jie nepriekaištingai pereis į bendrąjį tikėjimą ir paklus šventajai Romos bažnyčiai [...].“¹

1261 01 26 Popiežius Aleksandras IV įsako Torno pranciškonų gvardijonui duoti išrišimą ir palaiminimą kryžiuočių magistrui Hartmutui, nužudžiusiam ir sudeginusiam palankius prūsams ordino brolius:

„[...] Mums pateiktame brolio Hartmuto [...] prašyme dėstoma, kad broliai Henrikas ir Gerardas, perleido kai kurias pilies į krašto naujakrikštų (prūsų – *A. L.*) rankas, tai [...] jam (Hartmutui – *A. L.*) apie tai buvo pranešta, jis neapsakomo skausmo dėl minėtų brolių piktadarystės liepė juos sučiupti ir apakinti, pagaliau, dalyvaujant kai kuriems broliams bei daugeiui tikinčiųjų, sudeginti ugnyje [...]. Taigi mes norėdami pasirūpinti minėtojo viršininko bei dalyvavusių šiuose įvykiuose išganymu, nutarėme, kad tu (Torno pranciškonų gvardijonas – *A. L.*) už mus suteiktumei minėtam viršininkui ir dalyviams išrišimo malonę ir paskirtumei jiems už tokį nusizengimą išganingą atgailą.“²

1264 06 04 Popiežius Urbonas IV nurodo Čekijos karaliui kariauti su rusais ir lietuviais, pasilaikant jam tas žemes, kurias pavyks užimti:

„Brangiausiam sūnui Kristuje, įžymiajam Čekijos karaliui [...]. Mes sužinojome, kad rusai – schizmatikai – ir lietuviai bei kiti, jų kaimynai, kurie Dievo nepripažįsta, o tiksliau sakant, piktžodžiauja jo vardu, kartu su totoriais, savo bendrininkais, tarpusavy susiję pražūtinga sąjunga, dažnai priešškai įsiveržia į Lenkiją, ir niekur jiems nepasipriešina [...]. Ir todėl karališkąją šviesybę prašome ir įsakmiai raginame, tau būtinai iškaitydami į nuodėmių atleidimą, kad tu galingai žygiuotumei prieš schizmatikus ir kitus paminėtuosius ginti tikėjimo ir platinti jį. O mes apaštališku autoritetu tau leidžiame, jog amžinai liktų tavo ir tavo įpėdinių valdomos, apgyvendinamos krikščionių tikinčiųjų rusų ir lietuvių žemės, kurias, padedant mielaširdingajam Dievui, per tavo patarnavimą pavyktų atversti į krikščionių tikėjimą ar užsikariauti [...].“³

¹ Ten pat. P. 196.

² Ten pat. P. 219.

³ Ten pat. P. 250.

Senoji lietuvių Gardino katedra.

1268 01 20 Popiežius Klemensas IV duoda leidimą Čekijos karaliui, užėmus Lietuvą, atkurti krikščioniškąją Lietuvos karalystę:

„[...] Motina bažnyčia kuo labiausiai džiaugiasi tavo didybės viršūne, kai tu, atkakliai ir pasiaukojamai triūsdamas, stengiesi išaukštinti tikinčiųjų padėtį ir rūpintis krikščionių religijos platinimu [...]. Apaštalų sosto išmintis tau seniai leido, jog tu laisvai ir teisėtai galėtumei savo rankose laikyti žemes, kurias išplėstumai iš lietuvių ir kitų netikinčiųjų [...]. Patariami mūsų brolių, šio [rašto] galia tau leidžiame, kad tu, jei Lietuvos šalį, kurioje minėtoje sosto autoritetu buvo įsteigta karalystė, valdant šviesios atminties Mindaugui (jis, priėmęs krikšto sakramentą, buvo apaštališku autoritetu apvainikuotas karaliumi, vėliau kažkokių pražūties vaikų žiauriai nužudytas), per tave su Viešpaties pagalba pavyktų išplėsti iš priešų

rankų, laisvai galėtumei įsteigti karalystės sostą, kaip anksčiau, ir paskirti jam valdyti tikintį bei Romos bažnyčiai atsidavusį asmenį, kaip tau atrodyt naudingiau [...].“¹

Lietuvos apkrikštijimas buvo jau pačių, taip pat kaimyninių valstybių – Lenkijos, Čekijos, Austrijos, vokiečių ordinų, taip pat popiežių politikos, siekiant įtakos ir naujų žemių, be to, Rusijoje išgalinčios stačiatikybės poveikio rezultatas. Tad Vakarų valdovams, o ypač popiežiams, galinga Lietuvos valstybė buvo galvos skausmas ne tiek dėl to, kad ji po karaliaus Mindaugo vėl atsisakė krikščionybės, o kiek dėl to, kad ji valdė ir didelius nuo Romos popiežių atskilusį Konstantinopolio patriarchą pripažinusius stačiatikių kraštus kaip Gudiją, Ukrainą ir daugelį rusų sričių. Dar 1264 m. Popiežius Urbonas IV, kviesdamas Europos riterius kovoti prieš prūsus ir lietuvius, kaip pagoniškas tautas, ragino taip pat kovoti su rusų krikščionimis, kaip „schizmatikais“, nepripažįstančiais Romos Popiežiaus valdžios.² O kadangi didesnę dalį rusų žemių valdė Lietuva, tai suprato, kad, įveikę Lietuvą, galėtų prisijungti ir rusų žemes.

LDK įveikimas – stačiatikybės įveikimas

Popiežius ir Vakarų valdovus jaudino dar ir ateinančios žinios, kad daug lietuvių didikų ir valdovų, kaip minėta, yra priėmę ar net pasiryžę priimti Rytų krikščionybę. Žinoma, kad valdovas Gediminas (apie 1330 m.) paskyrė savo rusiškųjų žemių metropolitu Teognostą, kurį iššventino Konstantinopolio patriarchas. Su Konstantinopolio patriarchu dėl LDK metropolito daug susirašinėjo Didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas. Bet LDK metropolito paskyrimui visai priešinosi stiprėjanti Maskvos kunigaikštystė, kurios valdovai suprato „valstybinės“ religijos svarbą valstybės stiprinimui, savo piliečių klusnumo ir ištikimybės ugdymui.

LDK slavų stačiatikybė buvo viena iš priežasčių, dėl kurių popiežiai kvietė Europos riterius nukariauti „pagonių lietuvių“ ir laimino juos, – **įveikus lietuvius, būtų buvę galima įveikti ir jų valdžioje buvusias, rytų slavų krikščionybę išpažįstančias gudu, ukrainiečių, rusų tautas.** Tad ir iš kryžiuočių reikalauta ne tiek skleisti Kristaus mokslą, statyti bažnyčias ir vienuolynus, o kiek nukariauti, paimti savo valdžion puolamus kraštus. Tačiau Popiežiaus laiminamiems kryžiuočiams, kuriuos rėmė ir lenkų kunigaikščiai, nukariavus

¹ Ten pat. P. 275.

² Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. V, 1987. P. 249.

ir pavergus prūsus, niekaip nesisekė įveikti pagoniškos Lietuvos ir jai priklausiusių rytų slavų. Nors lietuviai tebebuvo pagonyms, o rusai, gudai, ukrainiečiai – krikščionys, bet ir vieniems, ir kitiems LDK apgynimas buvo ir jų laisvės, ir išpažįstamo tikėjimo apgynimas. Pamatę, kad jėga vargu ar kada įveiks LDK, tikėtina, kad Popiežius ir Vakarų valdovai ieškojo kitokių būdų, kaip įveikti LDK, o drauge ir pagonybę, ir stačiatikybę.

**Lietuvos valdovai – ant lenkų
meškerės**

Ir tada buvo prisimintas LDK Didysis kunigaikštis Jogaila, senbernis, labai troškęs pasirodyti pranašesnis prieš savo brolius. Ir jam pasiūlyta paimti į žmonas Lenkijos karalaite, vengrų krikščionę Jadvygą, Lenkijos karaliaus sostą, bet už tai Jogaila turėjo pasirašyti 1385 m. Krėvos uniją, kurioje buvo numatyta LDK žemes (lietuvių ir rusų) sujungti su Lenkijos karalyste; Jogaila visus savo turtus turėjo perduoti Lenkijai; prijungti prie Lenkijos Pamaro, Slansko, Chelmo, Volynės ir kitas žemes; paleisti lenkus belaisvius, esančius Lietuvos nelaisvėje; sumokėti Jadvygos sužadėtiniui Vilhelmui 200 tūkstančių florinų „kompensacijos“ ir pan.

Pasirašydami tą uniją Jogaila ir jo palydovai, tarp jų Vytautas, tikriausiai ir nesuvokė, kad tas aktas – tai kilpa LDK nepriklausomybei, o ne dviejų partnerių sąjunga: kunigaikštystė yra tik karalystės dalis, provincija. Bet, matyt, viliojo karaliaus vainikas ir tai, kad kryžiuočiai nebegalės aiškinti, jog veržiasi į Lietuvą, kad ją apkrikštytų. Kita vertus, Lietuva tuomet buvo daug kartų galingesnė už Lenkiją ir atrodė visai nesvarbu, kuri valstybė prie kurios prisijungia; atrodė, kad, LDK valdovui tapus dar ir Lenkijos karaliumi, jo galia ir įtaka pasaulyje tik padidės.

Krokuvos katedroje lenkų vyskupai pakrikštijo Jogailą, jo palydovus, kurie, tarp jų ir kunigaikštis Vytautas, prisiekė Lenkijai ir jos naujam karaliui, kaip... pavaldiniai.

Po metų Jogaila su savo žmonele Jadvyga grįžo į Lietuvą įvykdyti vieno iš „vedybinių“ įsipareigojimų – apkrikštyti Lietuvą. Tam niekas nesipriešino, nes dar iš karaliaus Mindaugo laikų daugelio tėvai ir protėviai jau buvo apsikrikštiję. Be to, daugelis didikų buvo priėmę stačiatikybę ir nematė didelio skirtumo tarp Romos ir Konstantinopolio bažnyčių, tos pačios krikščionybės, bet tik skirtingų valdovų. Kita vertus, niekas tada ir nesiemė kokių aiškinimų. Kadangi su Jogaila atvyko ir didelis būrys lietuviškai nemokančių kunigų ir vienuolių, tai ir buvo krikštijami suvaryti žmonių būriai, niekam neaiškinant naujojo tikėjimo. Tad ir katalikybę daug kur Lietuvoje pagal jos skelbėjus imta vadinti „lenkų viera“.

LDK valdovai ir vėlesniais laikais katalikybę paliko atėjūnų lenkų kunigų ir vienuolių rankose, kurie šį tikėjimą ir pavertė lietuvių nutautinimo ir Lietuvos valstybingumo sumenkinimo Lenkijos labai priemone. Tik Lenkijos hierarchai bei ponai skirstė ir Katalikų bažnyčios postus pirmiausia ištikimiems lenkams. Tad neatsitiktinai tarp tos daugybės lenkų vyskupų, kunigų ypač Rytų Lietuvoje dažniausiai randame ne tiek Kristaus mokslo skelbėjus, ganytojus, o lenkinimo ir Lietuvos nepriklausomybės smaugėjus. Mažai randama tarp jų ir doros pavyzdžių. Hierarcho postas pirmiausia buvo valdžios politikos vykdytojo, jis dažniausiai įgyjamas dėl turtų ir palankumo valdantiesiems. Kadangi ir Vatikane dirbo ypač daug lenkų, tad ir popiežiai, įkalbėti lenkų, dažniausiai priimdavo tik lenkams palankius nutarimus (daugelis jų Lenkijos ir LDK uniją suvokė tik kaip Lietuvos sulenkinimą).

Vyskupų sąmokslas

Lenkų ponų ir lenkų Katalikų bažnyčios antilietuviškos nuostatos, jų pastangos bet kokiomis priemonėmis užgniaužti Lietuvos valstybės savarankiškumą jau gana aiškiai matyti net Lietuvos galybės laikais, valdant Vytautui Didžiajam, kai jis pats, skatinamas imperatoriaus Zigmanto, nutarė vainikuotis Lietuvos karaliumi. O valstybė, turinti karalių, negalėjo būti kitos valstybės kunigaikštystė, nors ir Didžiosios kunigaikštystės dalis. Pirmiausia Bažnyčios hierarchai ir ponai ėmė reikauti iš karaliaus Jogailos, kad jis atkalbėtų Vytautą nuo tokio savo sumanymo. Visa tai Albertas Vijūkas-Kojalavičius (1609–1677) savo veikale „Lietuvos istorija“ aprašė: Gniezno arkivyskupas, Krokuvos vyskupas Zbignevas Olesnickis (Zbigniew Oleśnicki) įkalbinėjo net Senato narius pasmerkti Vytauto Didžiojo siekimą. „Garbės troškimas taip aptemdė Vytauto galvą, kad [...] tuo jis gali sugriauti lietuvių ir lenkų sandraugą [...] ir rimtai įspėjo Vytautą, kad jis [...] paliautų puoselėjęs tuščias svajones apie tariamą didybę ir atsimintų priesaiką, kuria pažadėjęs paklusnumą karaliui bei lenkų karalystei. Tokią pat nuomonę pareiškė (Senate – *A. L.*) grafas Jonas iš Tornivo, Krokuvos vaivada. Visi sutartinai pritarė vyskupui ir vaivada. Vytautas pasipiktinęs [...] išėjo iš senato posėdžio, atvirai pagrasino, sakydamas, jog jis, nepaisydamas lenkų norų, pasieksias tai, ką pasiryžęs pasiekti. [...] Vytautui išėjus, senatas paaiškino karaliui (Jogailai – *A. L.*), kad (Vytautas – *A. L.*) yra ne tik jo šeimos, bet ir Lietuvos bei Lenkijos priešas, nes šitai esąs parodęs pracityje ne vieną kartą. [...] Po to prasidėjo ilgos tarpusavio rietenos. [...] Kunigaikštis stengėsi iš lenkų išgauti sutiki-

Zbigniewas Olesnickis
(1389 12 05–1455 04 01), kardinolas,
Krokuvos vyskupas.

mą, o šie – priversti Vytautą atsisakyti savo sumanymo. [...] Buvo pavesta Zbignevui Olesnickiui, Krokuvos vyskupui Mikalojui Michalovskiui, Sandomiro vaivadai [...] valstybės vardu aiškiai perspėti Vytautą, kad šis dėl vėjavaikiškos garbės troškimo negriautų Šventosios unijos, o jeigu neklausysias, pagrasinti karu. [...] Tačiau Vytautas nė kiek jų grasinimų nepabūgo, anaiptol, iš pykčio dar labiau suįžūlėjo: jis ėmė raginti imperatorių paskubinti visą reikalą. [...]“ Toliau rašoma, kaip lenkų hierarchai ir ponai net siūlė Vytautui atsisėsti vietoje Jogailos į karaliaus sostą. Tačiau Lietuvos valdovas atsisakė lenkų vyskupų ir ponų niekšystės: „Jis, girdi, pasirodytų esąs tikras begėdis, nedorėlis, kurį amžinai

blogu žodžiu minėtų būsimosios kartos, jeigu nutrauktų nuo pusbrolio galvos karališkąjį vainiką ir pats jį užsidėtų, tada neabejotinai patirtų iš žmonių daugiau gėdos negu garbės [...] karalius Jogaila [...] kreipėsi į aukščiausiąją krikščioniškojo pasaulio galybę [...] Romos popiežių (Martyną – *A. L.*). O šis, neabejodamas, jog Vytauto vainikavimu sukelti didžiuliai sąmyšiai iš pamatų sukrės krikščioniškąją valstybę, paragino Zigmantą (imperatorių – *A. L.*) bei Vytautą atsisakyti savo sumanymo. Tačiau ligai išgydyti jau nebeužteko gydytojo, reikėjo veiksmingesnių priemonių. Jedlnioje sukviėtė lenkų seimą, kuris nutarė, jog reikia pastatyti ginkluotas saugas visuose keliuose Lenkijos pasienyje ir uoliai žiūrėti, kad ir imperatorius, ir Vytauto žygūnai negalėtų prasmukti nei į vieną, nei į kitą pusę. [...] Ginkluoti lenkų būriai užstojo visus kelius, kad pasiuntiniai niekur negalėtų praeiti. [...]“ Lenkų vyskupai ir ponai savo sąmokslais, žudynėmis, apiplėšimais visur, kur kas tik norėdavo patekti į Lietuvą, sužlugdė Vytauto karūnavimo iškilmes (pagal kai kuriuos šaltinius lenkai pagrobė imperatoriaus pasiuntinių slaptai gabenamą karaliaus karūną – *A. L.*). Tačiau lenkų hierarchų globotinis – jėzuitas A. Vijūkas-Kojalavičius savo „Lietuvos istorijoje“ nesmerkia, o džiaugiasi, kad lenkai neleido Vytautui karūnuotis, o kartu, žinoma, Lietuvai tapti vėl nepriklausoma valstybe, kuri tuo metu buvo viena didžiausių „nuo Baltijos iki Juodosios“

jūrų ir galingiausia Europoje, tačiau pateko į lenkų šovinistų katalikų hierarchų, laiminamų paties Popiežiaus, ir lenkų ponų pražūtingus savarankiškam valstybingumui tinklus. Minėtasis jėzuitas istorikas taip baigia savo pasakojimą apie Vytautą: „[...] Kivirčijantis ir nesutariant slinko dienos, tuo tarpu Vytauto negalė gal dėl per didelio jaudinimosi [...] taip jį nuolino, kad nieko negalėjo padaryti geriausi gydytojai. [...] Ir Vytautas netrukus paliovė sielotis dėl žemiškųjų reikalų [...] ir galop nutarė krikščioniškai užbaigti gyvenimą. [...] Pagaliau, padaręs sąžinės sąskaitą, išpažinęs kunigui nuodėmes ir gavęs atleidimą, spalio 27 d. Trakuose numirė, deramai sutvirtintas krikščioniškaisiais sakramentais. Į paskutinio poilsio vietą jį iškilmingai palydėjo karalius Jogaila ir kunigaikštis Švitrigaila, palaidojo Vilniuje, šv. Stanislovo katedroje.“¹

Sąmokslą prieš Lietuvą ir jos valdovą Vytautą, kaip sakyta, organizavo ir vadovavo daugiausia kardinolas, Krokuvos vyskupas Zbignevas Olesnickis (1389–1455), jaunystėje buvęs karaliaus Jogailos sargybiniu, dalyvavęs su juo Žalgirio mūšyje, buvęs jo sekretorius ir įgijęs didžiulį pasitikėjimą, dėl to turėjo didžiulę galią ir pirmiausia panaudojo tam, kad Katalikų bažnyčios, jos hierarchų balsas būtų svarbiausias ir sprendžiant valstybės klausimus. Daugiausia to gudraus ir klatingo kardinolo pastangomis buvo įvykdytas sąmokslas ir prieš Jogailos jauniausią brolių Švitrigailą, kurį po Vytauto Didžiojo mirties Lietuvos bajorai išsirinko Didžiuoju kunigaikščiu ir kuris mėgino tęsti Vytauto Didžiojo siekį atskirti Lietuvą nuo Lenkijos ir karūnuotis. Tai išgąsdino minėtąjį kardinolą ir jo sėbrus, kurie 1432 m. rugpjūčio mėn. kreipėsi į Popiežių Martyną V (g. 1368–1431). Šis patikėjo lenkais, kad, Lietuvai atsiskyrus nuo Lenkijos, stačiatikiai įsigalėsia Lietuvoje ir jai priklausančiose gudų, ukrainiečių, rusų žemėse. Po to ir kiti popiežiai dažnai bet kokį Lietuvos siekį savarankiškumo, kaip ir lenkai, išaiškino kaip „pagonių“, „eretikų“ ir kitokių Katalikų bažnyčios priešų pastangas sumenkinti ją, „atitraukti“ nuo „neklystančiojo“ Popiežiaus, nuo „Šventosios Bažnyčios“.

Popiežius Martynas V ir Vytauto Didžiojo remiamą Medininkų vyskupiją (Žemaičių) priskyrė Z. Olesnickio žiniai – Gniezno arkivyskupijai (1427 m.), tarsi tik vieni lenkų hierarchai supranta Kristaus mokslą, yra tikrieji Katalikų bažnyčios stiprintojai ir gynėjai tame krašte.²

¹ *Vijūkas-Kojelavičius A.* Lietuvos istorija. Versta iš lotynų kalbos. K., 1989. P. 424–428.

² *Korytkowski J.* Pralaci i kanonici katedry Gnieznieńskiey. Warszawa, 1883. T. 3; *Ivinskis Z.* Vytauto Didžiojo karūnacija // *Mūsų žinynas.* K., 1938. Nr. 9; *Andziulytė-Ruzginienė M.* Žemaičių christianizacijos pradžia // Athenaeum. V., 1936. T. 7.

Vyskupas Andrius I
(g.? – vysk. 1388–1398 11 14)

Vyskupas Jokūbas
(g.? – 1399 05 05–1407 01 07)

Vyskupas Mikalojus I
(g.? – 1408 01 06–1414)

Vyskupas Motiejus I Trakiškis
(g.? – 1370–1422 05 04–1453 07 29)

Mirus Vytautui Didžiajam, lenkai organizavo Švitrigailos, siekusio Lietuvos karalystės, nužudymą, bet jam pasisėkė nuo žudikų pabėgti į Polocką ir paimti savo valdžion dar Vitebsko, Smolensko, Naugardo, Černigovo ir Kijevo kraštus. Čia subūręs iš lietuvių, nepatenkintų lenkų diktatu, totorių, rusų, taip pat paremtas Livonijos ordino, 1435 m. mėgino atgauti Didžiojo kunigaikščio sostą Vilniuje, bet po pralaimėto mūšio prieš lenkų ir lietuvių unijininkų kariuomenę netoli Ukmergės (Pabaisko) turėjo vėl bėgti į Kijevą ir Volynę. Įveikę Švitrigailą, lenkų Katalikų bažnyčios hierarchai ir ponai galėjo laisvai atsikvėpti: Lietuvoje nebebuvo rimtos jėgos, kuri pajėgtų atsispirti lenkų užmačioms. Užtikrinti „šventosios“ unijos amžinumą neoficialiai turėjo ir Lietuvai skiriami vyskupai bei kiti dvasininkai. Lietuvių dvasinio pavergimo pradininkas, lenkų kardinolas Z. Olesnickis skelbė, kad „karūna“ (Lenkija) turi be jokių nuolaidų įjungti Lietuvą į Lenkijos sudėtį, sulenkinti LDK tautas, pirmiausia lietuvius.

Apie daugelio lenkų vyskupų, kunigų, vienuolių nusikalstamą veiklą prieš lietuvių tautą ir Lietuvos valstybės savarankiškumą puikiai byloja kunigo, kanauninko, mokslininko, profesoriaus **Kazimiero Prapuolenio** (1858–1933) Vatikano archyvuose surinkti dokumentai ir apibendrinti jo studijoje „Lenkų apaštalavimas Lietuvoje“, kuri 1918 m. išleista Amerikos lietuvių spaudos draugijos, po to prancūzų kalba Prancūzijoje, o 1938 m. ir Kaune. Tai bene vienintelis rimtesnis nusikalstamo lenkų „apaštalavimo“ Lietuvoje tyrimas. Pasinaudodami duomenimis iš jos, taip pat archyviniais ir kitais literatūriniais šaltiniais, prisiminkime kai kuriuos Vilniaus vyskopus, ypač daug žalos padariusius lietuvybei.

Kad nuo pat formalaus Lietuvos apkrikštijimo lenkų dvasininkija ėmėsi pražūtingo lietuvybei ir Lietuvos savarankiškumui darbo, matyti jau iš vieno pirmųjų Vilniaus vyskupų **Motiejaus iš Trakų** (Trakiškio) (1421–1453 m.) biografijos. Tiesa, jis iš pradžių dar remdavo LDK nepriklausomumo išsaugojimą, lietuvių kalbą bažnyčiose, tačiau lenkas kardinolas Zbignevas Olesnickis tariamai Popiežiaus vardu nurodė vyskupui Motiejui kovoti tik už bendrą valstybę ir bendrą lenkišką Katalikų bažnyčią.

Kas buvo skiriami vyskupais, matome iš Vilniaus vyskupo **Jono** (1519–1537 m.), karaliaus Zigmanto I meilužės sūnaus biografijos. Karaliaus nurodymu pavainikis buvo iššventintas vyskupu... septyniolikos metų, dar esant gyvam Vilniaus vyskupui Vaitiekui Radvilai. O kai pavainikis sulaukė 21-erių, jis jau buvo pasodintas į Vilniaus vyskupo sostą, nors ir neturėjo net kunigo iššventinimo. Nežinoma, kad jis būtų bent kiek studijavęs ir bažnyti-

nius mokslus. Be to, mėgdavo ir pasiautėti smuklėse su linksmosiomis miesto mergelėmis. Kai apie tai buvo pranešta Popiežiui Leonui X, tai jo patarnautojai lenkai, taip pat lenkai vyskupai iš Krokuvos ir Lucko apgynė vyskupą Joną, bet už tai gavę iš jo pasižadėjimą visose vyskupijos bažnyčiose vartoti tik lenkų kalbą. Ir jis tą įsipareigojimą vykdė: pirmiausia visus Vilniaus kapitulos narius pakeitė lenkais, nurodė kunigams bažnyčiose sakyti pamokslus ir katekizmo mokyti tik lenkiškai ir t. t.¹

Tai, kad nemaža dalis hierarchų tapatina save su pasaulietiniais valdovais, rodo ir Jono įpėdinio, Halšos kunigaikščio vyskupo **Povilo Algimanto** elgesys, kai Katalikų bažnyčią ėmė keisti kalvinizmas ir liuteronizmas. Nегбėdamas įtikinti žmonių, jis nuo 1536 m., pasikvietęs kariuomenę, gaudė kitatikius, juos uždarydavo į kalėjimus, kankindavo, kad „atsiverstų“.²

Tada daug lietuvių šviesuolių, vengdami sulenkintos Katalikų bažnyčios tarnų persekiojimų ir smurto, pasitraukė į Karaliaučių ir ten nemažai nuveikė lietuvių kalbos, istorijos ir kitų mokslų srityse. Vyskupas Jonas buvo nuolankus lenkų ponų valios vykdytojas, kurie bijojo protestantizmo, nes jis ragino bažnyčiose vartoti vietines kalbas, organizuoti ir švietimą jomis. O tai skatino savarankišką valstybingumą ir savos bažnytinės provincijos sukūrimą. Vyskupas Jonas buvo iš Jogailos ketvirtosios žmonos Zofijos giminaičių ir buvo globojamas karalienės Bonos, kuri jam, be dvarų apie Vilnių, dar padovanojo daug jų Gudijoje ir Lenkijoje. Tad dvarų lankymas, puotavimas juose ir užimdavo vyskupui daugiausia laiko. Tačiau nežinoma, kad jis būtų kur įsteigęs kokią mokyklą, pagaliau nesirūpino ir kunigų seminarija. Jos vadovais, profesoriais būdavo skiriami tik lenkų ponų pasiūlytieji, neretai nepasižymėję nei išsimokslinimu, nei pamaldumu, nei dora. Tad ir nenuostabu, kad kunigai, kaip ir jų vyskupai, neįstengė ginti katalikybės diskusijose su protestantais. Tik smurtu dažniausiai jie ir mėgindavo įrodyti katalikybės tiesas.

Dažnai prisimenamas Vilniaus vyskupas **Valerijonas Protasevičius** (1556–1580 m), kaip Vilniaus universiteto (akademijos) įkūrėjas. Tačiau iš tikrųjų jis kūrė ją kaip lenkinimo židinį. Tam pasitarnavo ir 1569 m. to paties vyskupo pasikviesti į Vilnių jėzuitai, kurie, nemokėdami lietuvių kalbos, faktiškai prisidėjo prie tolesnio lenkų išgalėjimo klebonijose ir vienuolynuose, taip pat net švietimo įstaigose ir pačioje Akademijoje. Beje, nutylima, kad jėzuitų lenkiškos akademijos steigimui prieštaravo kai kurie

¹ *Prapuolenis K.* Lenkų apaštalavimas Lietuvoje. K., 1938. P. 32.

² Ten pat. P. 33.

Vyskupas Jonas I
(g.? – 1468 05 04–1481 02)

Vyskupas Andrius II
(g.? – 1481 08 27–1491)

Vyskupas Albertas II Radvila
(1478–1507 09 10–1519 04 19)

Vyskupas Jonas II Žygimantaitis
(1487? – 1519 09 23–1538 03 18)

Vyskupas Paulius Algimantas Alšėniškis
(g.? – 1536 03 15–1555 09 04)

Vyskupas Valerijonas Protasevičius
(1504–1556 07 17–1579 12 31)

lietuviai didikai. Žinoma, kad Vilniaus vaivada kunigaikštis Radvila nesutiko pasirašyti ant Akademijos įsteigimo akto ir uždėti ant jo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudo (1579 m.). Tik karaliaus Stepono Batoro, kaip labai uolaus kataliko, nurodymu Akademija buvo įsteigta.¹

Gana prieštarinčiai vertinamas vyskupas, kardinolas, kunigaikštis **Jurgis Radvila**. Jis gimė Vilniuje 1556 m. kalvinisto Mikalojaus Juodojo Radvilos šeimoje. Bet kiek pasimokęs Krokuvoje ir sugrįžęs Vilniun, atsisakė kalvinizmo ir vyskupo V. Protasevičiaus, nors dar teturėjo 17 metų, pritariant Lenkijos karaliui, buvo paskirtas vyskupu. Tam paskyrimui pritarė Popiežius Grigalius XIII su sąlyga, kad vyskupo sostą užims tik „sulaukęs pilnų metų“. O iki tol išvyko į Romą patarnauti Popiežiui. Mirus vyskupui V. Protasevičiui (1580 m.) sugrįžo į Vilnių, į čia jam paskirtą vyskupo sostą. Maža to, prieš išleisdamas į Vilnių, tą 24 metų jaunuolį Popiežius paskyrė dar ir kardinolu. Jis tą pasitikėjimą pateisino: organizavo protestantų knygų, tarp jų ir savo tėvo išleistos biblijos, sudeginimą, rėmė visą jėzuitų veiklą. Gražu, kad jis skatino jėzuitus mokytis lietuvių kalbos. Bet po keletų vyskupavimo metų Vilniuje jis buvo perkeltas į Krokuvą. Ir iš čia jis rėmė Lietuvos didikų reikalavimą, kad Lietuvoje vyskupais būtų skiriami lietuviai, o ne lenkai. Mirė jis vos tesulaukęs 44 metų. Beje, apie lenkų Katalikų bažnyčios nusikalstamą veiklą prieš lietuvius ir Lietuvą tuo metu Popiežių Klemenšą VIII informavo jo atstovas – vizitatorius vyskupas **Aleksandras Kumulėjus** (Comuleus). Jis 1595 m. savo pranešime iš Vilniaus Popiežiui rašė: „Kuomet Popiežiaus Klemenso VIII įsakymu lankėme Vilniaus vyskupystę [...] matėme daug bažnyčių, netekusių savo valdytojų; radę prie kai kurių bažnyčių kunigus, pastebėjome, kad jie, nemokėdami lietuvių kalbos, bažnyčioms ir žmonėms buvo visai nenaudingi; dėl jų (kunigų) stokos ir dėl jų nemokėjimo kalbos žmonės yra ne tik be jokio išganymui reikalingo pamokymo ir be šventų sakramentų, bet net nepažįsta tų sakramentų ir paties Dievo, gyvena kaip neišmintingi gyvūneliai, daugelis jų kūdikėlių miršta be krikšto...“²

A. Kumulėjaus prašymu karalius Zigmantas III įsakė iš Vilniaus vyskupijos pajamų skirti 10 tūkst. auksinų Vilniaus kunigų seminarijai, kad iš tos sumos „būtų užlaikomi ir mokomi 15 ar 20 lietuvių, Vilniaus vyskupijos jaunikačių“.

¹ Ten pat. P. 38.

² Ten pat. P. 45.

Mikalojus Daukša (tarp 1527 ir 1538–1613) (dail. Antanas Šakalys).

Kad lenkų dvasininkija trukdė lietuviams būti kunigais, patvirtina ir Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, kuris dar 1587 m. kreipėsi į jėzuitų vadovybę, rašydamas: „Didesnėje vyskupijos dalyje negalima rasti žmogaus, kuris bent vieną kartą metuose būtų išpažinęs savo nuodėmes, priėmęs šv. Komuniją, kuris galėtų sukalbėti poterius ar galėtų persižegnoti. Jų supratimas katalikų tikėjimu, sako ganytojas, glūdi žodžiuose: „Mes ne liuteronai, penktadieniais nevalgome mėsos“ [...].“¹

Tačiau ir po Popiežiaus pasiuntinio A. Kumulėjaus vizito ir jo pranešimo Popiežiui iš esmės niekas nepasikeitė – lenkų kunigai ir vienuoliai tik stiprino savo pozicijas, vykdydami lenkų šovinistinę politiką. Ypač nuožmią lenkinimo politiką vykdė **Vilniaus vyskupijos kapitula, beveik visais laikais sudaroma tik iš aršių lenkų dvasininkų šovinistų**. Beje, iki šiol dar nėra nė vieno darbo, kuriame būtų išnagrinėta ta antilietuviška Vilniaus vyskupijos kapitulės veikla. Nors tos kapitulės priešiškus

¹ Ten pat. P. 47.

Kardinolas Jurgis I Radvila
(1556 03 31–1581 08 02–1600 01 21)

lietuviams ir Lietuvai buvo būdingas nuo pat Lietuvos apkrikštijimo – kapitula buvo svetimšalių centras. Tokią ją dar 1388 m. gegužės 12 d. patvirtina Popiežius Urbonas VI iš 12 narių – daugiausia iš lenkų kunigų, nemokėjusių lietuviškai. Negana to, ta kapitula, kaip ir būsimos, pagal Jogailos privilegiją gavo ir teisę, mirus vyskupui, rinkti jo įpėdinius iš savo tarpo, galėjo pateikti išrinktam vyskupui savo reikalavimus ir sąlygas, kurių jis privalėjo laikytis. Į kapitulą tegalėjo patekti tik didikai ir bajorai: patekus į kapitulą buvo galima lengviau tikėtis vyskupo kėdės. O kadangi kapitula pati pasirinkdavo naujus narius, tai iš tikro karta po kartos ją savo rankose ir stengėsi išlaikyti lenkai, o kartu siekta, kad ir parapijose vyrautų kunigai tik lenkai. Tad kapituloms ne tiek katalikybė, Kristaus mokslas rūpėjo, o savo įtakos didinimas ir turtų kaupimas. Vardan jų buvo nepaisoma nei doros, nei teisingumo ar gero Bažnyčios vardo. Beje, Vilniaus vyskupijos kapituloms nariai ir jėzuitai buvo tarp pirmųjų, kurie šalyje ėmė steigti **smukles ir degtinės varyklas, aplenkdami net žydus**. Tarp tokių biznierių, kaip nurodo kunigas kan. Kazimieras Prapuolenis minėtoje savo studijoje „Lenkų apaštalavimas Lietuvoje“, ypač aktyvūs buvo jėzuitai, kurie turėję karaliaus išduotą privilegiją pardavinėti Vilniuje ir visoje Lietuvoje savo išvartą degtinę ir spiritą, už tai kasmet ordinas gaudavęs net po 30 tūkst. auksinų ir didesnę pelną. Vilniaus vyskupijos kapitulai 1629 m. priklausę „440 karčemų ir šinkų“. Dar daugiau kapitula turėjusi „kabakų“ Gudijoje. Vien Vitebske per 100 karčemų ir „šinkų“, kuriuose žmonės girdyti degtine, alumi ir platinta „lenkiškoji stambeldystė.“¹

Kapituloms reikalavimu lenkų kunigai lietuvius persekiojo ir vėliau.

Kun. kan. Kazimieras Prapuolenis savo tyrimus apie Vilniaus vyskupijos kapituloms raidą baigia XIII a. poeto Dantės žodžiais iš „Dangiškosios komedijos“:

*...Valdyme gėrybių
Jokio jie saiko nepripažino,
Kolei pasauly ant žemės gyvena...
Tai – vyskupai, kunigai ir prelatai...*

Lenkinimas, Lietuvos savarankiškumo žlugdymas pagal kun. kan. K. Prapuolenio tyrimus buvo būdingas ir **jėzuitų valdomai Vilniaus akademijai**. Žinoma, tai nieko bendra neturėjo su Akademijoje (vėliau universitete) atliktais mokslo tiriamaisiais darbais. Pirmiausia, svetimšaliai

¹ Prapuolenis K. Lenkų apaštalavimas Lietuvoje. K., 1938. P. 62.

Dail. Antanas Šakalys

Dail. Antanas Šakalys

Vyskupas Benediktas Vaina
(1556–1600 07 31–1615 10 22)

Vyskupas Eustachas Valavičius
(1572–1616 05 18–1630 01 09)

Vyskupas Abraomas Vaina
(1569–1631 10 15–1649 04 14)

Vyskupas Jurgis II Tiškevičius
(1569–1650 05 01–1656 01 17)

Vyskupas Jonas III Karolis Daugėla Zaviša
(1597 08–1656 10 16–1661 03 09)

Vyskupas Jurgis III Bialozaras
(g.? – 1661 11 21–1665 05 21)

Vyskupas Aleksandras I Sapiega
(1624 05 13–1668 08 26–1671 05 22)

jėzuitai nesidomėjo lietuviais, o buvo įtikėję, kad visa, kas lenkiška, esą teisinga, krikščioniška. Kitas dalykas, Akademijos studentai, skatinami savo globėjų, buvo neapykantos ir nesantaikos kitų pažiūrų žmonėms kursytojai. Kun. kan. K. Prapuolenis minėtame savo veikalė pasakoja, kaip jėzuitai ir jų globėjai Akademijos studentus panaudodavo savo tikslams įgyvendinti, pirmiausia kovai su protestantais ir kitais „klaidžiatikiais“. Rašoma, kaip jie lyg kokie barbarai nusiaubė Vilniuje kalvinų spaustuėę, kaip sumušė daugybę protestantų, užmušė pastorių Baltazarą ir, išmetę jį pro trečio aukšto langą, jo namus sudegino.

Savo auklėtojų jėzuitų pasiūsti Akademijos studentai žiauriausiai susidorodavo su protestantais Trakuose ir kitose vietose. Jie užpuldinėdavo stačiatikių cerkves, popus, taip pat unitus.

Lenkų katalikų dvasininkų netolerancija kitoms tautoms ir tikėjimo žmonėms skatino tai, kad į Lenkijos seimą ir senatą buvo išleidžiami tik katalikai. 1775 m. Lenkijos seimo nutarimu buvo uždrausta naudotis varpais nekatalikų maldos namuose, žydams buvo leista savo mirusiuosius laidoti tik nusileidus saulei; visi unitai privalėjo nešioti ant kaklo pasikabinę lentelę „unitas“, o jų bažnyčių raktus galėjo saugoti tik žydai. Unitams ir stačiatikiams uždrausta turėti savo šventikams rengti seminarijas ir t. t.¹

Kitai patariant, luominė lenkų dvasininkija, jos hierarchai ir Lietuvoje, ir pačioje Lenkijoje buvo tamsos bei prietarų skleidėjai. Tokia lenkų „apaštaltų“ nežmoniška politika daugelį stačiatikių atgrasė nuo katalikybės, nuo unitų rėmimo, kaip kad jų veidmainiškas elgesys atgrasė daugelį lietuvių nuo jų pačių, bendro gyvenimo galimybių.

Nežinoma nė vieno atvejo, kad Akademia (universitetas) būtų gynusi nuo lenkų persekiojimų, nepritarusi lenkinimui. Ir to skatintojai, kaip anksčiau minėta, pirmiausia buvo lenkų Katalikų bažnyčios hierarchai, ėję ranka rankon su ištvirkusia, neretai be jokių moralinių vertybių aristokratija, kuri engė žmones baisiau už bet kokius stambeldžių laikų vergvaldžius. Mažai nuo tokių pasaulietinių vergvaldžių skyrėsi Katalikų bažnyčios feodalai – vyskupai, klebonai, kapitulos nariai. Tik turtai ir luomas tuomet lėmė karjerą ir bažnytinėje hierarchijoje.

Vilniaus vyskupas **Mikalojus Steponas Pacas** (1672–1684 m.). Jis kilęs iš garsios lietuvių magnatų šeimos. Buvo vedęs, bet nuolat pykosi su žmona ir nusprendė būti vyskupu. Karaliaus reikalavimu jis buvo paskirtas Vilniaus kapitulos nariu, 1761 m. išrinktas vyskupu su sąlyga, jeigu Popiežius

¹ *Prapuolenis K.* Lenkų apaštalavimas Lietuvoje. K., 1938. P. 90.

patvirtins. Po to jis nuvyko į Romą, čia gavo kunigo šventinimus, o Popiežius Klemensas X paskyrė jį savo prelatu, Vatikano kunigaikščiu, sekretoriumi, suteikė aukso kryžiaus kavalieriaus apdovanojimus (tik neaišku, už kokius nuopelnus). Popiežius jau rengėsi paskirti jį vyskupu, bet atėjo žmonos iš Vilniaus raštas. Būsimajam vyskupui sutikus jai išmokėti 20 000 dukatų, vyskupo žmona sutiko tylėti ir persikėlė į Šv. Kotrynos vienuolyną Vilniuje. Netrukus ji čia ir mirė tariamai nuo šiltinės. M. S. Pacas buvo paskirtas Mogiliovo arkivyskupu, o nuo 1672 m. perkeltas Vilniaus vyskupu. Bet niekur jis nesirūpino tikinčiųjų reikalais. Tik savo turtais. Anot kun. kan. K. Prapuolenio,¹ jis tik įgyvendino reikalavimą, kad visų parapijų kunigai pateiktų jam sąrašus, kiek jų parapijoje yra raganų, burtininkų, paleistuvių, taip pat, kad visose bažnyčiose būtų meldžiamasi už Popiežių, karalių, vyskopus ir kunigus, kad būtų maldaujama Dievo „ramybės ir taikos krikščionių ponams“. Bet to melsti turėdavę pirmiausia baudžiauninkai. O kad tas lietuviškos kilmės vyskupas būtų ką nors nuveikęs lietuvių tautos, Lietuvos valstybingumo stiprinimo labui, nežinoma.

Ne mažiau prieštaringa asmenybė buvo ir po M. S. Paco Vilniaus vyskupas **Konstantinas Kazimieras Bžostovskis** (1644–1722), kilęs iš lenkų didikų. Vos 16 metų sulaukęs karaliaus nurodymu jis buvo paskirtas Vilniaus kapitulos kanauninku. Po keleto metų mokymosi Romoje grįžo iš ten ir gavo vyskupo sostą Smolenske, taip pat paskirtas Lenkijos senato nariu, o nuo 1686 m. – Vilniaus vyskupu. Užėmęs tą postą jis ėmė toliau vykdyti, kaip ir daugelis jo pirmtakų, krašto lenkinimo politiką. Įsakė, kad į Vilniaus kunigų seminariją, taip pat į Akademiją būtų priimami tik bajorų ir didikų, pirmiausia lenkų, vaikai. Vyskupas K. K. Bžostovskis įėjo į istoriją kaip nuožmus prokuroras – inkvizitorius. Tai daugiausia jo pastangomis buvo pradėtas bažnytinis teismas prieš buvusį jėzuitą, Lietuvos vyriausiojo tribunolo narį, Vilniuje viešai ne kartą pasisakiusį prieš Katalikų bažnyčios feodalus ir jų viešpatavimą Kazimierą Leščinskį (1634 03 04, Liščicos dvare, Bresto vaivadijoje). Pretekstas buvo 1687 m. jo parašytas traktatas „Apie Dievo nebuvimą“ („De non existente Dei“). Vyskupo prašymu karalius leido suimti buvusį vienuolį ir uždaryti vyskupo kalėjime. Vėliau jis pasiūstas į Varšuvą, kur 1689 m. kovo 30 d. Seimo teismo pasmerktas – jo galva nukirsta, o sudeginti kūno pelenai iššauti iš patrankos. Jo dvarelis irgi sudegintas, vieta, kur jis stovėjo, išlyginta, kad neliktų nė ženklų.²

¹ *Prapuolenis K.* Lenkų apaštalavimas Lietuvoje. K., 1938. P. 112, 114.

² Ten pat. P. 118; *Jurginis J.* Pasmerkimas. V., 1976.

Tačiau vyskupui ypač ramybės nedavė, kad jam didybe nenusileidžia Vilniaus vaivada Sapiega. Ir kai kurie jėzuitai, dominikonai paprašė vyskupą gyventi taikoje su vaivada, jis įsakė tuos vienuolius suimti ir uždaryti į kalėjimą. Apie tai jėzuitai pranešė arkivyskupui į Gniezną, o jis pranešė ir Popiežiui Inocentui XII, kuris paprašė Lenkijos karaliaus Jono III sutaisyti vyskupą su vaivada „dėl Dievo meilės, dėl visuomenės labo“.² Vyskupas sutiko taikytis, jei Sapiega jam sumokės 100 000 auksinų. Bet tokiam vyskupo reikalavimui pasipriešino Vilniaus kapitula. Tada vyskupas nuvyko pas Popiežių, bet ir pastarasis pareikalavo taikytis su vaivada ir saugoti bažnyčios turtus.

Į Lietuvą įsiveržus švedų kariuomenei, vyskupas, susikrovęs visas katedros brangenybes, išdūmė į Lenkiją, į Čenstakavą. Po metų sugrįžo, bet, atėjęs žinioms apie artėjančią Rusijos kariuomenę, vėl paliko likimo valiai savo „aveles“ ir išrūko į Tilžę, iš kur grįžo tik 1708 m. Sugrįžęs organizavo lenkų maldininkų procesijas, kurių dalyviams nurodė šauktis Marijos pagalbos... išgelbėti Lenkiją. 1711 m. jo organizuotame Vilniaus vyskupijos sinode buvo priimtas nutarimas: „neleisti kitatikiams be vyskupo leidimo remontuoti ar statyti naujas savo šventoves; uždrausti žydams ir protestantams rengti laidotuvių procesijas [...]“. Ir dar iš raganų teisėjų buvo pareikalauta neskandinti jų be jo, vyskupo, dekreto.²

Po K. K. Bžostovskio Vilniaus vyskupo sostas atiteko kitam lenkų apaštalui **Karoliui Petru Pancežynskiui** (1724–1729 m.). Jis istorijoje prisimintinas tik kaip nuožmus lenkintojas – įsakė kunigams Vilniaus bažnyčiose tik lenkiškai sakyti pamokslus ir net išpažinčių lenkiškai klausyti. Dar prisimenamas kaip didelis gobšuo: jis buvo pasiskelbęs ir klebonu Minske, Kražiuose ir dar daugelyje parapijų vien todėl, kad iš jų gautų pajamų. Jis buvo pasigrobes net Vilniaus kunigų seminarijai priklausiusius dvarus. Apie tą vyskupą kun. kan. K. Prapuolenis rašo: „Vyskupas uždarė burnas geresniems vyskupijos kunigams, kurie bevelijo tylėti [...]. Vyskupijoje buvo tikra Sodoma ir Gomora – dvasiškiai, užimti savo dvarais, daugiau rūpinosi žemės turtais, negu ganytojų pareigomis; ponai barėsi; bajorai girtuokliavo ir kapojosi, o lietuvius ir baltgudis „chlopas“ vaitojo prislėgtas kaip ir seniau [...]. Važiuojantį į savo dvarą Karolin (Serebyšč) vyskupą Pancežynskį ištiko nelaimė: pasibaidė arkliai ir jį sutrenkė, dėl ko jis ir mirė 1729 m. vasario 10 d.“³

¹ *Prapuolenis K.* Lenkų apaštalavimas Lietuvoje. K., 1938. P. 120.

² Ten pat. P. 125.

³ Ten pat. P. 128, 129.

Nauju vyskupu 1730 m. karalius pasiūlė Krokuvos vyskupo – kunigaikščio brolių Felicijoną Šaniauskį. Tačiau tuo metu Vilniaus vyskupijos kapitula buvo tokia galinga, kad atsisakė paklusti karaliaus nurodymui ir vyskupu paskyrė Lietuvoje jau klebonavusį kapitulos narį 60-metį, Lenkijos seimo narį, šlėktą **Mykolą Zienkovičių**. Jis tęsė savo pirmtakų lenkų hierarchų lenkinimo darbus, toliau „naikino“ raganas. Taip 1744 m. vykusiame vyskupijos sinode vyskupas kunigams ir vienuoliams nurodė, kad prieš atiduodant jas bajorų teismams pirma patys įtariamąsias išstardytų; siūlė dvasininkams „susilaikyti nuo pirčių, maudyklių ir kitokios praktikos, kurių bažnyčia neužgria“ ir t. t.¹

Tas vyskupas, kaip matyti iš archyvinių dokumentų, labiausiai už viską pasaulyje mylėjo savo giminaičius lenkus, nes mirdamas išdalijo jiems apie 200 000 auksinų.² Bet jį prisiminė ir lietuviai ypač nuo XIX a. pabaigos, mat kūrė nepriklausomos Lietuvos vizijas: vyskupas 1744 m. buvo išleidęs knygelę „Synodus Dioecisana Vilmensis“, kurioje, anot kun. K. Prapuolenio, gana gerai įrodęs, kad Lietuvai priklauso ir Suvalkai, Augustavas, Gardinas ir kitos lenkų okupuotos vietovės.

Nauju Vilniaus vyskupu nuo 1762 m. tapo kunigaikštis **Ignas Jokūbas Masalskis**, ypač prieštaringai vertintas ir Bažnyčios hierarchų, ir istorikų, ir net buvusių pažįstamų bei draugų atsiminimuose.

Kelią į vyskopus I. Masalskis pradėjo nuo 15 metų – tiek sulaukęs jis jau buvo Vilniaus vyskupijos kapitulos narys. Jo žiniai tada priklausė Ružanų, daug kitų Varšuvos ir Vilniaus katalikų parapijų – kuomet, kaip minėta, Katalikų bažnyčioje postai priklausė ne nuo žmogaus išsimokslinimo, pamaldumo, o nuo jo ar tėvų turto, karaliaus palankumo. Ir taip buvo ne tik šlėktiškoje Lenkijoje. Klebonų, vyskupų, kardinolų postai buvo perkami ir parduodami kaip ir laipsniai kariuomenėje, mokslo vardai. Katalikų bažnyčios hierarchiniai postai garantavo turtus, galią luominėje, pusiau vergovinėje katalikiškoje Lenkijoje.

I. J. Masalskis gimė 1729 m. liepos 22 d. lauko etmono, Varšuvos seimo maršalkos kunigaikščio Mykolo Juozapo Masalskio ir kunigaikštytės Pranciškos Oginskytės šeimoje.

M. J. Masalskio protėviai buvo susigiminiavę su Didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Algirdu, jie aktyviai dalyvavo ir Vytauto Didžiojo valdomos Lietuvos gyvenime. Masalskiai valdė daugybę dvarų Lietuvoje ir Lenkijoje.

¹ Ten pat. P. 134.

² Ten pat. P. 137.

Vyskupas Ignas Jokūbas Masalskis
(1729 07 22 – 1762 03 29 – 1794 06 28, lenkų nužudytas Varšuvoje)

Jo biografijoje nurodoma, kad jau 15 metų jis buvo baigęs Vilniaus akademijos studijas (!). Išrinktas į Vilniaus kapitulą, po kiek laiko išvyko į Romą, iš kur eidamas 19-uosius metus grįžo su teologijos ir teisės daktaro diplomais. Ir čia vėlei paskiriamas Vilniaus katedros prelatu, toliau klebonauja parapijose, vadovauja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinei, o mirus vyskupui M. Zienkovičiui, kunigaikštis Ignas Jokūbas Masalskis Popiežiaus Klemenso XIII 1762 m. kovo 29 d. patvirtinamas ir Vilniaus vyskupu, nuolankiai to prašant Lenkijos karaliui Augustui III, kuris savo rašte Popiežiui rašė: „[...] Šventasis, Palaimintasis Kristuje Tėve ir Pone! Maloningasis Pone! Bučiuoju palaimintas Jūsų Šventenybės kojas ir nuolankiai pavedu Jūsų Šventenybei save, savo Karalystę ir savo Valdas. Neseniai pasitraukus iš gyvųjų tarpo Garbingajam Kristuje Tėvui, Vilniaus vyskupui Mykolui Zienkovičiui, įdėmiai mažčiau ir rūpinausi, kad tai Bažnyčiai ir didžiulei diecezijai valdyti pagal savo Karališką Teisę Jūsų Šventenybei pasiūlyčiau tokį Vyra, kuris rodytųsi už kitus vertesnis to aukšto posto. Kadangi jau nuo seno puikiai žinau, jog Garbingasis Kristuje Ignas iš kunigaikščių Masalskių [...] pasižymi ne tik garsia kilme, nes kaip žinoma, yra kilęs iš Roksolanų didžiųjų kunigaikščių, bet ir aukštu elgesiu bei gyvenimo tyrumu bei dorumu, protingu reikalų tvarkymu [...], šlovingais savo protėvių taikos ir karo meto nuopelnais Tėvynei ir savo paties – Bažnyčiai [...], nusprendžiau jį paskirti į minėtąjį Vilniaus vyskupo postą ir pasiūlyti, Jūsų Šventenybe, karštai prašydamas, kad maloningai teiktumėtės šį mano Nominantą savo Apaštalinio Autoritetu patvirtinti ir suteikti reikalingas bules. To ypatingai meldamas, visa siela linkiu laimingai ir kuo ilgiausiai valdyti krikščioniškąjį pasaulį.

Rašyta Varšuvoje 1762 Viešpaties metų vasario 13 dieną. Mano valdymo 29 metais. Jūsų Šventenybės paklusniausias sūnus Augustas, Lenkijos karalius.“¹

Taip kunigaikštis Ignas Jokūbas Masalskis tapo 28-uju Vilniaus vyskupu. Vyskupijoje tuo metu buvo 26 dekanatai su 422 parapijomis ir 85 filijomis. Jo vyskupavimo laikotarpis – tai Lenkijos (drauge su Lietuva) tolesnio nuosmukio ir žlugimo laikotarpis, kai į valstybės reikalus dėl vidinės netvarkos vis labiau ėmė kištis kaimyninių valstybių – Rusijos, Prūsijos, Austrijos valdovai, galutinai nusilpninę tą valstybę ir amžiaus pabaigoje ją pasidaliję. Tapęs vyskupu I. J. Masalskis, paveldėjęs milžiniškus turtus, ėmė varžytis su pasaulietiniais didikais ir dėl įtakos valstybėje. I. Masalskis

¹ *Petkus V.* Vilniaus vyskupas kunigaikštis Ignas Jokūbas Masalskis. V., 2000. P. 14, 15.

buvo už Lietuvos savarankiškumo atkūrimą. Jis visiems vyskupijos kunigams įsakė mokėti dvigubai didesnę negu iki tol mokestį Lietuvos kariuomenės išlaikymui ir pats nemažus savo turtus jos labui paaukojo. Jo „separatistines“ nuostatas bent iš dalies atspindi pastangos atskirti Lietuvos Katalikų bažnyčią nuo Lenkijos, o savo valdomą Vilniaus vyskupiją – nuo lenkų Gniezno arkivyskupijos. Tai sukėlė didelį lenkų ponų ir dvasi-
ninkų pasipiktinimą. Tačiau, siekdamas LDK ir Katalikų bažnyčiai savarankiškumo nuo Lenkijos, jis negynė lietuvių kalbos. Priešingai, tęsė ankstesniųjų vyskupų antilietuvišką politiką, nurodydamas kunigams tik lenkiškai sakyti pamokslus ir tikėjimo tiesų mokyti, nepaisant „lietuvių chlo-
pų maištų“. Lenkų kalba jam, matyt, jau buvo ir kaip savarankiškos Lietuvos kalba.

Vyskupas vylėsi, kad Lietuvai atgauti savarankiškumą padės Rusija, jos imperatorė Jekaterina II. Todėl jis rėmė ir jos pasiūlytą į Lenkijos karaliaus sostą Stanislovą Augustą Poniatovskį, Radvilų priešą, kurie buvo ir vyskupo priešai. Padedamas rusų kariuomenės, naujasis karalius įveikė kunigaikščio Karolio Stanislovo Radvilos pasipriešinimą, šis pabėgo į užsienį, o jo turtus karalius konfiskavo, paskirdamas iš jų ir vyskupui I. J. Masalskiui keletą tūkstančių hektarų žemės (apie 1 mln. auksinų vertės).

Pasodinusį į sostą sau palankų karalių, Rusija vis labiau kišosi ir į valstybės vidaus reikalus, reikalaudama priimti jai, stačiatikiams palankius įstatymus, netrukdomai marširuoti po kraštą savo kariuomenei ir kt. Daug bajorų ir didikų, nepatenkinti tokiu rusų ir juos remiančiu karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio elgesiu, 1768 m. susirinkę Baro miestelyje (Podolėje), įkūrė konfederaciją kovoti prieš Rusiją ir už senąsias bajorų laisves. Konfederatus ypač parėmė Prancūzija, bijojusi Rusijos ir jos sąjungininkės Prūsijos išgalėjimo. Konfederatai tada pareikalavo, kad karalius užleistų sostą jų kandidatui, kuris garantuotų Lenkijos nepriklausomumą. Tuomet Rusijos, Prūsijos ir Austrijos valdovai susitarė dar labiau susilpninti Lenkiją, atsirėžiant nuo jos po dalį teritorijos. Visos **trys kaimynės 1772 m. rugpjūčio 5 d. ir pasirašė tokio pasidalijimo aktą**. Didžiausią rie-
kę nuo Lietuvos nusirėžė Rusija: ji prisijungė Latgalą ir rytines žemes iki Dauguvos ir Dnepro (Polocko, Vitebsko, dalies Minsko vaivadijas); Austrijai atiteko Mažoji Lenkija ir Galicija, o Prūsijai – Lenkijos Pavyslis ir Varnijos vyskupija. Lenkijai priėjimui prie Baltijos paliktas tik Dancingas (Gdanskas) ir siauras teritorijos ruožas iki jo. Ir dar į „nepriklausomą“ Lenkijos teritoriją suokalbininkai įvedė savo kariuomenes. Daugelis konfederatų pasitraukė į užsienio šalis. Bet greitai ėmė gerintis savo priešams,

Verkių rūmai (dail. Marcelinas Januškevičius).

Vyskupo Igno Jokūbo Masalskio įsteigta Vilniaus kunigų seminarija
(dail. A. Žemaitis).

kad galėtų sugrįžti ir atgauti turtus. Tarp tokių buvo kunigaikštis Karolis Stanislovas Radvila, kuris 1775 m. kovo 22 d. iš Venecijos savo laiške Rusijos imperatorei Jekaterinai II maldavo: „Iš savo sosto aukštybės pažvelkite į nelaimingąjį, parpuolusį sosto papėdėje minioje, skubančioje paremti pagarbą Jūsų teisingumui ir gailestingumui. Į šiuos du Jūsų viešpatystės ramsčius ir remiasi mano viltis būti išklausytam [...]“, – ir toliau įrodinėja, kaip buvęs įtrauktas į konfederatų pinkles, priverstas pasisakyti prieš pačią teisingiausią, išmintingiausią valdovę pasaulyje. Taip išgarbinęs carienę, kunigaikštis **K. S. Radvila savo laišką baigia su viltimi**: „[...] visiškai pasikliauju Jūsų gerumu, apie kurį garsai sklinda visame pasaulyje. Tarkite žodį dėl mano likimo! Kad ir koki nuosprendį išgirsiu iš Jūsų sosto aukštybės, jis nesumažins nei mano prisirišimo prie Jūsų Švento Asmens, nei uolumo Jums tarnauti, nei nuolankaus klusnumo Jūsų aukščiausiems įstatymams – jie bus beribiai, kiek tik leis gero piliečio pareiga ir ištikimybė tėvynei. Kad įtikinčiau tuomi Jūsų imperatoriškąją Didenybę, su didžiu džiaugsmu išliesiu visą šios širdies kraują, širdies, išsilaisvinusios iš visų aistrų, atsitolinusios nuo visų interesų, kaip Jūsų Imperatoriškoji Didenybė mato iš menkų ir labai menkų pastabų, kurias dedu šalia Jūsų imperatoriškojo sosto papėdėje.“¹

Kunigaikščio padlaiživimas davė rezultatų: nemažai dvarų jam buvo sugrąžinta, jis susitaikė ir su karaliumi Stanislovu Augustu Poniatovskiu, kuris 1768 m. K. S. Radvilą vėl paskyrė Vilniaus vaivada. Tuo kunigaikščio sugrįžimu buvo labai nepatenkintas vyskupas I J. Masalskis. Tarp abiejų vėl atgijo sena nesantaika. Dar prisidėjo vyskupo perimti kai kurie Radvilų dvarai. Vyskupas suprato, kad jo, kaip vieno stambiausio Lenkijos feodalo ir kaip vyskupo, likimas labai priklausys nuo rusų ir Lenkijos karaliaus pasitikėjimo juo. Tad vyskupas nesvyruodamas sutiko būti rusų ir karaliaus sudaromos **Nuolatinės tarybos** nariu (Taryboje LDK atstovai sudarė apie 30 proc.). Taryba buvo įsteigta kaip Lenkijos valdymo organas, turėjusi departamentus – karo, išdo, užsienio reikalų, policijos ir administracijos, teisingumo. Savo esme Taryba buvo aukščiausias Lenkijos valdymo organas, nes karalius galėjo tik tvirtinti Tarybos nutarimus.

Nuolatinė taryba veikė iki 1789 m., kol Ketverių metų seimas ją panaikino. Tarybos vaidmuo įvedant krašte tvarką, stiprinant valstybę buvo didžiulis.

¹ *Petkus V.* Vilniaus vyskupas kunigaikštis Ignas Jokūbas Masalskis. V., 2000. P. 30, 32.

1773 m. Popiežius specialia bule pranešė, kad panaikinamas jėzuitų ordinas. O jis tuo metu ir Lenkijoje valdė daugybę dvarų ir kitų turtų, jam priklausė ir Vilniaus akademija, beveik visos kitos švietimo įstaigos, taip pat daug bažnyčių, klebonijų, vienuolynų. Seimas Varšuvoje 1773 m. spalio 14 d. pritarė vyskupo I. J. Masalskio projektui visą jėzuitų sukauptą turtą panaudoti naujų mokyklų steigimui ir išlaikymui, taip pat knygų leidybai. Seimas pritarė tam siūlymui, sudarė bendrą **Edukacinę komisiją** iš aštuonių narių (po keturis iš Lietuvos ir Lenkijos), tarp kurių buvo du vyskupai: Vilniaus vyskupas Ignas Jokūbas Masalskis ir Plocko vyskupas Mykolas Poniatovskis, taip pat Lietuvos pakancleris Jokimas Liutauras Chreptavičius, LDK sekretorius Ignas Potackis, didikai Adomas Kazimieras Čartoriskis, Augustas Sulkovskis, Andrius Zomaiskis ir Antanas Poninskis. Vilniaus vyskupas buvo paskirtas tos komisijos pirmininku, nors Lietuvoje ir Lenkijoje komisijos dirbo atskirai.

Komisija visus jėzuitų dvarus neribotam laikui išnuomojo bajorams po 4,5 proc. kasmetinių mokesčių nuo įkainotos dvaro vertės. Gauti už nuomą pinigai turėjo būti panaudoti mokyklų reikalams. Joms vadovauti Lietuvoje Edukacinė komisija jėzuitiškąją Vilniaus akademiją pertvarkė į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą. Daugiausia pagal vyskupo I. J. Masalskio projektus Lietuva buvo padalyta į švietimo apygardas; pradžios mokyklos turėjo būti įsteigtos prie visų parapijų, o joms rengti reikalingus mokytojus Vilniuje įsteigta mokytojų seminarija. Visos mokyklos buvo išlaikomos iš sukauptų jėzuitų turtų.

Edukacinė komisija – tai pirmasis atvejis Europos istorijoje, kai visa studijų ir švietimo sistema buvo valstybės rankose.

Vienas reikšmingiausių vyskupo I. J. Masalskio atmintinų darbų – tai **Vilniaus katedros perstatymas**, vadovaujamas jo globotinio architekto L. Stuokos-Gucevičiaus, taip pat vyskupo rezidencijos Verkiuose statyba. Tačiau visi svarbūs valstybei ir jos žmonėms darbai buvo susiję ir su nuolatiniais skandalais, skundais dėl vyskupo pasisavinamų turtų tiek dirbant Nuolatinėje, tiek Edukacinėje komisijose. Štai apie jėzuitų turtų išvogimą Václavas Biržiška rašė: „Jėzuitų kilnojamam ir nekilnojamam turtui išaiškinti buvo paskiriami vadinamieji liustratoriai [...], o turtams perimti ir paskirstyti – dalijimo komisija (pirmininkaujama vysk. I. J. Masalskio) ir teismo komisija – spręsti ginčams, kylantiems dėl turto likvidavimo. Čia prasidėjo tikra jėzuitų turtų grobstymo volechanalija: ar tiesiog juos savinosi, ar tariamai skolinosi, garantuodami dvarais, kurie tam reikalui buvo įvertinami daugeriopei daugiau nei paskolintoji suma. Tokiu būdu 9/10

viso jėzuitų turto perėjo į pačių likvidatorių ar jų giminaičių kišenes, tik 1/10 dalį pavyko išgelbėti švietimo reikalams.¹

Maža to, karaliaus ir lenkų ponų reikalavimu didelė dalis pajamų, gautų iš jėzuitų turtų, privalėjo būti perduota Lenkijai, kurioje jėzuitai buvo sukaupe vos ne perpus mažiau turtų negu Lietuvoje. Dėl tikrų ar netikrų kaltinimų dėl jėzuitų ir valstybės turtų pasisavinimo vyskupas I. J. Masalskis 1777 m. buvo pašalintas iš Edukacinės komisijos vadovo posto. Bet sprendžiant iš to, kad paskui ėmė kriksti ir visa švietimo sistema, atrodytų, jog jo vaidmuo buvo didelis. O vėliau, pradėjus dirbti Lenkijos seimui, jis perėmė Nuolatinės tarybos funkcijas (1788 m. rudenį), įsteigęs **Istatymų sargybos tarybą**, savotišką ministrų kabinetą, kurio narius skyrė karalius. Seimas turėjo tikslą atsikratyti Rusijos globos ir sustiprinti valstybę, visiškai neutralizuojant jos valdymą, panaikinant ir Lietuvos dar turėtą šiokią tokią savarankiškumą. Tai prieštaravo vyskupo I. J. Masalskio nuostatoms ir jis, palikęs Seimą, išvyko į Vieną, Paryžių, Romą. Grįžęs jau rado Seime patvirtintą naują Konstituciją (1791 m. gegužės 3 d.), pagal kurią iš viso nebebuvo Lietuvos, lietuvių tautos, tik „Lenkija“ ir „lenkų tauta“, vėl buvo sugrįžtama prie paveldimumo, o ne renkamo karaliaus, įteisinama senoji feodalinė – luominė valdymo sistema ir t. t.

Kadangi konstitucija buvo priimta tik dalyvaujant trečdaliui, daugiausia lenkų, Seimo narių, ypač daug nepatenkintų ja buvo tarp Lietuvos didikų ir bajorų. Griežtai LDK inkorporacijai prieštaravo vyskupas **I. J. Masalskis** ir Livonijos vyskupas **Kazimieras Kasakauskas**. Jie buvo tarp pirmųjų, kurie 1792 m. gegužės mėnesį susirinkę Ukrainoje prie Targovicos miestelio įkūrė konfederaciją kovoti prieš vadinamųjų Ketverių metų seimo reformas ir Gegužės 3-iosios konstituciją. Konfederatus parėmė Rusijos imperatorė Jekaterina II, kuri pasiuntė apie 60 000 savo kariuomenės padėti. Seimo suorganizuota apie 45 000 kariuomenė nepajėgė pasipriešinti ir greitai visa Lietuva buvo užimta Rusijos kariuomenės. Visą valdžią į savo rankas paėmė konfederatai ir jų rėmėjai. Greitai ir karalius S. A. Poniatovskis, nesulaukęs paramos iš Prancūzijos ir Austrijos, pasiskelbė remias konfederatus. Daugelis žinomiausių Gegužės 3-iosios konstitucijos šalininkų pasitraukė į užsienį. Bet Rusija, bijodama, kad Prūsija ir Austrija nesugalvotų Lenkijai padėti, pasiūlė dar kartą „apipjaustyti“ Lenkiją ir sumažinti ją iki pasipriešinti nepajėgiančios valstybės. Kaimynus suviliojo lengvas grobis ir **1793 m. sausio 23 d. Rusija, Prūsija ir Austrija**

¹ Ten pat. P. 53.

LDK didysis etmonas Mykolas Juozapas Masalskis
(g.? – 1768 01 20), vyskupo I. J. Masalskio tėvas (dail. S. Čechovičius).

Generolas Jokūbas Jasinskis (1759–1794), 1794 m. sukilimo Lietuvoje vadas
(dail. J. Moračinskis).

Paskutinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didysis etmonas
Simonas Martynas Kasakauskas (1742–1794, sukilėlių nužudytas) (dail. nežinomas).

Livonijos vyskupas Jozas Kazimieras Kasakauskas
(1737 03 01 – 1794 05 09, lenkų nužudytas Varšuvoje) (dail. nežinomas).

Peterburge pasirašė naują sutartį dėl antrojo Lenkijos padalijimo. Pagal ją Prūsijai suteikta „teisė“ prisijungti vakarines lenkų žemes, tarp jų Gdanską, Torūnę ir Poznanę (apie 58 tūkst. km²); Rusijos imperijai priskirtos pagrindinai LDK žemės – dešiniakrantė Ukraina, taip pat Kijevo, Braclovo, Podolės, Minsko vaivadijos ir Vilniaus vaivadijos rytinė dalis, Brestas ir rytinė Volynės dalis – apie 250 tūkst. km². Austrijai, kuri tuomet kariavo su revoliucine Prancūzija, buvo pažadėta atlyginti prancūzų žemėmis.

1793 m. pavasarį į Gardiną rusų suvežti Lenkijos Seimo nariai patvirtino prie Rusijos prijungtų žemių tariamą teisėtumą, taip pat priėmė nutarimus panaikinti 1791 m. gegužės 3 d. konstituciją ir atkurti valdymą tokį, koks buvo iki vadinamojo Ketverių seimo, buvo atkurta Nuolatinės tarybos veikla ir kt. 1793 m. rugsėjo 25 d. Seimo paskirta delegacija pasirašė sutartį su Prūsija dėl jai atitekusių žemių „teisėtumo“.

Pagal suokalbinių nutarimą Lenkija begalėjo turėti 15 000, o Lietuva – 5000 kareivių, visą savo užsienio ir vidaus politiką turėjo derinti su Rusija ir Prūsija ir t. t. **Prieš Rusijos, Prūsijos ir jų talkininkų viešpatavimą 1794 m. balandį Varšuvoje, o netrukus ir Lietuvoje prasidėjo ginkluotas sukilimas prieš rusus ir jų rėmėjus Targovicos konfederatus.** Sukilimui vadovauti į Lenkiją sugrįžo buvęs JAV generolas Tadas Kosciuszka. 1794 m. balandžio 17–18 d. sukilėlių Aukščiausioji taryba Varšuvoje paėmė valdžią į savo rankas. Vilniuje sukilėliai, vadovaujami inžinieriaus Jokūbo Jasinskio, valdžią į savo rankas paėmė balandžio 24 d. Tą dieną Vilniaus rotušėje buvo paskelbta apie sukilimo vyriausybės – **Lietuvos tautinės aukščiausios tarybos sudarymą**, o kitą dieną pakartas vienas iš Targovicos konfederacijos vadų, LDK didysis etmonas Simonas Kasakauskas (1742–1794), **Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kasakausko brolis**; vyskupas J. K. Kasakauskas, beje, sukilimo dienomis buvo Varšuvoje ir čia jį sukilėliai taip pat nužudė (1794 m. gegužės 9 d.; gimęs jis buvo 1737 m. kovo 1 d. Skaruliuose prie Jonavos). Tuo metu Varšuvoje buvo ir **vyskupas Ignas Jokūbas Masalskis**, kuris irgi buvo gegužės 2 d. suimtas. Bet tai buvo ne stichinis „nevaldomų masių“ aktas, o apgalvotas sukilėlių vyriausybės. T. Kosciuškos sukilimo aktuose („Akty powstania Kościuszkii“. Kraków, 1918. T. 2, p. 48) rašoma, kad sukilėlių taryba Varšuvoje sutinkamai su vyriausiojo sukilėlių karinių pajėgų generolo Tado Kosciuškos nurodymu 1794 m. gegužės 2 d. nutarė suimti ir Vilniaus vyskupą I. J. Masalskį už „nusikaltimus tarybai“ ir konfiskuoti jo turtus.

Sukilėliai suėmė vyskupą, buvusį audiencijoje pas karalių, ir uždarė Briulio rūmų rūsyje, o birželio 28 d. siautėjanti tamsuolių minia jį pako-

rė Varšuvos priemiestyje, vadinamame Krokua, priešais Bernardinų bažnyčią.

Apie planuojamą Livonijos ir Vilniaus vyskupų nužudymą žinojo ir Lenkijos karalius, ir Lenkijos Katalikų bažnyčios hierarchai. Bet tylėjo, nes šie vyskupai, ypač I. J. Masalskis, buvo jiems pavojingi: kaip anksčiau rašyta, I. J. Masalskis vis nenurimo keldamas klausimą dėl atskiros nuo Lenkijos Lietuvos katalikų bažnytinės provincijos įkūrimo, rėmė Lietuvos valstybinį savarankiškumą, kartu prieštaravo Gegužės 3-iosios konstitucijai. Jo naivumu galima pavadinti ketinimą tartis su Rusija, kuri, girdi, esant geriems santykiams, sugrąžins Lietuvai po pirmojo, antrojo padalijimų jai atitekusią teritoriją. Tačiau ypač įsidėmėtina, kad, smurtiškai, be teismo Varšuvoje nužudžius du katalikų vyskopus, jokio protesto, jokio nerimo nepareiškė ir Popiežius, kuris, be kita ko, asmeniškai gerai pažinojo vyskupą I. J. Masalskį.

Sukilimui pralaimėjus kunigaikščio vyskupo Igno Jokūbo Masalskio palaiškai 1795 m. kovo 3 d. buvo atvežti į Vilnių ir palaidoti Katedros Vyskupų koplyčios kriptoje.

Vilniaus vyskupų biografas žemaitis **kunigas Vincentas Prelgauskas** savo trijų tomų veikalė „Vilniaus vyskupų gyvenimas“ (išleista 1860 m. lenkų kalba) apie vyskupą I. J. Masalskį rašo: „Toks neįtikėtinas įvykis, kuris, Dieve duok, tebūnie ir paskutiniuoju pasaulio istorijoje. Tas, kuris visą savo gyvenimą degė tėvynės meile, kuris visuomet galvojo vien apie tėvynės gerovę, nuolat važinėdamas į seimus ir posėdžiaudamas įvairiose komisijose, galų gale revoliucionierių buvo apšauktas tėvynės išdaviku. Tokia neteisybė galėjo įvykti tik Varšuvoje. Ak, kaip jis būtų nelaimingas, jeigu viskas su juo būtų baigęsi karste, jei jis neturėtų amžinojo atminimo, kuris atskleidžia teisybę, ir jeigu nebūtų Dievo – teisėjo, kuris geriau negu žmonės įvertina mūsų reikalus.“

Galbūt aukščiausioji Apvaizda taip žiauriai panorė jį nubausti už kunigaikštišką didybę, kuria jis pakilo virš visuomenės, už didesnę polinkį į pasaulietinius reikalus, nei į bažnytinius arba už kokias kitas nuodėmes ar nuodėmes, kurios tęsėsi jau nuo jo pirmtakų, kurios virš jo taip susikauptė ir perpildė stiklinę. Tačiau minia, kuri prileido tokį atsitikimą, parodė patį didžiausią savo moralinį nuopuolį, ir lyg užsirūstinęs sūnus palaidūnas pakėlė ranką prieš savo tėvą, kas niekuomet nelieka neatlyginta ir niekada nelieka nenubausta. Kad be įkalčių, be teismo ir be liudininkų pasmerkiamas mirčiai, siaučiant miniai, tai dar taip mūsų nekamuoja, kuomet kiekvienas dvasininkas dažnai turi iškęsti piktojo pasaulio kaltinimus ir užgauliojimus; toks yra visų Kristaus tarnų likimas, kentėti nekaltai.

Tačiau mus stebina tai, jog lig šiolei šis gėdingas faktas tebelieka apsuptas klastinga tamsa, kas aiškiai jaučiama bet kuriame rašte, su kuriuo susiduriame iš ano laikmečio. Nė vienas nesuinteresuotas rašytojas šito neatskleidė ir nepaaiškino, kas duoda šiandieniniam jaunimui pagrindą, kai ir jis nėra be nuodėmės, taip beatodairiškai smerkti visą dvasininkų luomą. Masalskis iš karsto sako: mane teiskite, bet ne smerkite. Jeigu kada nors istorija visa šviesa pateiks tą epochą, esame tvirtai įsitikinę, kad jis užims vietą tarp patriotizmo kankinių, o Bažnyčia jam neatsakys gero ganytojo vardo.“¹

Bet sukilimas pralaimėjo. Rusų kariuomenė **1794 m. rudenį užėmė Lietuvą, Lenkiją. Spalio 24 d. Peterburge Rusija, Prūsija ir Austrija trečią kartą pasidalijo Lenkijos likučius:** Rusija pasiėmė visą Lietuvą iki Nemuno, taip pat Volynę ir Kuršą, o Prūsija ir Austrija pasidalijo likusias po pirmojo ir antrojo pasidalijimo Lenkijos žemes. Buvo panaikinti karalių titulai ir valstybės pilietybė, o 1797 m. sausio 15 d. Rusija, Prūsija ir Austrija pasirašė ir aktą, kuriuo paskelbė, kad galutinai likviduota Lenkijos valstybė. Rusijos okupuotame krašte buvo įvesta jos administracija. Karaliui S. A. Poniatovskiui gyventi buvo paskirtas Gardinas, o mirus imperatorei Jekaterinai II (1796 m.) jis buvo perkeltas į Petrapilį, kur ir mirė 1798 m. Daug žlugusios valstybės veikėjų emigravo į užsienį, daug jų buvo uždaryti į Rusijos kalėjimus, bet po poros metų naujas caras Povilas beveik visus juos paleido, tarp jų ir sukilimo vadą T. Kosciušką.

Su lenkų nužudytu vyskupu I. J. Masalskiu baigėsi ir vienas iš Vilniaus vyskupų istorijos etapų – vyskupų iš didikų šeimų (pradedant kunigaikščiu vyskupu Vaitiekumi Radvila, 1509–1519 m.). Tačiau, kaip anksčiau rašyta, beveik visi jie, išskyrus tik plačiau aprašytąjį vyskupą Igną Jokūbą Masalskį, paliko prisiminimuose tik kaip lietuviškumo ir Lietuvos savarankiško valstybingumo slopintojai.

Pertvarkymai Rusijos užimtoje Lietuvoje

Po trečiojo padalijimo visa Lietuva atsidūrusi Rusijos valdžioje iš pradžių buvo padalyta į dvi gubernijas – Vilniaus ir Slonimo, vėliau į 3 – Vilniaus, Kauno ir Gardino. Visos tos gubernijos iš pradžių vadintos Lietuvos gubernijomis, o vėliau – Rusijos šiaurės vakarų kraštu, kurį valdė caro skiriamas Vilniaus generalgubernatorius. Kadangi Rusijoje valstybinė religija buvo stačiatikybė, tai ir užim-

¹ *Petkus V.* Vilniaus vyskupas kunigaikštis Ignas Jokūbas Masalskis. V., 2000. P. 138, 139.

tuose kraštuose stengtasi ją plėsti, taigi ir užimtoje Lietuvoje. Žinoma, pirmiausia stengiantis apriboti, sumenkinti Katalikų bažnyčios vaidmenį ir valstybės, ir visuomenės gyvenime, vyskopus bei kunigus padaryti savo tarnautojais. Jau pirmaisiais Lietuvos prijungimo prie Rusijos metais imperatorė Jekaterina II uždraudė be okupacinės valdžios leidimo iš sakyklų viešai skelbti popiežių raštus, panaikino vienuolynų autonomiją, teisę bendrauti su savo centrais užsieniuose ir t. t. 1798 m. caras Povilas I (1796–1805) iš dalies Vilniaus vyskupijos sudarė Mogiliovo arkivyskupiją, kuriai pavaldžios tapo Vilniaus ir Žemaičių vyskupijos (iki tol priklausiusios Gniezno arkivyskupijai Lenkijoje). Tuo metu Prūsijos okupuotos parapijos – Alvito, Prienų, Zapyškio, Simno, Virbalio tapo pavaldžios naujai įkurtai Vygrių vyskupijai, o 1818 m. vyskupijos centras perkeltas į Seinus ir vyskupija pavadinta Seinų (Augustavo), pavaldė Varšuvos arkivyskupijai. Amžiaus pabaigoje Peterburge buvo įkurtas specialus departamentas Katalikų bažnyčios reikalams, o naujasis caras Aleksandras I vietoj to departamento įsteigė Katalikų reikalų kolegiją, pirmininkaujamą Mogiliovo arkivyskupo. Į kolegijos veiklą negalėjo kištis net Popiežius.

Buvo pertvarkytos ir studijos Vyriausioje Lietuvos mokykloje – 1803 m. ji pertvarkyta į **Vilniaus universitetą**, dar labiau supasaulėtinus ir visą mokymo sistemą jame. Net teologijos profesorius skyrė universiteto taryba (iki tol – vyskupas). Po 1831 m. sukilimo uždarius universitetą, katalikų dvasininkams rengti buvo įkurta Romos katalikų bažnytinė akademija, kuri 1842 m. iš Vilniaus perkelta į Peterburgą ir pavadinta Dvasine akademija, ji caro nurodymu privalėjo kontroliuoti ir visas imperijos kunigų seminarijas.

Caras prisiėmė ir Lenkijos karaliaus teisę siūlyti Popiežiui tvirtinti vyskupų kandidatūras. Bet ir patvirtintus vyskopus dėl įtarimų, neklusnumo neretai išstremdavo į nuošalias Rusijos gubernijas. Dėl to Vilniaus ir Žemaičių vyskupijas gana ilgai valdydavo ne vyskupai ordinarai, o laikini jų administratoriai ar kapitulų vikarai. Be to, vyskupams buvo uždrausta be rusų valdžios steigti naujas parapijas, teikti kunigams paaukštinius ar mokslo laipsnius, steigti religines brolijas ar draugijas, bibliotekas, leisti knygas ir t. t. Faktiškai vyskupijų reikalų tvarkymą perėmė rusų valdininkai.

Ypač Katalikų bažnyčios suvaržymai padidėjo po 1831 m. ir 1863 m. sukilimų, ėmus Lietuvą versti į stačiatikybę ir rusinti. Tuomet imta uždarinėti vienuolynus paverčiant juos karo ligoninėmis, rusų mokyklomis, o bažnyčias – cerkvėmis. Iki XIX a. pabaigos „lietuviškosiose gubernijose“ buvo

uždaryti 352 vienuolynai (bebuvo likę 6 pranciškonų Gardine ir Kretingoje, benediktinų Vilniuje ir Kaune, kotryniečių Krakėse ir marijonų Marijampolėje).

Nuo 1841 m. imta menkinti Katalikų bažnyčios feodalų galias, atiminti jų žemes, skirti jiems algas tuo prilyginant prie valstybės tarnautojų. Uždraudus lietuvių spaudą, valdžia ėmė versti spausdinti ir maldaknyges rusų kalba ir pamokslus ja sakyti. Amžiaus pabaigoje Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose buvo įsteigta per 100 naujų cerkvių, daug kur buvusiose katalikų bažnyčiose, jos sujungtos į 4 stačiatikių vyskupijas (Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų).

Tačiau nepaisant, **kad Lietuvai patekus Rusijos valdžion gerokai buvo suvaržytas visas gyvenimas, lenkinimas per bažnyčias nesumažėjo**, o tik padidėjo. Iš dalies tai lėmė, jog katalikybė ir lenkiškumas tapo lyg bendrosios Lenkijos ir Lietuvos valstybės patriotų požymiu. O kadangi vyskupijose ir klebonijose iš esmės liko tie patys lenkų vyskupai, kunigai, tad jiems toliau lenkinti, ypač Rytų Lietuvą, net palengvėjo – meldiesi, kalbi ne lenkiškai, vadinasi, remi rusus, stačiatikybę. Ir tuo pretekstu lenkinti pasidarė lengviau ir mokyklose, dvaruose ir kitur. Kadangi bajorija ir dvarininkija buvo jau ir prieš tai sulenkėjusi, o baudžiauninkai ir valstiečiai, kaip ir „laisvoje Lenkijoje“, negalėjo būti nei kunigais, nei įgyti mokslo, tad tik po sukilimų, po baudžios luominės sistemos panaikinimo kilę iš lietuvių nepraradusios valstietijos dvasininkai ir pasaulietiniai mokytojai ėmėsi ginti lietuvių kalbą, lietuvių tautos teisę būti šeiminiškai savo krašte.

Bet grįžkime prie ganytojų – vyskupų Vilniuje ir jo krašte, kuri lenkai ypač buvo užplūdę po Liublino unijos (1569 m.). Ją pasirašius lenkams buvo suteikta teisė įsigyti dvarus, dirbti ir gyventi Lietuvoje, ir jie, remiami bajorijos, lenkų kunigų ir hierarchų, ėmė nustelbti visa, kas lietuviška, vykdyti nuožmų krašto lenkinimą.

Lenkams Varšuvoje nužudžius vyskupą Igną Jokūbą Masalskį, po ilgų diskusijų tarp Vilniaus vyskupijos kapitulos, rusų valdžios ir Popiežiaus, 1798 m. spalio 14 d. Vilniaus vyskupo sostas atiteko **Jonui IV Nepomukui Kasakauskui**, g. 1755 m. Mažojoje Lenkijoje, iš Lietuvos kilusių bajorų šeimoje. Beje, vyskupu Sandomire buvo ir jo jaunesnis brolis Adomas, Vilniaus kapitulos narys, Vabalninko klebonas. Nepaisant jo kai kurių gerų darbų statant naujas ar remontuojant senas bažnyčias, vertinant jį lietuvių tautos požiūriu, jis, kaip ir kiti vyskupai, buvo svetimas jai, ragino bažnyčiose vartoti tik lenkų kalbą, rūpinosi tik lenkiškų maldaknygių ir knygų

leidyba. Anot kun. kan. K. Prapuolenio, „jis rūpinosi lietuvius vesti ne į Dievo, bet į Lenkijos karalystę“.¹

Po vyskupo Jono IV Nepomuko Kasakausko mirties (1808 08 26) tarp Vilniaus kapitulos narių ir Mogiliovo arkivyskupo **Stanislovo Sestžencevičiaus** (S. Bohusz-Siestrzenciewicz), nuolankaus caro pataikūno, ilgai vyko ginčai dėl Vilniaus vyskupo, kuris laikinai ją valdyti buvo paskyręs savo draugą prelatą Jeronimą Strainauskį, ypač mėgusį palaidą gyvenimą, neretai ir užmiršdavusį, „kad yra dvasininkas“.² Jam mirus (1815 05 05) vyskupystės valdymą paėmė pats arkivyskupas S. Sestžencevičius, kuris, kaip ir jo pirmtakas administratorius J. Strainauskis, net ir girdėti nenorėjo apie galimą Lietuvos savarankiškumą, įkalbinėjo Napoleoną (1812 07 14) nepripažinti Lietuvai savarankiškumo.

Po arkivyskupo S. Sestžencevičiaus mirties (1826 m.) caras Mogiliovo arkivyskupu paskyrė **Gasparą Kazimierą Cecišinskį**. Tuo pačiu įsakymu jis buvo paskirtas ir Vilniaus vyskupijos administratoriumi, kuris tas pareigas nuo 1828 m. balandžio 23 d. užleido kunigui Benediktui Klungiui-Klungievičiui (Kłagiewicz). Tai buvo pirmasis iš Lietuvos šiaurės valstiečių kilęs į tokias aukštas pareigas paskirtas katalikų dvasininkas. Ir labai tiems laikams išsimokslinęs, buvo baigęs Vilniaus akademiją, apgynęs filosofijos daktaro laipsnį, baigęs dar Vyriausioje mokykloje fizikos ir moralinius mokslus, profesorius. Dar 1818 m. Vilniaus universitetas siūlė kapitulai skirti jį kanauninku, bet ji atsakė, nes tais metais net klebonais tegalėjo būti skiriami bajorai. Bet universitetui pavyko įrodyti, kad „profesorias“ titulas prilygsta „bajoro“. Kapitula nusileido ir Mogiliovo arkivyskupo įsakymu 1828 m. balandžio 28 d. paskirtas Vilniaus vyskupystės valdytoju, o 1830 m. Popiežius Pijus VIII patvirtino **Andrių Benediktą Klungį-Klungievičių** ir vyskupu. Naujasis vyskupas stengėsi būti nuolankus Popiežiaus ir caro tarnas. Prasidėjus sukilimui, vyskupas laišku (1831 02 27) nurodė kunigams jokiū būdu nesidėti prie sukilėlių. Bet po rusų įvykdytų sukilėlių žudynių Ašmenoje ir kitose vietose vyskupas kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, kad nubaustų žudynių kaltininkus. Už tai vyskupas trumpam buvo išsiųstas į Jaroslavlį (Viatką), bet po pusmečio vėl leista sugrįžti. Beje, 1832 m. liepos 9 d. sukilimą pasmerkė ir Popiežius Grigalius XVI.

Rusų valdžiai 1832 m. gegužės 1 d. uždarius Vilniaus universitetą, vyskupo pastangomis iš buvusio jo Moralinių ir politinių mokslų fakulteto ir

¹ *Prapuolenis K.* Lenkų apaštalavimas Lietuvoje. K., 1938. P. 150.

² Ten pat. P. 153.

Vyriausios seminarijos buvo suformuota minėtoji Vilniaus katalikų dvasinė akademija, pradėjusi veikti nuo 1834 m. vasario 11 d.

Vyskupas planavo paversti Akademiją stipriu kunigų rengimo centru. Mokslas joje iš pradžių buvo numatytas trejus, vėliau – ketverius metus. Visi dalykai dėstyti lotynų ir rusų, o pamokslai sakyti lenkų kalbomis. Akademijos statute numatytos aštuonios katedros: Šv. Rašto, biblinės archeologijos ir hermeneutikos, moralinės, dogmatinės ir pastoralinės teologijos, logikos ir moralinės filosofijos, Bažnyčios istorijos ir kanonų teisės teorinės ir praktinės homiletikos, lotynų ir graikų literatūros ir kalbos, rusų literatūros ir kalbos, lenkų kalbos ir literatūros, Rusijos ir visuotinės istorijos, taip pat buvo dėstomos hebrajų, prancūzų ir vokiečių kalbos. Lietuvių kalba kaip ir iki tol veikusiame Vilniaus universitete ignoruota. Beje, ir pats vyskupas, nors ir kilęs ne iš didikų ar bajorų, buvo tik už lenkiškas pamaldas bažnyčiose ir abejingas valstiečių išnaudojimui, bajorų ir dvarininkų savivalei. Vienintelį kartą jis, anot kun. kan. K. Prapuolenio, pareiškęs domėjimąsi engiamaisiais – tai jo 1830 m. raštas kunigams, kad mokytų valstiečius, kaip keptis duoną... iš šiaudų.¹

1842 m. rugpjūtį Vilniaus katalikų dvasinė akademija buvo perkelta į Petrapilį. Akademijos dėstytojai ir Vilniuje, ir Petrapilyje daugiausia buvo lenkai.

Vyskupas Andrius III Benediktas Klungys-Klungevičius mirė 1841 m. gruodžio 27 d. Bet vyskupas nepamatė, kaip caro valdžia sekularizavo jo ir daugelio kitų vyskupų bei kitų Bažnyčios feodalų žemes ir kitus turtus: per 1842 m. vien Vilniaus gubernijoje buvo sekularizuota 41 miestelis, 1308 kaimai, 188 palivarkai, 96 malūnai ir kt. ir visi jie perduoti daugiausia rusams kolonizatoriams.

Visiems katalikų dvasininkams buvo pradėtos mokėti algos iš valstybės biudžeto, bet ne didesnės kaip ketvirtadalis pajamų, kurias jie gaudavo iš savo valdomų dvarų ir įmonių. Kai kas sako, kad tokiu caro nutarimu vyskupai ir kunigai, vienuoliai, atėmus iš jų turtus, galėjo daugiau laiko skirti savo pareigoms, o ne „žemiškų gėrybių“ valdymui, kovoms dėl jų.

Po vyskupo B. Klungio-Klungevičiaus mirties kurį laiką Vilniaus vyskupijos administratoriumi buvo didelis lenkų šovinistas kun. **Jonas Civinskis**, po jo **Antanas Fiolkovskis**, o nuo 1845 m. lapkričio 24 d. caro Nikolajaus I nurodymu administratoriumi paskirtas iš bajorų kilęs kun. **Vaclovas Kazimieras Žilinskis** (g. 1803 03 01, Trakų apskrityje, Nedzingė-

¹ Ten pat. P. 157.

je), kuris kaip klusnus „caro vaikas“ tų pačių metų pabaigoje nominuotas Vilniaus vyskupu ir Popiežiaus Pijaus IX juo patvirtintas. Tai buvo labai nuolankus rusų valdžiai ir lenkų šoviništam vyskupui. Caras vyskupą Vaclovą Kazimierą Žilinskį 1856 m. rugpjūčio 31 d. nominavo Mogiliovo arkivyskupu. Netrukus tai patvirtino ir Popiežius Pijus IX.

Vyskupas, kapitula, taip pat Lietuvos didikai, bajorai su visa įmanoma pagarba ir iškilumu 1858 m. rugsėjo 6–7 d. pasitiko į Vilnių atvykusį carą Aleksandrą II. Katalikų hierarchai jo garbei laikė mišias, rengė procesijas, literatai išleido caro garbei specialią knygą rusų, lenkų, prancūzų kalbomis, kurioje caras įvardytas kaip „Jogailaičių sosto paveldėtojas, kaip „Dievo Karalystės“ ir „lietuviškose gubernijose“ kūrėjas. Tarp pirmųjų šlovinskių carą buvo Vilniaus vyskupas. Matyti, neatsitiktinai caras dar prieš atvykdamas ir atvykęs vyskupą apdovanojo visais Rusijos ordiniais ir medaliais. Kita vertus, toks vyskupo padlaiživimas buvo ir naudingas Katalikų bažnyčiai, nes rusai kiek atleido jos varžymo grandines, kurias vėl imta veržti tik po 1863 m. sukilimo. Tų metų gegužės 3 d. mirė arkivyskupas Vaclovas Kazimieras Žilinskis. Praėjus savaitei po jo mirties į Vilnių atvyko naujas generalgubernatorius, gavęs iš caro neribotus įgaliojimus malšinant sukilimą Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijose. Michailas Muravjovas (Michail Muravjev) dėl žiaurumo pavadintas „koriku“.

Po sukilimo numalšinimo caras M. Muravjovui suteikė Vilniaus kunigaikščio titulą.

Mirus V. K. Žilinskiui trumpai Vilniuje vyskupavo **Adomas Stanislovas Krasnickis** (g. 1810 m. gruodžio 24 d. Volynėje). Buvo baigęs Vilniaus kunigų seminariją, dirbo Giedraičių klebonu, išrinktas Vilniaus kapitulos kanauninku, Petrapilio dvasinėje katalikų akademijoje buvo gavęs teologijos daktaro laipsnį. 1858 m. rugsėjo 27 d. Popiežius Pijus IX, remdamasis Vilniaus kapitulos ir caro siūlymu, paskyrė A. S. Krasnickį Vilniaus vyskupu. Atsidėkodamas jis šlovino carą už baudžios panaikinimą ir smerkė 1863 m. sukilėlius, įsakė kunigams nesidėti prie jų, o tik stengtis atlikti savo kunigiškas pareigas. Tačiau kai susitikime su generalgubernatoriumi M. Muravjovu jis pasiūlė nebausti sukilėlių mirtimi, buvo išsiųstas (1863 04 22) į Jaroslavlį „pasigydyti“, iš ten leista sugrįžti po... 20 metų. Bet negrįžo. 1882 m. buvo nuvykęs į Romą pas Popiežių Leoną XII, atsisakė Vilniaus vyskupo sosto ir persikėlė klebonauti į Krokuvą.

Ten ir mirė 1891 m. gegužės 9 d. Jis prisimenamas kaip vyskupo M. Valančiaus sekėjas – ir Rytų Lietuvoje steigė blaivybės draugijas. Dėl to vyskupas turėjo teisintis rusų valdžiai, nes keleriopai sumažėjo pajamos iš

deginės pardavimo. Lietuviškai nemokėjo ir nesistengė išmokti, nors ir dirbo tik lietuvių gyvenamoje Giedraičių parapijoje. Teigiama, kad ne be vyskupo žinios 1870 m. po Vilniaus krašto bažnyčias buvo išplatinta Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčios klebono ir dekanas Stanislovo Piotrovičiaus (Stanisław Piotrowicz) aplinkraštis, kuriame nurodyta, kaip reikia lenkinti lietuvius: netuokti jaunųjų, jei šie nemoka lenkiškai poterių, nepasižada auklėti savo būsimų vaikų lenkais ir t. t.¹

Ištrėmus A. S. Krasnickį Vilniaus vyskupija beveik 20 metų neturėjo vyskupo. Krašte, kaip ir visoje Lietuvoje, buvo uždrausta lietuvių spauda ir lietuviškos mokyklos, todėl atsirado naujų galimybių dar labiau sustiprinti lenkinimą. Vilniaus vyskupijos administratoriumi rusų valdžios nurodymu buvo paskirtas kun. Petras Žilinskis ir jis tas pareigas ėjo iki 1883 m. Tuo metu stačiatikybė ir rusinimas vykdytas ypač nuožmiai. Buvo uždrausta viešai teikti ligoniams šv. Sakramentą, uždraustos religinės ir blaivybės organizacijos, įvestos didelės baudos už kryžių pastatymą, kunigams uždrausta be rusų valdžios leidimo išvykti net iš savo parapijos ir t. t.

1883 m. pradžioje mirus administratoriui P. Žilinskiui, Popiežius Leonas XIII tų metų kovo 15 d. caro siūlymu Vilniaus vyskupu paskyrė **Karolį II Hrineveckį** (g. 1841 m.). Jis buvo kilęs iš Gardino apylinkių bajorų šeimos, baigęs Minsko kunigų seminariją, po to – Peterburge Katalikų dvasinę akademiją, kurį laiką profesoriavo joje, po to dirbo Mogiliovo kunigų seminarijos rektoriumi. Tapęs Vilniaus vyskupu, jis tęsė nuožmų lenkintojo darbą. Sužinojęs apie Žaslių parapijos kunigo poeto, rašytojo, publicisto Aleksandro Burbos lietuviškai sakomus pamokslus, lietuviškos spaudos platinimą, uždraudė jam toliau užsiimti „kenkimu Bažnyčiai“ – lietuviybės stiprinimu ir iškėlė į Vidiškes, o vėliau rusams pageidaujant uždarė į vienuolyną Gardine. Bet kunigas ir toliau vyskupui drąsiai rėžė į akis, kad jo pastangos sulenkinti lietuvius bergždžios, kad lenkai – kankintojai turi išsinešdinti iš lietuvių žemių.² Nebepakeldamas lenkų hierarchų, kunigų ir vienuolių, taip pat rusų persekiojimų, kunigas 1889 m. vasarą pabėgo į JAV. Čia greitai pasižymėjo kaip vienas aktyviausių lietuvių veikėjų.³

Apie vyskupą Karolį II Hrineveckį vyskupas Jurgis Matulaitis (Matulevičius) savo „Užrašuose“ (apie 1920 m.) rašė, kad jis mėgdavęs sakyti,

¹ Petkus V. Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje. V., 2002. P. 613.

² Ten pat. P. 624.

³ Liekis A. Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas. D. 3: Lietuvis Amerikoje. V., 2005. P. 36–37.

girdi, „prieš 40 metų čia nebuvo nei lietuvių, nei baltgudžių, o tik katalikai – lenkai. Anos tautos sukilusios tik už rusų, vokiečių, žydų ir masonų pini-gus. Tai lenkų priešų darbas, kuris drauge ir Bažnyčiai esąs priešingas. [...] Labai aštriai jis kalbėdavo prieš lietuvių ir baltgudžių kunigus. Juo dau-giau kalbėdavo, juo labiau karščiudavosi. Jo akys imdavo degti fanatizmo ugnimi. [...] Endekų gudrūs vadai savo nuomonę pakišdavo seneliui arki-vyskupui, jam įkalbėdavo ką norėdavo, o paskui, neva iš jo išgirdę ar suži-noję, tas jo pažiūras žmonėms skelbdavo kaip pasikalbėjimą su arkivyskupu ar jo atsiliepimą liaudžiai. [...]

Jo buvimas Vilniuje labai kenkė Bažnyčiai. [...] Jis nebuvo meilės, tai-kos, rimties nešėjas, o tik kiršintojas, agitatorius, kurstytojas...“¹

Beje, kaip matyti iš šioje knygoje jau paminėtų „lenkų apaštalu“ bio-grafijų, tokių tarp jų buvo dauguma. **Kai religija ir politika susilieja, tam-pama nuožmiu fanatiku – šovinistu, visuomenės pažangos priešu.**

Beje, Karolis II Hrineveckis Vilniuje vyskupavo neilgai. Jis rusų val-džios 1885 m. pradžioje buvo išsiųstas į Jaroslavlį, iš kur 1890 m. gegužės mėnesį išvažiavo į Galiciją (Vakarų Ukrainą), klebonavo Lvove, 1891 m. Popiežiaus Leono XIII paskirtas titulinis Pergoso arkivyskupu. Į Vilnių jis vėl sugrįžo lenkams jį okupavus 1919 m. vasarą. 1920 m. jis persikėlė į Lvovą, kur ir mirė 1929 m. balandžio 14 d.

Vyskupui Karoliui II Hrineveckiuui 1885 m. palikus Vilnių, vyskupiją administravo kapitulos prelatas **Liudvikas Feliksas Zdanavičius** (g. 1814 05 18 Dotnuvos parapijoje). Pasiūlius rusų valdžiai jis 1890 m. ba-landžio 16 d. Popiežiaus Leono XIII patvirtintas Vilniaus vyskupu. Bet prieš jį sukilus kapitulos nariams jis atsisakė Vilniaus vyskupo ordinaro pareigų. Tuomet Vilniaus vyskupu buvo paskirtas Mogiliovo arkivyskupijos kanau-ninkas, Petrapilio dvasinės katalikų akademijos profesorius **Antanas Pran-ciškus Audzijonis-Audzevičius**, kilęs iš Pasvalio rajono, Saločių parapijos lietuvių valstiečių šeimos, auginusios septynetą vaikų. Buvo baigęs Vilniaus kunigų seminariją, Katalikų dvasinę akademiją ir apgynęs teologijos kan-didato laipsnį. 1889 m. pabaigoje Popiežiaus patvirtintas vyskupu ir nuo 1890 m. balandžio 25 d. – Vilniaus vyskupu ordinaru. Tai buvo bene pir-masis Vilniaus vyskupas, kuris rėmė ir lietuvius kunigus, skatino juos lie-tuviškai sakyti pamokslus ir pats visur susitikęs su tikinčiais kalbėdavo lietuviškai. Tačiau neilgai džiaugėsi vyskupu lietuviai – jis mirė Vilniaus arkikatedroje bazilikoje. Vyskupų koplyčios sienoje tebėra šiam vyskupui

¹ *Matulaitis J.* Užrašai. Brooklyn, N. Y., 1991. P. 312, 313.

paminklinė lenta su įrašu lotynų kalba ir vyskupo bronziniu biustu. Lentoje parašyta: „Antanas Pranciškus Audzevičius, Vilniaus vyskupas, gimęs 1833 m. birželio 13 d., konsekruotas 1890 m. balandžio 25 d. Pragyvenęs šešiasdešimt dvejus sunkaus gyvenimo metus, dievobaimingai nuvyko pas Viešpatį 1895 m. gegužės 28 d. Išėkis ramybėje.“

Mirus vyskupui vyskupiją administruoti buvo pavesta anksčiau minėtam vyskupui sufraganui **Liudvikui Feliksui Zdanavičiui**. Jis nuo pat pirmųjų dienų visur reiškėsi kaip lietuviškumo priešas. Jis net neįsileisdavo į savo rūmus lietuviškai kalbančiųjų. Kun. K. Prapuolenis prisimena, kad L. Zdanavičius Kulvos parapijoje, žmonėms maldaujant paskirti lietuvių kunigą, atėjęs: „Mano brangieji, jei nemokate ar nesuprantate lenkiškai – tai menkos vertės dalykas, – tai neikite į bažnyčią nei išpažinties, aš uždarysiu jūsų bažnyčią, o parapijiečius prijungsiu prie kitos parapijos – štai ir užbaigta.“ O kunigus, kurie kreipdavosi į jį lietuviškai, jis perspėdavo: „Jei dar kartą prabilsite į mane lietuviškai, tai aš nuvilksiu nuo tamstos dvasiškus rūbus.“¹

Vyskupas Liudvikas Feliksas Zdanavičius mirė 1896 m. gruodžio 26 d.

1897 m. liepos 21 d. nauju Vilniaus vyskupu Popiežius Leonas XIII patvirtino kanauninką, Petrapilio dvasinės katalikų akademijos profesorių **Steponą Aleksandrą Žvėravičių**, kilusį nuo Gardino (g. 1842 12 26). Savo veikla jis beveik niekuo nesiskyrė nuo jau buvusių lenkų vyskupų ir kunigų: daugelis jų pataikaudavo rusų valdžiai ir smaugė lietuviybę. Toks buvo ir naujasis vyskupas. Jis su visa savo lenkų dvasininkų svita dalyvavo paminklo korikui Muravjovui (1898 11 08) atidengime ir po poros metų, 1900 m., Rusijos imperatorės Jekaterinos II paminklo iškilmingame atidengime Katedros aikštėje. Bet 1902 m. vasario 12 d. išsiuntinėjo į parapijas ganytojiškąjį laišką, kuriuo draudė tėvams katalikams leisti savo vaikus į rusų mokyklas prie cerkvių, pagrasino, kad tiems, kurie leis, neduos išrišimo. Už tą aplinkraštį rusų valdžia pasiūlė jam atsisakyti Vilniaus vyskupo ordinaro pareigų, paliekant turimą algą, bet jam nesutikus 1902 m. iš pradžių buvo ištremtas į Tverę, o po pusmečio perkeltas vyskupu į Sandomirą (1902 09 02).

Vyskupas S. A. Žvėravičius žmonių atmintyje išliko kaip vienas nuožmiausių lietuviybės naikintojų, lietuvių reikalavimų ignoruotojas. Prašomas paskirti į parapiją lietuvi, jis, kaip ir jo pirmtakas, atėždavo prašytojams: jei nemokat lenkiškai, tai ir neikite į bažnyčią, arba: negrįšime į pagonybę (nes lietuvių kalba – tik pagonių). Ir pan. Bet XIX a. pab. –

¹ *Prapuolenis K.* Lenkų apaštalavimas Lietuvoje. K., 1938. P. 176.

XX a. pr. jau ir lietuviams išsiugdžius savų inteligentų, kunigų, pradėta reikalauti sau teisių – lietuvių kalba rašyti įvairius raštus į valdžios, Bažnyčios instancijas. Įdomu, kad nors kraštas buvo rusų valdžioje, bet **lietuviams, ypač tikintiesiems, lenkai ir jų dvasininkija su savo šovinistinėmis nuostatomis daugeliu atvejų buvo didesni priešai negu rusai, kurie XIX a. pabaigoje jau leido lietuviškai laikyti pamaldas net trijose imperijos sostinės – Peterburgo bažnyčiose, taip pat Rygos, Maskvos, Tomsko, Krasnojarsko, Irkutsko, Omsko ir kitų Rusijos miestų katalikų bažnyčiose. Tuo tarpu lenkų vyskupų ir kunigų šovinistų užgroboje vyskupijoje ir daugelyje parapijų reikalavimas teisės melstis ir Dievo žodžio klausytis lietuviškai buvo lyg didžiausia nuodėmė.** Dėl to dar amžiaus pabaigoje grupė Petrapilio dvasinės katalikų akademijos profesorių – Kazimieras Jaunius, Jonas Maculevičius-Maironis, Pranciškus Karevičius, Ignas Baltrušis, Mogiliovo arkivyskupo sekretorius kan. Kazimieras Prapuolenis ir kiti raštu kreipėsi į Vilniaus vyskupą ordinarą Steponą Aleksandrą Žvėravičių, tačiau „ganytojas“ net nesiteikė atsakyti į „cholojų“ raštą ir toliau neleido lietuviškų pamaldų nė vienoje Vilniaus bažnyčioje. Bandė S. A. Žvėravičius nutylėti ir 1898 m. lapkričio 6 d. 300 Vilniaus lietuvių prašymą dėl lietuviškos bažnyčios Vilniuje. Ir tik kai lietuvių reikalavimą ėmė ginti Mogiliovo arkivyskupas Boleslovas Jeronimas Klopotovskis, pagrasindamas, kad jis kreipėsi į Popiežių paramos, Vilniaus „ganytojas“ nusileido ir 1901 m. gruodžio 18 d. jis lietuviams paskyrė vieną iš mažiausių sostinėje bažnyčių – Šv. Mikalojaus.¹

Tai sukėlė lietuviams džiaugsmą ir viltį, kad įveiks lenkus šovinistus, pavertusius ir Katalikų bažnyčią nuožmios savo politikos įrankiu. Steponas Aleksandras Žvėravičius mirė 1902 m. gruodžio 5 d. Sandomire. Lenkų okupacijos metais Vilniaus arkikatedroje bazilikoje prie navos sienos buvo prikalta marmuro lenta su lenkišku užrašu: „Kun. Steponas Aleksandras Žvėravičius 1897–1902 Vilniaus vyskupas, bebaimis kovotojas dėl lenkų katalikų sielų nelaisvės metais. Jo atminimui dėkingi ainiai.“

1903 m. spalio 17 d. Vilniaus vyskupu buvo paskirtas baronas **fon der Eduardas Ropas**. Jis gimė 1851 m. Daugpilio apskrityje, Liksnoje, barono Julijono Emericho ir grafitės Izabelės Pliaterytės šeimoje. 1875 m. Petrapilyje baigęs teisės mokslus, po ketverių darbo metų Rusijos senate išstojo į Žemaičių kunigų seminariją Kaune, vėliau studijavo Insbruke ir Fribūre, 1886 m. išventintas kunigu, klebonavo Liepojoje, nuo 1896 m. buvo Žemaičių

¹Ten pat. P. 643.

vyskupijos kapitulos kanauninku. 1902 m. Popiežius Leonas XIII paskyrė jį Tiraspolio (Chersono) vyskupu, o nuo 1903 m. rugsėjo 9 d. – Vilniaus vyskupu ordinaru. Caras tam paskyrimui pritarė. Naujasis vyskupas buvo tolerantiškesnis lietuvių ir gudų tikinčiųjų reikalams, negu iki tol buvę lenkai. Kita vertus, buvo pasikeitusios ir sąlygos: panaikintas lietuviškos spaudos draudimas, dėl visoje imperijoje vykstančių revoliucinių kovų caras buvo priverstas suteikti žmonėms ir rinkimų teises į Rusijos dūmą. 1905 m. pabaigoje Vilniuje įvykęs Didysis lietuvių seimas nusprendė steigti lietuviškas mokyklas, savivaldybes, įvesti bažnyčiose lietuviškas pamaldas ir kt. Tiems reikalavimams pritarė ir vyskupas Eduardas Ropas. Daug kur lietuviai kunigai, nepaisydami vyskupo, patys savo iniciatyva ėmė pamokslus sakyti ir katekizmo mokyti lietuviškai. Tačiau tai vyskupui nepatiko ir jis 1906 m. sausio 9 d. įsakė kunigams, kad be jo rašytinio sutikimo niekas nekeistų bažnyčiose nei pamaldų tvarkos, nei kalbos.¹

Iš esmės tai reiškė, kad ir toliau toleruojama tik vadinamoji lenkiškoji pagoniškoji katalikybė. Dėl to tų pačių metų vasario mėnesį **lietuviai veikėjai Jonas Basanavičius, Stasys Raila, Kazimieras Samajauskas, Rokas Šliūpas, Tomas Žilinskas, Mečislovas Davainis-Silvestravičius, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, Petras Vileišis ir kiti nusiuntė Popiežiui Pijui X ir visiems jo kardinolams 74 puslapių memorandumą „Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose“**. Jame lietuviai šviesuoliai reikalavo: atskirti Lietuvos Bažnyčią nuo Lenkijos ir įkurti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją iš Seinų, Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų su centru senojoje lietuvių sostinėje Vilniuje; reikalauta, kad Lietuvos bažnytinėje provincijoje vyskupais būtų skiriami tik lietuviai ir kad Popiežius savo laiškus, bules, enciklikas ir kt. priimtų ir siųstų atskirai Lietuvai ir Lenkijai, kad lenkus ar lenkuojančius vyskopus tokius, kaip Eduardas Ropas, skirtų tik į Lenkijos vyskupijas; reikalauta paleisti Vilniaus vyskupijos kapitulą, į kurią esą primami tik lenkai ir tik jų interesus ginantys nariai ir t. t. Popiežiui ir jo kardinolams lietuvių memorandumas padaręs didelį įspūdį. Jis lyg pasakęs, kad lenkų hierarchai Lietuvoje elgiasi nekrikščioniškai.²

Tačiau oficialaus atsakymo lietuviai iš Popiežiaus nesulaukė. Ir vyskupas Eduardas Ropas vis dažniau pasirodydavo kaip lenkiškos Bažnyčios gynėjas. Tai akivaizdu ir iš jo santykių su vienu veikliausių lietuvių Vilniuje gynėjų **kunigu Juozu Ambraziejumi (Ambrazevičiumi, 1855 02 09–**

¹ Ten pat. P. 664.

² Ten pat. P. 665.

1915 06 27), kuris Vilniuje suorganizavo lietuvių chorą, platino lietuvišką spaudą, pats nuo 1905 m. ėmė leisti žurnalą „Lietuvos bitininkas“, parengė ir išleido lenkų–lietuvių–rusų kalbų žodyną (1907 m.), parengė ir išleido lietuviškoms mokykloms „Elementorių“. Bet kadangi jame buvo parašyta ir apie tai, kaip lenkinami lietuviai per katalikų bažnyčias, vyskupas uždraudė vadovėlių platinti, o kunigą J. Ambraziejų pašalino iš Šv. Jonų bažnyčios vikaro pareigų ir uždraudė jam toliau kunigauti. Ne be vyskupo įsikišimo jis dar sulaukęs ir Romos pasmerkimo už tuo pačiu laiku parengtą ir išleistą „Trumpą Rymo – Katalikų katekizmą“. Hierarchams pyktį sukėlė J. Ambraziejaus teiginys, kad tereikia klausyti tik tokio vyskupo, kuris yra pačių lietuvių išrinktas ir Popiežiaus patvirtintas. Romoje šis J. Ambraziejaus „Katekizmas“ buvo įrašytas į draudžiamųjų leidinių sąrašą (Index Librarium Prohibitorum, 1907 04 12). Tai bene vienintelis lietuviškas leidinėlis įtrauktas į tą gėdingąjį Popiežiaus draudžiamųjų knygų sąrašą.

Vyskupiui, kaip ir jo bendraminčiams lenkams, nerimą kėlė stiprėjanti lietuvių tautos kova ne tik dėl savo teisių bažnyčiose, švietime, politikoje, bet ir siekimas nepriklausomo valstybingumo. Jis buvo tik už bendros Lenkijos–Lietuvos valstybės, kokia ji buvo iki pirmojo padalijimo (1772 m.), atkūrimą. Prie to tikslo ir jis daug prisidėjo siekdamas, kad Vilniuje būtų įkurta katalikų konstitucininkų partija (1905 m.). Tai buvo lenkų katalikų demokratinės partijos kūrimo pradžia. Kitais metais jis dalyvavo ir rinkimuose į Rusijos dūmą ir buvo išrinktas.

Už lenkų katalikų partijos kūrimą, raginimą neleisti katalikams vaikų į rusiškas mokyklas 1907 m. rugpjūčio 8 d. rusų valdžia jį apgyvendino Petrapilyje prie Šv. Kotrynos bažnyčios neleidžiant sugrižti į Vilnių. Jam buvo pasiūlyta užimti vyskupo sostą Lenkijoje, bet jis nuo jo atsisakė.

Popiežius Benediktas XV vyskupą Eduardą Ropą 1917 m. liepos 25 d. paskyrė Mogiliovo arkivyskupu. Tačiau po bolševikų perversmo Rusijoje Bažnyčia buvo ne tik atskirta nuo valstybės (1918 01 28) ir visi bažnytiniai turtai nusavinti, bet ir apribota visa dvasininkų veikla. 1919 m. balandžio 2 d. jis kunigams išleido aplinkraštį, kaip ginti bažnyčias nuo bolševikų valdžios. Už tai jis balandžio 29 d. buvo suimtas ir pasmerktas sušaudyti. Keletą mėnesių kalintas Petrapilio kalėjime, po to Maskvoje, Liubiankos ir Butyrkų kalėjimuose. Po Popiežiaus kreipimosi į V. Leniną iš kalėjimo paleistas ir išvyko į Varšuvą, ten apsigyveno pas giminaitę ir vis kūrė planus, kaip reikėtų tvarkyti Mogiliovo arkivyskupiją. Sovietų Rusijos valdžia ją panaikino 1931 m. Mirė vyskupas Eduardas Ropas 1939 m. liepos 25 d.

Rusų valdžiai ištrėmus iš Vilniaus (1907 m.) vyskupą Eduardą Ropą, vyskupiją vienerius metus administravo prelatas **Viktoras Radzyminskis-Franckevičius**, po jo – prelatas **Kazimieras Michalkevičius** (1865 02 01–1940 02 16), kilęs iš bajoro šeimos prie Žemaitkiemio (Ukmergės r.). Po mokslo Vilniuje ir Petrapilio dvasinėje katalikų akademijoje kunigu išventintas 1888 m. spalio 25 d., klebonavo Latvijoje, Vitebsko gubernijoje, septynetą metų dirbo Rusijos karo laivyno kapelionu Kronštate, po to Minske dekanu. 1907 m. spalio 5 d. Popiežius Pijus X K. Michalkevičių paskyrė prelatu ir Vilniaus vyskupijos valdytoju. Bet tuo metu ir lietuviai lenkų kunigų ir vienuolių rankose nebebuvo tik paklusnios avelės. Jie reikalavo, jie kovojo. Bet tai buvo smūgis lenkų ir sulenkėjusiems dvasininkams, kuriems lietuvių pastangos vėl būti savo žemės šeimininkais atrodė net bedieviškos.

Archyvuose yra gausu dokumentų, kaip vyskupai ir kunigai toliau versdavo žmones ne tik lenkiškai melstis, bet ir tarpusavyje lenkiškai kalbėti. Pavyzdžiui, Dubingių klebonas B. Stankevičius įsakydavo nuplakti tuos valstiečius, kurie nemokėjo poterių kalbėti lenkiškai. Tai netrukus tapo norma daugybėje parapijų.¹ Juodą lenkinimo darbą ypač sėkmingai atliko Vilniaus vyskupai ir kunigai, nes krašte gyveno ir daug atsikėlėlių – be lenkų, dar gudų, rusų, kuriems lenkų kalba buvo kur kas lengviau suprantama negu lietuvių. Katalikų bažnyčia Lietuvoje, valdoma iš Lenkijos jos vyskupų, kunigų šovinistų, buvo patikimiausia Lietuvos inkorporacijos į Lenkiją ir lietuvių tautos, jos kalbos bei kultūros naikinimo vykdytoja.

Parapijos, klebonijos dar ilgai netapo kultūros, švietimo ir doros skleidimo pavyzdžiais. Tai dalinai matyti ir iš Popiežiaus atstovo Tarkvinijaus Pekulo 1579 m. Žemaitijos bažnyčių vizitacijos, t. y. praėjus jau daugiau kaip pusantro šimto metų nuo apkrikštijimo. Jo ataskaitos atskleidžia, kad dauguma kunigų buvo tamsuoliai, girtuokliai, turėdavo net po keletą žmonių, vadinamųjų šeimininkių. Tuomet dar beveik nė vienoje Žemaitijos parapijoje nebūta ir mokyklėlių. Daugelis kunigų, atvykusių iš Lenkijos, nė žodžio nemokėjo lietuviškai, todėl suprantama, kad jie ir negalėjo rasti bendros kalbos su vietiniais žmonėmis, o tuo labiau būti jų dvasiniai vadovai.² Be to, šie dvasininkai neturėjo nė noro pramokti lietuvių kalbos. Savaimė aišku, kad daugelis į katalikų vyskupus, kunigus, vienuolius žiūrėjo

¹ Lietuvių ūkininkų baudimas dėl nemokėjimo lenkiškai // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. V., 1965. T. 4, p. 201–202.

² Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579 m.). V., 1998. P. 3–229.

priešiškai. Apie toki, ypač žemaičių, priešišumą Katalikų bažnyčiai ir jos dvasininkams vyskupas Motiejus Valančius savo knygoje „Žemaičių vyskupystė“ rašė: „Taip žemaičiai, karaliaus ir didžiojo kunigaikščio verčiami [...], pradėjo tikėti į Kristų [...]. Darė vienok tai per nenorą; vieni iš baimės dėl čia pat esančių valdymierų, kiti krikštijosi [...] nejausdami, jog tikėjimas katalikų yra geresnis už jų senąjį [...]. Buvo dar tokių, katrų niekaip negalėjo priversti krikštytis.“¹

Protestantų įsigalėjimas

Tai, kad daug lietuvių buvo apkrikštyti prievarta, kad buvę palyginti laisvi, ypač žemaičiai, kad buvo priversti eiti baudžiąvą svetimšaliams vyskupams ir kunigams, įtikinamai paaiškina, kodėl daugelis, pirmiausia žemaičių gana lengvai perėmė iš Prūsijos ateinančią protestantizmą, kurio kunigai lietuviškai mokė tikybos dalykų, lietuviškai sakė pamokslus, be to, tarp jų nebuvo tokių hierarchų feodalų. Po dešimtmečio kito jau daug katalikų bažnyčių buvo uždaryta arba jose įsikūrė liuteronai ar kalvinistai. Protestantizmo platinimą ypač rėmė Žemaičių seniūnai Stasys Kęsgaila, o pasakui Petras Kiška, Stasys Kiška ir kiti. 1537 m. gruodžio mėn. buvo organizuotas pirmasis Lietuvos reformatų suvažiavimas – sinodas.

Spartus protestantizmo įsigalėjimas Lietuvoje ypač išgąsdino Lenkijos ponus ir jų vadovaujamus Katalikų bažnyčios hierarchus. Buvo aišku, jog protestantizmui laimėjus Lietuva atsiskirs nuo Lenkijos. Viso to bijodami hierarchai, stengdamiesi apginti ir išsaugoti katalikybę, kaip anksčiau rašyta, į Lietuvą pakvietė jėzuitų ordiną. Buvo pasirašyta Liublino unija (1569 m.), pagal kurią Lietuva ir Lenkija jau „amžiams“ turėjo sudaryti vieną valstybę. Vėl sugrąžinti katalikybę lenkų ponams ir Bažnyčios hierarchams pažadėjo išrinktasis karalius Steponas Batoras (1533–1586 m.), ypač pamaldus katalikas ir jėzuitų globėjas. Karalius paskelbė, kad valstybės tarnyboje tegali dirbti tik katalikai ir atleido visus protestantus, nurodė, kad valstiečiai, pavaldiniai tegali būti tokio tikėjimo, kaip ir jų ponas. Protestantus dar labiau ėmė persekioti naujasis karalius ir Lietuvos Didysis kunigaikštis Zigmantas Vaza, kuris, lenkų hierarchų prašomas, paskelbė, kad visoje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje tegali būti išpažįstama tik viena religija – katalikų. Bajorams ir dvarininkams buvo nurodyta, kad jie yra atsakingi už tai, jog visi jų valstiečiai, tarnai sekmadieniais privalo melstis bažnyčiose, o nenuėję į ją, nesilaiką bažnyčios nurodymų, turėjo sumokėti

¹ Valančius M. Raštai. T. 2: Žemaičių vyskupystė. V., 1972. P. 50, 56.

baudą arba būti išplakti rykštėmis, arba prastovėti visą šventadienį šventoriuje priišti prie stulpo. Panašiai turėjo būti baudžiami ir tie, kurie pasninko metu būtų valgę mėsiskus valgius ar sviestą be klebono leidimo.¹

Prieš protestantus ir kitus „eretikus“ labai kovojo jėzuitai. Ne be jų pritarimo šalyje buvo pradėta raganų medžioklė.

Raganų pasirodymas ir išgaravimas

Raganų gaudymas ir deginimas, vykęs ir Lietuvoje XVIII a. pirmojoje pusėje, rėmėsi demonologija – teologijos dalimi, sukurta dominikonų ir patvirtinta Romos Popiežiaus. Tame „mokyje“ teigta, kad eretikai tik apsimetą tikį Dievą, viešai atlieką religines apeigas, o slapta bendraują su velniais ir gauną iš jų stebuklų darymo ar kerėjimo galių. Tačiau, kadangi „apsėstieji“ lengvai neprisipažinsią, todėl ir reikią juos kankinti iki prisipažins. Pirmasis, paskelbęs įsakymą apie būtinumą gaudyti ir naikinti velnio apsėstus vyrus ir moteris, buvo vyskupas Jurgis Tiškevičius (1596–1656), gavęs tam vykdyti Popiežiaus bulę. Vyskupas įpareigojo visus bajorus ir dvarininkus pristatyti į „šventąjį teismą“ visus įtariamuosius. Tie, kurie to nepadarysą, turėsą sumokėti dideles baudas. Įtariamus raganavimu ar šiaip sumanesnius nepatikusius žmones tirdavo trys–keturi apylinkių bajorai, dažnai pirmininkaujami kunigo, jėzuitų ar dominikonų ordinų vienuolių. Atrodo, ne vienam tokiam iš keleto bajorų sudarytam teismui pirmininkavo net Kražių jėzuitų kolegijos rektorius J. Smalakis. Taip jo pritarimu 1731 m. birželio 29 d. buvo nuteista S. Šimkaičio šeima (tėvas Kazimieras, motina Ona, vaikai Stepukas, Kazimieras, Barbora) iš Šėrkšnėnų kaimo. Keletą dienų išlaikyti apvožti kubilais, po to žiauriausiai kankinti, prisipažino, kad turį kerėjimo galių ir bendraują su velniais. Tas jėzuitų pirmininkaujamas teismas motiną Oną Šimkaitienę nuteisė sudeginti, o kitus šeimos narius nutarė paleisti, perkeltiant juos į kitus kaimus.²

Raganų teismai rodo tų metų vyskupų, kunigų, bajorų ir dvarininkų tamsumą (tardytojai ir teisėjai tegalėjo būti bajorai, katalikų kunigai, vienuoliai). Įdomu, kad „teisėjai“ nesilaikė ir Lietuvos Statuto, kuriame raganavimas nebuvo pripažįstamas, draudžiama kankinti tardomuosius. Bet „teisėjams“ užtekdavo Šventojo Rašto, jame minimos žydų viršininko Mozės nurodymo, kad burtininkus reikią užmušti akmenimis. Kita vertus,

¹ *Liekis A. Vainutas, V., 2006. P. 392–394.*

² LMA bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 256. B. 493. L. 94–96.

jėzuitų ordinas, katalikų vyskupai ir kunigai buvo atsiskę pripažinti Lietuvos Statutą dėl jo straipsnio, skelbusio toleranciją visoms Lietuvoje esančioms religijoms.

Įdomu, kad kai buvo išnaikinti, išguiti protestantai (eretikai) ir katalikybė vėl įsitvirtino, 1752 m. vyskupas Antanas Dominikas Tiškevičius (1692–1762) paskelbė, kad gavęs Popiežiaus nurodymą nutraukti raganų medžiokles, suimtųjų kankinimus.¹

Po šio nurodymo paskelbimo „raganos“ ir „raganiai“ tartum ir išgaravo iš Lietuvos. Tiesa, Katalikų bažnyčia iki šiol lyg pripažįsta jei ne raganas, tai „velnio apsėstuosius“, nes tebelaiko specialius kunigus, tariamai turinčius galių tiems „velniams“ iš „apsėstųjų“ išguiti.

„Raganų“ gaudymas daug ką atbaidė net nuo menkiausios Katalikų bažnyčios, jos hierarchų, kunigų kritikos, lyg jie būtų paties Viešpaties į jų sostus žemėje susodinti.

Katalikų kovai su besiskverbiančiu protestantizmu dar buvo būdinga, kad lyg ir šventieji iš dangaus ėmę ginti katalikų reikalus jiems siekiant atgauti iš protestantų žemes ar maldos namus – seneliams, piemenėliams ėmė rodytis šventieji, neretai verkiantys, kad vis dar nėra bažnyčios ar ją tebelaiko užėmę eretikai.

Šventasis Kazimieras Jogailaitis

Katalikų bažnyčios autoritetą tarp paprastų tikinčiųjų mažino kunigų, vyskupų, kaip ir feodalų nedvasininkų, turtų kaupimas, ištvirkavimas ir panašios ligos. Reikėjo žmonėms įrodyti, kad karališkoje aplinkoje yra dorų, pamaldžių žmonių, reikėjo šventojo pavyzdžio. Ir tokiu XVI a. pabaigoje buvo pasirinktas Kazimieras Jogailaitis, gimęs 1458 m. spalio 3 d. Krokuvoje. Jo auklėtoju ir mokytoju buvo kunigas kronikininkas, didelis lenkų patriotas J. Długošas (Długosz). Kazimieras buvo labai silpnos sveikatos, be to, dar sirgo džiova. Jis mirė 1484 m. kovo 4 d. Gardine, eidamas 26 metus. Į šventuosius karalaitis tiko, nes per trumpą savo amžių nesusėmė daug kam įsipykti, padaryti didesnių skriaudų kitiems. Keletą kartų lankėsi Lietuvoje. Kiek padirbo Vilniuje, Didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje, bet, atrodo, lietuviškai nemokėjo ir į Lietuvą jau žiūrėjo kaip į neatskiriamą nuo Lenkijos. O tai tuomet buvo ypač svarbu, nes tai nelygiateisei sąjungai su Lenkija prieštaravo ne tik protestantai, bet ir daug didikų. Tad ir tuo požiūriu reikėjo iš lietuvių kilusio šventojo, kuris

¹ *Lebedys J.* Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. V., 1970. P. 200–202.

būtų sąjungos su lenkais gynėjas. Lenkų hierarchai dar 1516 m. vasario 16 d. kreipėsi į Popiežių Leoną X, prašydami karalaitį „Kazimierą įrašyti į šventųjų skaičių“. Panašų prašymą po metų Popiežiui nusiuntė karalius Žygimantas Senasis. Popiežius atsiuntė į Vilnių savo legtus iširti, kokie to pretendento šventumą įrodantys faktai. Bet tuo apsilankymu viskas ir baigėsi. Kazimiero „įrašymo į šventųjų“ sąrašą procesą vėl atgaivino į Lietuvą atkelti jėzuitai ir išryškėjusi katalikybės pergalė prieš reformatus. 1601 m. rugsėjo 6 d. karalius Zigmantas Vaza parašė iš Vilniaus laišką Popiežiui Klemensui VIII, prašydamas karalaitį Kazimierą įrašyti „į mišių knygas ir brevijorius ir pasiuntė dar 300 auksinų kanonizacijos išlaidoms padengti.“ Popiežius 1602 m. lapkričio 7 d. paskelbė Kazimierą šventuoju, patvirtino naujojo šventojo vėliavą iš raudono aksomo su Kazimiero atvaizdu. Ta žinia Vilniuje ir Varšuvoje sutikta su dideliu džiaugsmu. Jėzuitai visur organizavo tikinčiųjų manifestacijas, buvo išspausdinta leidinių apie naująjį šventąjį kaip skaistybės, vieningos katalikiškos Lietuvos–Lenkijos valstybės gynėją, kaip nekaltybės simbolį. Kazimieras esą dėl tarnavimo Dieviui atsisakęs net Vengrijos karaliaus karūnos, o Mariją taip mylėjęs, jog atsisakęs ir žemiškos meilės su rūmų gražuolėmis. Žinoma, tuomet į faktų teisingumą mažai bekreipta dėmesio. Svarbiausia buvo biografijoje pagrįsti, kad karalaitis tikrai tinka į šventuosius, nepaisant, kad jis ne pats atsisakė Vengrijos karaliaus karūnos, o 1471 m. su 12 000 jį lydėjusių lenkų karių buvo išvytas iš Vengrijos. Skaistumą irgi išsaugojo dėl... negalios. Nėra šaltinių, patvirtinančių, kad jis Vilniuje per naktis meldavęsis prie Katedros durų ir pan. Įdomu dar ir tai, kad jis pasirodydavęs ant balto žirgo tik lenkams ir lietuviams kariaujant su rusais, tarsi tuo simbolizuodamas būtinumą ginti Lenkijos ir Lietuvos bendrą valstybę. Nebuvo parašyta, už kokius jo nuopelnus Lietuvai ar lietuvių tautai jis paskelbtas Lietuvos ir jos jaunimo globėju, ir pan.¹ Tačiau, kaip sakoma, nežinomi Viešpaties keliai. Tikėjimas yra tikėjimas, jis grindžiamas tikėjimu. Popiežius ir jo tarnybos turėjo ir tebeturi patirtį, kas tinkamas užimti vietą ir dangaus hierarchijoje.

**Lietuvybės išsaugojimas –
katalikybės apgynimas**

Tai, kad Katalikų bažnyčia nesirūpino lietuvių tauta, jos valstybės savarakiškumo išsaugojimu, lėmė, jog, kaip minėta, ji tapo valdančiųjų įrankiu, jog kunigai, vyskupai buvo įšventinami

¹ Lietuvių enciklopedija. Čikaga, 1957. T. 11, p. 276–283; *Papeł F.* O najstarszych wizerunkach św. Kazimierza // *Kwartalnik Historyczny* XIX. 1905. S. 428–438.

tik iš sulenkėjusių ar lenkų feodalų, kuriems lietuvių tauta buvo tik baudžiauninkų, „avinų“ banda, kurią jos „piemenys“ galėjo gauti kur nori. Ir tik žlugus Lenkijos valstybei, rusų valdžiai vis labiau pradėjus persekioti, varžyti ir Bažnyčios feodalų galias, pradėjus rusinti užimtąjį kraštą, versti į stačiatikybę, daugėjo vyskupų ir kunigų, ėmusių suprasti, kad lietuvių tautos išlikimas yra jų pačių, Katalikų bažnyčios Lietuvoje išlikimas. O panaikinus baudžiavą, atsiradus galimybėms jau ir dvasininkais būti ne iš bajorų ar didikų kilusiems, pradėta vis drąsiau reikalauti, kad bažnyčiose pamaldos būtų laikomos ir lietuviškai, pamokslai sakomi irgi lietuviškai. Vienas pirmųjų iš valstiečių kilęs ir tapęs lietuvių katalikų vyskupu buvo Motiejus Valančius (1801–1875, kilęs iš žemaičių nuo Salantų), organizavęs Žemaitijoje lietuviškas mokyklas, lietuviškos spaudos leidimą užsienyje ir jos slaptą platinimą visoje Lietuvoje, daug nuveikęs įveikiant krašte girtuoklystę, nedorą.¹

„**Aušros**“ **spinduliais nušvinta** prisikelianti lietuvių tauta, vis drąsiau ima reikalauti ne tik laisvės, teisės spręsti savo likimą, bet ir to, kad lenkų užgropta Katalikų bažnyčia būtų lietuviška, lietuviybės centras. Tačiau tas reikalavimas ypač baugino kunigus ir vyskopus feodalus, kurie dažnai aiškino, kaip rašyta, kad „litvomanystė“ – tai kova prieš Dievą ir Bažnyčią. Bet vis daugėjo kunigų, dažniausiai kilusių iš nesulenkjusių lietuvių valstiečių, suprantančių lietuvių tautos siekių pagrįstumą, suvokiančių, kad ne lenkai, o lietuviai yra ir visos šalies šeimininkai ir jų reikalavimai teisingi, kad jų išlaikoma Bažnyčia turi tarnauti ne lenkų, o lietuvių tautos interesams. Priešintis ne tik lenkinimui, bet ir rusinimui, stačiatikybei visomis progomis lietuvius ragino vysk. M. Valančius. Į kiekvieną naują rusų valdžios įsakinėjimą, Bažnyčios ir lietuvių tautos varžymą jis atsakydavo protesto raštais. 1865 m. vyskupas kunigams išsiuntė laišką – raginimą drąsiai „stovėti sargyboje. Nepriimkite jokių raštų, nesutinkančių su Bažnyčios mokslu ir neskelbkite jų iš sakyklų [...]. Jokia bausmė, jokie grasinimai, kankinimai, ištrėmimai, pagaliau nė pati mirtis tenenugąsdina Jūsų ir tenesulaiko nuo katalikų tikėjimo gynimo.“²

M. Valančius taikė parapijų kunigams konkrečias veiklos programas: priešintis rusiškojo raidyno įvedimui, nepirkti, neskaityti rusiškais raišėmis išleistų knygų, neleisti vaikų į rusų valdžios išlaikomas mokyklas,

¹ *Liekis A.* Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas. D. 1: Lietuvių spauda tėvynėje ir svetur. V., 2004. P. 46–79.

² Lietuvių enciklopedija. T. 15: Lietuva. V., 1990. P. 145.

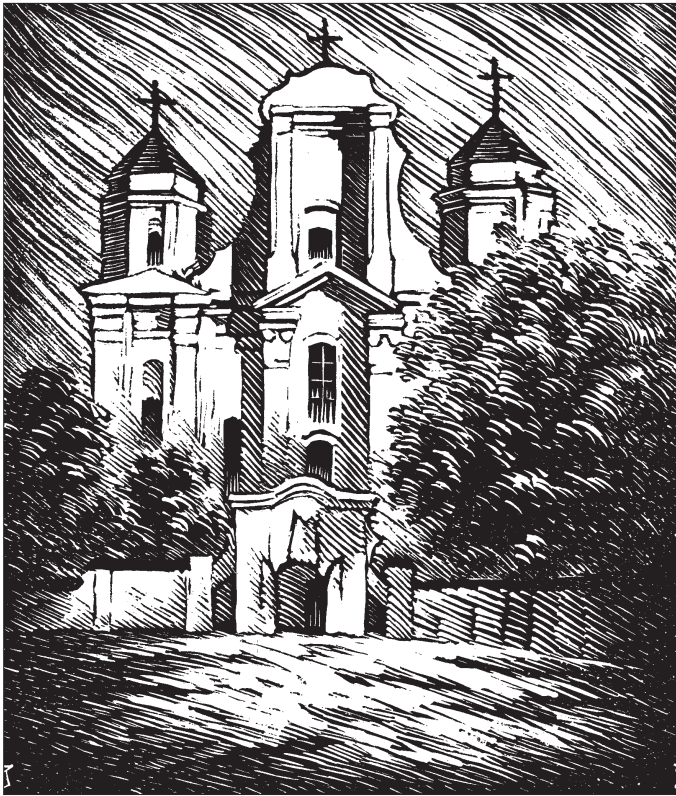
jokiu būdu nepalikti Lietuvos, neemigruoti iš jos, nes išvykusiųjų vietas užims atsibastėliai rusai ir lenkai, neiti melstis į cerkves, steigti kaimuose ir gyvenvietėse lietuviškas mokyklas ir t. t. Tie nurodymai gana sėkmingai buvo įgyvendinami pirmiausia Žemaičių vyskupijoje, kurioje po 40 metų trukusios lietuviškos spaudos draudimo pasirodė, kad mokančių lietuviškai skaityti ir rašyti skaičius išaugo net keleriopai, palyginti su iki 1863 m. sukilimo. Spaudos draudimo metais lietuviškos literatūros buvo išleista apie 5 kartus daugiau, negu per visą Lietuvos istoriją iki 1863 m.

Savo vyskupo paraginti žemaičiai neleido rusams užimti jų bažnyčių ar jų nugriauti. Už tai, kad Tytuvėnų žmonės rėmė 1863 m. sukilėlius, Vilniaus generalgubernatoriaus Muravjovo įsakymu, turėjo būti uždaryta bažnyčia ir vienuolynas. Bet parapijiečiai, dieną naktį budėję šventoriuje ir bažnyčioje, neleido rusų valdininkams tada uždaryti bažnyčios. Buvo panaikintas tik bernardinų vienuolynas. Tačiau 1868 m. rusai sumanė Tytuvėnų bažnyčią atimti iš katalikų ir perduoti rusams stačiatikiams, kurių tuo metu Tytuvėnuose tebuvo 3. Vysk. M. Valančius parašė dėl to protestą generalgubernatoriui ir carui, o nuo balandžio pabaigos bažnyčią ėmė saugoti parapijiečiai. Po daugiau kaip dviejų mėnesių pagaliau buvo gautas iš caro nurodymas, kad nėra reikalo atimti iš katalikų bažnyčios. Parapijos ir apylinkės žmonės džiūgavo, o bažnyčioje buvo laikomos padėkos Dievui pamaldos.

Panašiai pasielgė 1886 m. ir **Kęstaičių parapijos žmonės**. 1886 m. vasarą rusų valdžiai pareikalavus perduoti jų bažnyčią Skuodo stačiatikiams, susirinkę apylinkės žmonės saugojo ir gynė bažnyčią. Rusų žandarams priartinus prie šventoriaus, moterys degančiais medgaliais juos nugindavo. Ir tik lapkričio 19 d. iš Telšių atėjo trys kazokų eskadronai, įveikę valstiečių pasipriešinimą, užgrobė bažnyčią. Apie 30 žmonių buvo uždaryta į kalėjimą, o kun. Juknevičius buvo apkaltintas „kurstymu prieš valdžią“ ir 5 metams ištremtas į Vologdos guberniją.¹

Tikrą didvyriškumą žemaičiai valstiečiai parodė ir **gindami nuo uždarymo Kražių bažnyčią** 1893 m. rudenį. Keletą mėnesių kražiečiai budėjo šventoriuje ir bažnyčioje ir jų pasipriešinimas buvo įveiktas tik lapkričio 22 d. naktį puolus beveik 400 kazokų su kardais ir šautuvais. Per puolimą 9 gynėjai žuvo, 44 buvo sunkiai sužeisti, o apie 150 suimti ir uždaryti į kalėjimus. Tas rusų susidorojimas su tikinčiais sukėlė pasipiktinimą visame pasaulyje. Tačiau, nors ir keista, nesulaukta pagalbos nei iš Bažnyčios hie-

¹ *Veblaitis P.* Kova su caro valdžia už Kęstaičių bažnyčią // *Draugija*. 1938. Nr. 9–10.

Kražių bažnyčia (piešinys iš „Mūsų Vilniaus“ 1933 m. balandžio mėn. Nr. 12, p. 1).

rarchų lenkų, nei organizuojant bažnyčiose **Lietuvių dieną**, skirtą maldai už lietuvių tautą ir jos valstybingumą. Tačiau, nesulaukus atsakymo iš Popiežiaus, Rusijos dūmos atstovas M. Yčas kreipėsi į Rusijos atstovą Vatikane paaiškinti, kodėl tyli Popiežius. Jis greitai pranešė, kad ne tik Popiežius Benediktas XV, bet ir Vatikano valstybės sekretorius kardinolas Gasparis (Gaspari) apie jokių lietuvių laiškus – skundus nieko nežina. Paaiškėjo, kad daugelyje Vatikano tarnybų įsitaisę lenkų dvasininkai gautus lietuvių skundus arba nukišdavo kaip nevertus dėmesio, arba sunaikindavo, o aukščiausiąją Katalikų bažnyčios valdžią tik informuodavo apie tą „milžinišką“ darbą, kurį dirbė lenkai apaštalai rusų valdomoje Lietuvoje, gindami katalikus nuo stačiatikių, nuo surusinimo. Tik iš rusų atstovo Popiežius ir jo pavaldiniai sužinojo, kad lietuviai – tai ne tie patys lenkai, tik kiek kitaip kalbantys, ir kad jie ne kokie nors pagonys, o tokie pat katalikai kaip ir lenkai, pradėję krikštytis dar nuo karaliaus Mindaugo laikų. Rusų atstovo pastangomis buvo įveiktos lenkų barikados Vatikane ir Popiežius paskyrė

Popiežius Benediktas XV, paskelbęs visame pasaulyje
Lietuvių dieną – 1917 05 20.

audienciją JAV lietuvių atstovui kun. K. Olišauskui, kad būtų susitarta dėl Lietuvių dienos paskelbimo pasaulio katalikų bažnyčiose.¹

Beje, tuomet paaiškėjo, kodėl Popiežius tylėjo dėl anksčiau aprašytų Kražių skerdynių, nors lietuviai ne vieną skundą dėl jų, dėl rusų ir lenkų vykdomo katalikų persekiojimo buvo Popiežiui parašę. Su tais skundais Vatikano klerkai lenkai Popiežiaus Leono XIII net nesupažindindavo, nes iš jų buvo matyti lietuvių didvyriškumas ginant katalikybę ir tautos subrendimas valstybingumui.²

¹ Ten pat.

² Šležas P. Kražių įvykių reikšmė tautiniam susipratimui // Židinys. K., 1933. T. 12, p. 506–519; Lietuvių enciklopedija. Čikaga, 1958. T. 13, p. 40.

Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia po ilgų kovų paskirta lietuviams (1901 m.).

Lietuviai gynė Bažnyčią, savo tikėjimą, bet ne lenkų. Ir rusai, pamatę, kad krašto surusinti, priversti priimti stačiatikybę greitai nepavyks, XIX a. pabaigoje ėmė švelninti lietuvių tautinį ir ekonominį engimą. Nuo 1897 m. ir katalikams vėl leista statyti bažnyčias bei koplyčias, panaikintas privalomas katalikų mokinių cerkvių lankymas, o 1904 m. pavasarį panaikintas ir lietuviškos spaudos draudimas; po 1905 m. revoliucinių kovų šalies žmonėms suteikta teisė rinkti savo atstovus į Rusijos dūmą. Tačiau tik Bažnyčios hierarchai lenkai pirmiausia Lietuvos rytuose ir toliau laikėsi bjaurios lenkinimo politikos, neleisdami bažnyčiose lietuviškų pamaldų, pamokslų, įgyvendindami lenkų šovinistų militaristų užmačias: sulenkintą Lietuvą bus lengviau įjungti į atsikuriančios Lenkijos valstybės sudėtį.

Apie lietuviškas pamaldas lietuviškose parapijose buvo daug kalbėta ir **Vilniaus Didžiajame lietuvių seime** (1905 m.). Kad lenkai ar sulenkėję vyskupai ir kunigai nereagavo į lietuvių reikalavimus, ne kartą lietuviai švie-suoliai rašė ir Popiežiui, bet padėtis nesikeitė.¹ 1912 m. birželio 1 d. **grupė Vilniaus lietuvių kunigų, inteligentų Popiežiui vėl rašė**: „[...] Mes neko-vojome su lenkais, tačiau laikome priederme nutraukti kaukę nuo vadina-mosios lenkų tautininkų demokratų partijos, kuri, tykodama pasiglemžti švenčiausias kitų katalikų teises ir laisves, sukelia pavojų visai katalikų baž-nyčiai. [...] Taigi visai nesivaduojame lenkų neapykanta, mes tik geidžia-me, katalikų vienybės solidarumo vardu, santaikoje gyventi su lenkais. Bet mes, lietuvių kunigai, rodos, turime tiek pat teisės, kaip ir lenkai, mylėti savo gimtąją šalį, auklėti savo tautą ir drauge su ja melsties ta kalba, kurios visi esame išmokę, dar kūdikiai būdami ir sėdėdami ant motynos kelių. Mes nebenorime daugiau būti vien tuo etnologijos materialu, kurio lenkų nacionalistai savo tikslui prisigrūda iš kunigų ir pasaulinių savo politikos piestoje. Nebevalia lenkams, katalikybės vardu, mus tautinti ir nutautinti. Nebevalia jiems daugiau naudoties katalikų hierarchijos valdžia, kad smelk-tų lietuvius ir verstų juos lenkais.

Mes griebiamės plunksnos kunigo garbei ginti. Panpolonizmo šalinin-kai savo skundais rėkte rėkia Europai, apsimetę nekaltais avinėliais, žudo-mais priešingos katalikybei koalicijos, kurioje dalyvaujanti visa Europa: barbarai ir nebarbarai. Šaukdamies svetimųjų šalių katalikų užuojautos, jie tuo pačiu žygiu skundžiasi ir šmeižia kitas tautas, kurios nuo kelių me-tašimčių yra kamuojamos lenkų feodalų bajorų ir kurios tik apkitus politi-kos sąlygoms ima peikėtis iš apmirusiųjų. Panpolonizmo organai, kurių dauguma yra redaguojami teorijos ir praktikos ateistų, dedančių save tik-raisiais katalikų bažnyčios gynėjais, koneveikia ir šmeižia lietuvių kunigus, pravardžiuodami mus šventosios bažnyčios išdavikais, įnirtusiais nekaltų-jų panpolonizmo avinėlių persekiotojais, rusinimo politikos vergais, anti-katolicizmo šnipais, – žodžiu sakant, besąžiniais ir ištvirkusiais žmonėmis. Jie tyčiodamies ir piktai vadina mus „litvomanais“. Labiausiai gaila, kad tie nelemtosios bylos šmeižtai esti spauzdinami tokių laikraščių, kurie ma-ža teišmano, ką reiškia jų savinamasis būdvardis „katalikas“. Net ir katali-kų kunigai, kurio nestengia atsilaiduoti nuo nacionalistų kamarilės, bažnyčios gyvenime persekioja lietuvius katalikus ir jų ganytojus, užuot laidę savo vylas į lenkų tautininkų atskalą, – mariavitus. Kadangi ir pačioje

¹ Lenkų įvykdytas lietuvių tautos genocidas. Čikaga, 1989. P. 5–200.

krikščionybės širdyje, šventajame, amžinajame mieste tokio šmeižto yra paskleidę ar panpolonistai kunigai, kurie ten įsigyveno, ar didžioji panpolonistų melo fabrika: L, Agence polonaise de la presse, – mes esame priversti pastoti kelią mūsų indrįsusiems priešininkams ir gerai dokumentuotais Vilniaus vyskupijos panpolonizmo ekscesų išrodymais nutremti tų niekabių šmeižtus.

Mes lietuviai kunigai pravardžiuojami litvomanais, išdavikais ir dar kitaip, kad skelbiame žmonėms Dievo žodį ta kalba, kurios jie yra išmokę iš savo tėvų. Lenkai dedasi nelaiminga auka mums prikišamo suktumo, mūsų išdavimo ir mūsų antpuolių. Priešingai, mes šiuo kartu išrodysime, jog mus ir lietuvių tautą iš senovės baisiai spaudžia nelaboji giminitė, kuri žiūri į Rusijos katalikų bažnyčią, kaipo į „lenkų įstaigą. Stebimės ir nieko negalime padaryti, kaip apsėstieji koneveikia mūsų katalikų bažnyčią, triukšmais trukdydami mūsų pamokslus, draskydami mūsų maldų knygas, siundydami ant mūsų minias ir mušdami moteris ir vaikus, kurie lietuviškai meldžiasi. Lietuvius sodiečius stumdo ir muša, ir, jeigu jie kartais, atsiminę savo teises, mėgina ginties, tai dažnai pajunta skaudžią priespaudą iš vyresnybės, kuriai labai moka įsiteikti panpolonizmo gaujų vadai. Nužiūrįnt to, mes vis dėlto kurstytojai ir trukšmadariai, kaip tad panpolonistai šaukia, tuo tarpu lenkai, žinoma, palieka katalikų idealo kankiniai Rusijoje!

Mes tikimės, kad tas menkas raštelis tikroje šviesoje parodys vieną tų žaizdų, kurių panpolonizmas yra pridaręs Rusijoje katalikų bažnyčiai, ir kad tuo padėsime iškloti kelio į lietuvių–lenkų santaiką. Jei norime, kad tariamasis ginčas būtų galutinai išrištas, tai reikia, jį rišant, vaduoties tikrais katalikybės principais, tautų teise, politikos tolerancija, reikia kits kitą gerbti.

Vilnius, Birželio 1 d. 1912 m. ^{“1}

Prie rašto buvo pridėtas poros dešimčių puslapių paaiškinimas apie Lietuvos – Vilniaus, Kauno, Seinų vyskupijas, apie tai, kaip Lietuva buvo pakrikštyta ir kaip lenkų dvasininkija Lietuvą polonizavo, dėl ko XVI ir XVII amžiais katalikybė vos nebuvo visai išstumta iš Lietuvos protestantizmo, labiau atsižvelgiančio į etninius žmones, tautos reikalus ir kt.

Buvo pateikta daugybė faktų, kaip lenkų vyskupai ir kunigai persekioja, niekina lietuvius, kaip lenkų dvarininkai ir bajorai papirkinėja kunigus, kad jie savo bažnyčiose tik neleistų lietuviškų pamaldų, kaip organizuoja davtkas tose parapijose, kuriose pamokslai sakomi lietuviškai, kad jos,

¹ Ten pat. P. 222, 223.

vos prabilus lietuviškai, savo klyksmais ir prakeiksmiais nutildytų kunigą. Išvardiję daugybę faktų, kaip lenkų hierarchai, kunigai, dvarininkai persekioja lietuvius, organizuoja savotiškus pagromus, laiško Popiežiui autoriai klausė: „Ar galima išvengti lenkų ir lietuvių vaidų? Atsakome, galima, jei tik lenkai, jų dvasininkija laikytusi katalikybės ir tautų lygiateisiškumo principų. Mes esame lietuviai ir mūsų Lietuva nebus lenkų provincija. Mūsų Lietuva turi savo istoriją, savo tautos būdą, savas tradicijas. Lietuva buvo tik sudariusi sąjungą su Lenkija, susijungusi, bet neišsijungusi į Lenkijos sudėtį. Lietuviai niekada nebuvo ir nebus lenkais, kaip niekada mūsų žemės nebus lenkų. Mūsų obalsis toks: kas lietuvių – lietuviams. Mes, lietuviai, norime būti patys savo namų šeimininkais. O ir katalikų bažnyčia nėra tik vienos kokios tautos ar partijos nuosavybė. Todėl mes kovojame ir kovosime prieš tuos, kurie nori iš bažnyčių išguiti lietuvių kalbą. Per krikštą prisiekėme Bažnyčiai ištikimybę, bet Bažnyčia neverčia mūsų išsižadėti savo tautos, jos kalbos. Mes nenorime ir nebūsime lenkais, jų vergais. Mes buvome, esame ir visuomet liksime tik katalikais lietuviais, su savo tėvų kalba“.¹

Nerasta duomenų, kad Popiežius būtų atsakęs ir į šį laišką.

Beje, daugelis lenkų likdavo šovinistais ir atsidūrę Amerikoje, pirmiausia stengdamiesi į savo lenkiškas parapijas įtraukti lietuvius emigrantus. Į Ameriką atvykę lietuviai, nemokėdami angliškai, glaudėsi prie katalikų lenkų. Ir JAV migracinės tarnybos atvykusius lietuvius, pasisakius esant katalikais, dažniausiai užregistruodavo lenkais.

Vienas pirmųjų, pradėjusių raginti lietuvius kurti savo organizacijas, steigti savo parapijas, buvo vienas iš „Aušros“ redaktorių, autorių ir leidėjų Jonas Šliūpas, atvykęs į šią šalį, gelbėdamasis nuo rusų žandarų, vėliau ir nuo M. Lietuvos vokiečių persekiojimo už lietuviškos spaudos leidimą ir platinimą. Jo pastangomis greitai – 1886 m. balandžio 17 d. Niujorke organizuotas lietuvių suvažiavimas, kuriame įkurtas **Susivienijimas visų lietuvininkų Amerikoje (SVLA)**. Jis turėjo tikslą steigti lietuviškas parapijas ir mokyklas, šelpti darbo netekusius ar sergančius lietuvius ir pan.

Bet SVLA įsteigimui griežčiausiai prieštaravo spaudoje ir šiaip susirinkimuose lenkų kunigai, kurie paskleidė gandus, kad J. Šliūpas esąs bedievis ir siekia tokiais paversti lietuvius. Jiems ėmė pritarti vis daugiau ir lietuvių kunigų. Jų pastangomis po keleto mėnesių buvo įkurtas **Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje (LRKSA)**, paskelbus, kad jam gali priklausyti ir katalikai lenkai. 1888 m. šis susivienijimas pasivadino

¹ Lenkų įvykdytas lietuvių tautos genocidas. Čikaga, 1989. P. 220–286.

Lietuvišku susivienijimu Amerikoje (LSA). Jo veikla ženkliai pagyvėjo, kai jam ėmė vadovauti iš Lietuvos atvykęs kunigas Aleksandras Burba (g. 1854 m. Šiaulių apskrityje). 1882 m. jis buvo baigęs Vilniaus kunigų seminariją ir kurį laiką kunigavo Vilniaus vyskupijos parapijose. Tačiau, jam nepaklūstant vyskupo reikalavimui pamokslus sakyti ir poterių mokyti lenkiškai, kilnotas iš parapijos į parapiją. Kai lenkai ėmė jį įskundinėti rusams, kad jis platina ir lietuvišką spaudą, ir gresiant suėmimui, A. Burba 1889 m. vasarą išbėgo į Ameriką. Čia jis buvo paskirtas Šenandou (Pa) bendros lenkų ir lietuvių parapijos kunigu. Tačiau jau po pirmųjų lietuviškų pamokslų lenkų buvo apskūstas vyskupui, girdi, skleidžias bedieviškas mintis. Vyskupas, vengdamas lenkų nepasitenkinimo, pasiūlė A. Burbai persikelti į Plimutą (Pa), į bendrą lenkų ir lietuvių parapiją. Bet ir čia jau po pirmojo lietuviškai pasakyto pamokslo lenkų buvo užpultas ir jam neleista net prie klebonijos priciti. Kunigas A. Burba tada apsigyveno pas vieną lietuvių jo bute. Ir vėliau po kiekvieno A. Burbos lietuviškai pasakyto pamokslo jis būdavo šventoriuje susirinkusių lenkų aprėkiamas, bedieviu vadinamas.

1890 m. kun. A. Burba buvo išrinktas Lietuviško susivienijimo Amerikoje pirmininku ir drauge su dr. J. Šliūpu, J. Andziulaičiu ir kitais gana išplėtojo Susivienijimo veiklą, daug kur įsteigė lietuviškų mokyklėlių, ėmė leisti lietuviškus laikraščius, organizavo lietuvių chorus ir dramos būrelius ir t. t., parengė ir išsiuntė daug memorandumų Popiežiui dėl lietuvių lenkinimo per katalikų bažnyčias. **1896 m. pradžioje daugiausia J. Šliūpo pastangomis buvo parengta 128 puslapių knyga rusų kalba apie lietuvių tautą ir jos sukurtą valstybę ir nusiųsta į Peterburgą Rusijos carui,** reikalaujant, kad jis suteiktų lietuvių tautai autonomiją, prie „lietuviškųjų gubernijų“ prijungtų nuo amžių buvusį lietuvišką Suvalkų kraštą ir kt. Tačiau kai kurie kunigai lietuviai buvo nepatenkinti, kad į Susivienijimo veiklą A. Burba įtraukė ir laisvamanius J. Šliūpą, J. Andziulaitį ir kai kuriuos kitus. 1899 m. nepatenkintieji suskaldė Susivienijimą į du: **Lietuvių katalikų susivienijimą Amerikoje ir Lietuvių Romos katalikų susivienijimą Amerikoje** (pastarasis jau be laisvamanių, vien „tikrų“ katalikų).

Panašaus pobūdžio memorandumus dėl suteikimo Lietuvai autonomijos abu susivienijimai nusiuntė 1906 m. Juose jau reikalauta, kad prie autonominės Lietuvos, be Suvalkų, Gardino kraštų, dar būtų prijungta ir Mažoji Lietuva (iki Karaliaučiaus).

Amerikoje lietuviai, išsivadavę iš lenkų įtakos, pasižymėjo dideliu veiklumu: kūrė profesines sąjungas, politines partijas. 1900 m. leido jau 24 pavadinimų lietuviškus laikraščius, daug žurnalų, spausdino lietuviškų knygų,

svarbiausia, gana operatyviai paremdavo likusiuosius tėvynėje jų kovoje su lenkintojais, rusintojais. Ta tautiečių parama iš už jūrų teikė moralinės tvirtybės kuriant ir įgyvendinant nepriklausomos Lietuvos planus, kovojant dėl jų.

Senoji lenkų dvasininkija

Nepaisant vis ženklėsių lietuvių tautos darbų atkuriant savo valstybingumą, sparčiai daugėjančių draugijų, partijų, Rytų Lietuvos parapijose ir vyskupijoje įsitvirtinę lenkų dvasininkai šovinstai ir toliau dirbo savo nuožmų lenkinimo darbą slopindami, persekiodami bet kokias lietuviškumo apraiškas. Nepaisant daugybės Vilniaus lietuvių reikalavimų leisti lietuviškas pamaldas ne tik Šv. Mikalojaus bažnyčioje, bet ir skirti bent po valandą kitose bažnyčiose, Vilniaus vyskupas E. Ropas (1851–1939), administratorius dekanas kan. Kazimieras Michalkevičius (Michalkiewicz, 1865–1940 m.) uždraudė apie tai ir galvoti. Kai kunigas Petras Kraujalis, nepaisydamas to draudimo, Visų šventųjų bažnyčioje sekmadieniais ėmė lietuviškai sakyti pamokslus, o besimeldžiantieji – lietuviškai giedoti, į bažnyčią įsiveržę lenkai chuliganai su davatkomis imdavo cypti, grasinti ne tik kunigui, bet ir besimeldžiantiesiems. Netrukus kan. K. Michalkevičius uždraudė kun. P. Kraujaliui laikyti pamaldas ir jį išsiuntė į Gardino vienuolyną. Panašiai buvo pasielgta ir su daugeliu kitų lietuvių kunigų, prabylančių lietuviškai, – jie irgi būdavo arba uždaromi į vienuolynus, arba perkeliami į lenkiškas parapijas.¹

Popiežiai – lenkų klerkų žaisliukai

Apie lenkų Katalikų bažnyčios hierarchų šovinistinę siautėjimą prieš lietuvius Rytų Lietuvoje ir Vilniuje lietuviai inteligentai, nesulaukę atsakymo iš Popiežiaus, 1908 m. pabaigoje kreipėsi pagalbos į rusų valdžią Peterburge. Rusai sureagavo ir po keleto savaičių į Vilnių atvyko caro kanceliarijos atstovas Tiaželnikovas (Tiaželnikov), kuris kartu su pagalbos prašytojais aplankė daugelį Vilniaus bažnyčių, susitiko su lenkų šovinistu K. Michalkevičiumi ir kitais Bažnyčios hierarchais. Visi jie užtikrino caro pasiuntinį, kad bus sudarytos visos sąlygos ir lietuviams melstis savo kalba, klausytis ja pamokslų. Norėdamas tai patvirtinti, didysis lenkintojas K. Michalkevičius Šv. Petro ir Povilo baž-

¹ *Biržiška M.* Vilniaus Golgota. V., 1992. P. 109; Lenkinimas per Vilniaus vyskupijos bažnyčias 1897–1940 // Naujoji viltis. Čikaga, 1990. Nr. 23, p. 115.

nyčioje laikė šv. Mišias... lietuviškai ir pats lietuviškai užtraukė: „Šventas Dieve, šventas galingasis, šventas nemirtingas“, kai čia su palyda buvo atėjęs Tiaželnikovas.

Tai nustebino rusą, kuris manė, kad nė vienas lenkų hierarchas ir nemoka lietuviškai.¹

Popiežiai dažniausiai neatsakydavo į lietuvių katalikų skundus dėl lenkinimo per bažnyčias, persekiojimų, nes paprasčiausiai tokie skundai jų nepasiekdavo – Vatikano kanceliarijoje dirbę lenkai tokius skundus „nukišdavo“. Taip ir Popiežius Leonas XIII, negavęs žinios apie Rusijos žandarų ir kariuomenės susidorojimą su žemaičiais, gynusiais Kražių bažnyčią, nusiuntė Rusijos carui padėką, kad jis rūpinasi ir Katalikų bažnyčia. Tai sukėlė visoje Lietuvoje didžiausią pasipiktinimą ir juoką. Tuomet V. Kudirka „Varpe“ rašė: „[...] Juk toji žinia (apie Kražių skerdynes – A. L.), pirmiausiai prigulėjo jam (Popiežiui – A. L.), nes Kražiuose juk buvo trėmimas katalikystės. Kad Leonas XIII būtų girdėjęs apie Kražius, tai tikrai nebūtų paleidęs, bent tokioje formoje paskutinės enciklikos, ir gali džiaugtis tik tai caras, patyręs netikėtai apie „*aukštą pajautimą teisingumo*“ ir kad įsakyti katalikams absoliutiškai jo klausyti.“²

Nors ta Popiežiaus Leono XIII enciklika aiškiai rodė, kad jis visai nesusigauo realioje situacijoje, daugelis lietuvių kunigų, įpratusių su pagarbiu nuolankumu pritarti kiekvienam hierarchų, kad ir pražūtingų tautos išlikimui, žodžiui, sveikino tą Popiežiaus encikliką, rašė pagyrimus apie ją. V. Kudirka apie visa tai, apie Popiežiaus raštą „**Szventojo Tėvo apskritą gromatą**“, kaip ją buvo pavadinęs lietuvių kunigų laikraštis „Apžvalga“, „Varpas“ 1894 m. Nr. 3 rašė: „Pernai, skaitant paskutiniausioje Leono XIII enciklikoje skyrį, pavestą Maskolijos katalikams, puolė man į akis dvi vietos, kur popiežius išgiria caro Al. III teisingumą ir įsako katalikams klausyti, nesipriešint niekuomet jo vyriausybei. Iš tų popiežiaus žodžių, tariau, gali džiaugtis tiktai caras, o ne mes, da nespėję užgydyt šviežias kražiečių žaizdas. Negerai padarė L. XIII, maniau, taip galėjo parašyti tik nežinodamas nieko apie Kražius, ir stebėjaisi, dėl ko apie juos nežino...“

Jeigu Leonas XIII taip padarė su enciklika žinodamas jau apie Kražius, tai dar kaltėsnis...

¹ Lenkinimas per Vilniaus vyskupijos bažnyčias... P. 116.

² Varpas. 1894. Nr. 7.

Šįmet nr. 1 „Varpo“ P. B. (kun. Pranas Bučys, vėliau vyskupas – A. L.) užpuola ant manęs, aiškindamas, kad popiežius, parašęs taip, o ne kitaip, labai gerai padarė, kad enciklika teisinga, kad carui nėra ko iš jos džiaugtis, kad popiežiui rūpi lietuviai ir kad jis apie Kražius labai gerai žinojo. Prie galo P. B. prisipažįsta, kad jeigu tik nebūtų liūdna, tai jis pasijuoktų iš „Tėvynės Varpų“, ir parodo malonėjimą, kad aš kartais (turbūt, kada P. B. malonu užslėpti autoritetų klaidas) visai nieko nerašyčiau...

Nereikalauk, tamsta, nuo manęs sutikt su tuo, kad enciklika, kalbėdama apie Maskolijos kraštą, neliepė klausyt vyriausybės ir niekuomet jai nesipriešint. Aš nesutiksiu, nesutiks pati enciklika, nesutiks vertimai jos kitose kalbose, kuriuos pavedu Tamstai palyginti. Normališkose sąlygose liept klausyt vyriausybės – tai dalykas paprastas, nieko da pikto. Bet, turint atmintyje šviežią faktą, kur vyriausybė, verždamasi į neprigulinčius prievartai dalykus, nuskriaudė nekaltus žmones, kur pasipriešinimas barbariškai vyriausybei turėtų būt net pagirtas, ir liept šviežiai nuskriaustiems nesipriešint nuskriaudusiai vyriausybei, klausyt jos, mylėt ją ir t. t. – tai skaudus pasityčiojimas! Kražiečiai skundžiasi prieš pasaulę, kad juos neteisinga vyriausybė nežmoniškai nuskriaudė, o popiežius ant to prieš tą pat pasaulę atsako: caras teisingas, nesipriešinkite vyriausybei, t. y.: jūs, kražiečiai, esate melagiai ir verti nubaudimo už pasipriešinimą Klingenbergiui su kazokais!

Vatikano diplomatija turi visai pasaulei žinomus, savo grynai svietiškus siekinius, atskirus nuo tikėjimo siekinių, ir Leonas XIII parodė jau, kad dėl Vatikano diplomatijos gali apleist savo aveles, kaip tai atsitiko prie Bismarkio...

Atsisveikinu su Tamsta – nes prie šitos polemikos grįžt neketinu – šiais žodžiais: Man kražiečių kraujas brangesnis yra už Vatikano diplomatiją. Nėkoks autoritetas nenubaidys manęs nuo išreiškimo atvirų nuomonių vardan to kraujo ir neprivers būt apsimetėliu. Jeigu Vatikano diplomatijos šalininkai ir išpažintojai pasipiktintų iš argumentų, kurių aš, būdamas priverstas ginti savo nuomones, peršokt negalėjau, jeigu užsirūstintų ant manęs, kad išdrįsau papeikt Vatikano diplomatijos raštą, aš nenusiminsiu: *geriau su teisybe laimėt priešininką, ne kaip su melu draugą.*“

Lenkų dvasininkų šoviniščių įsigalėjimas Vatikane dar labiau sunkino lietuvių tautos kovą dėl savo laisvės, pamaldų savo kalba, dėl teisės būti šeimininke savo žemėje.

Popiežius Benediktas XV, sužinojęs, kad lenkų dvasininkai lietuvių žemėse ne tiek apaštalauja, o tik vykdo kitos tautos – lietuvių pavergimo,

asimiliacijos politiką, leido 1917 m. gegužės 20 d. pasaulio katalikų bažnyčiose paskelbti Lietuvių dieną. Jai organizuoti **buvo sudarytas Vykdomasis lietuvių komitetas**, pirmininkaujamas kun. K. Olišausko. Jo nariais buvo kun. V. Bartuška, kun. J. Purickis, kun. V. Daumantas, kun. A. Steponaitis, J. Gabrys. Komitetas išsiuntinėjo pasaulio katalikų vyskupams pranešimus apie tą dieną, žinių apie lietuvių tautą ir buvusią Lietuvos valstybę. Tačiau ten, kur tik buvo veiklesnės lenkų bendruomenės, ypač Prancūzijoje, buvo skelbiama, kad Lietuva tebuvo Lenkijos dalis ir tik saujelė separatistų, kurstomų vokiečių, nori suskaldyti Lenkiją ir lenkų tautą.

Apie Popiežiaus paskelbtą pasaulinę Lietuvių dieną nutylėjo Vilniaus lenkų hierarchai, kunigai. Priešingai, minėtasis **Vilniaus vyskupijos valdytojas K. Michalkevičius tą dieną, 1917 m. gegužės 20 d., įteikė vokiečių okupacinei valdžiai savo ir dar 60 lenkų kunigų pasirašytą raštą**, kuriame reikalavo, kad vokiečių okupacinė valdžia visą Rytų Lietuvą su Vilniumi įjungtų į įkurtą Lenkijos karalystę (sudarytą vokiečių ir austrų imperatorių 1916 m. lapkričio 5 d.). Negana to, lenkų hierarchai išleido įsakymą, kad visose katalikų bažnyčiose būtų giedamas lenkų himnas „Boże coś Polskę“, lyg Rytų Lietuva jau būtų Lenkijos sudėtyje.

Tas lenkų hierarchų akiplėšiškas nepatiko vokiečių okupacinei valdžiai. Ir jos reikalavimu kan. K. Michalkevičius 1918 m. birželio 10 d. buvo išsiųstas į benediktinų vienuolyną Vokietijoje.

Bet, nepaisant tų lenkų intrigų, daugelio pasaulio katalikų vyskupijose buvo paskelbta apie Lietuvių dieną, laikytos pamaldos, organizuotos rinkliavos. Pasaulis pirmą kartą išgirdo apie lietuvių tautą, sužinojo apie jos siekius atkurti savo nepriklausomą valstybę. Buvo surinkta nemažai aukų, ypač JAV, Afrikoje. Tačiau kiek ir kaip jos buvo panaudotos, archyvuose neaptikta dokumentų. Tų aukų kaupimu ir skirstymu turėjo rūpintis kunigai Vailokaitis, Čėsnys ir Reklaitis.¹

Beje, daug lenkų hierarchų Rytų Lietuvoje priklausė lenkų politinėms partijoms, daugiausia šovinistinės pakraipos. Pavyzdžiui, minėtasis Vilniaus vyskupas E. Ropas buvo vienas lenkų katalikų demokratų partijos įkūrėjų (1906 m.). Lenkų tautininkų partijos rėmėjas buvo ir kan. K. Michalkevičius. Pagal tų partijų programas jei ne visa Lietuva, tai bent Vilnius ir jo kraštas turėjo tapti atkuriamos Lenkijos dalimi, kurioje, kaip ir visoje Lenkijoje, būtų tik viena kalba – lenkų. Tad neatsitiktinai net ir grynai lietuviškų Rytų Lietuvos parapijų kunigai sakyti pamokslus lietuviškai galėjo tik

¹ Lietuvių enciklopedija. Čikaga, 1958. T. 16, p. 37.

gavę vyskupo leidimą (tokį įsakymą 1906 m. pradžioje kunigams paskelbė vyskupas E. Ropas). Kai, pavyzdžiui, tais metais Butrimonių klebonas Budra ėmėsi rūpintis gauti tokį leidimą, tai sulenkėjusi apylinkės dvarininkė Huvoldienė, nuvykusi pas vyskupą E. Ropą, pažadėjo padovanoti Bažnyčiai 30 ha savo žemių, jei vyskupas uždraus Butrimonių bažnyčioje lietuvių kalbą. Ir vyskupas patenkino dvarininkės prašymą, kartu dar pagausindamas savo valdas.¹

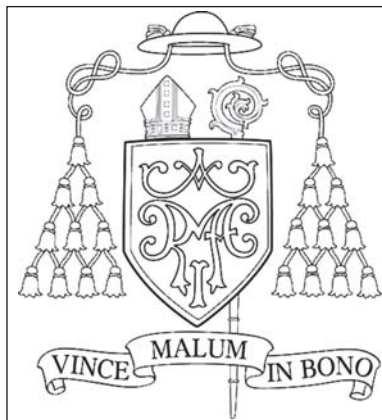
Tvarką – chuliganų rankomis

Bet lenkų dvasininkija mėgino naikinti lietuviybę ypač „vietinių“ gyventojų rankomis. Pavyzdžiui, 1910 m. vasario 17 d. Joniškyje lenkai dvarininkai Zajančkauskis, Kaziela, pasitelkę į talką gaują lenkų chuliganų, kunigui sakant pamokslą lietuviškai, įsiveržė į bažnyčią ir ėmė dainuoti lenkiškas dainas, ir kunigui teko nutraukti pamaldas. Bet tuo lenkų išpuoliai nesibaigė. Kiekvieną šventadienį smurtininkai, atsistoję ant kelių į miestelį, į bažnyčią, atiminėjo iš einančių melstis lietuviškas maldaknyges. Joniškiesiems pasiskundus vyskupijos valdytojui K. Michalkevičiui, jis iš bažnyčios sakyklos susirinkusiems maldininkams paliepė: **kas iš jūsų esate katalikai – stokite į dešinę, o kas lietuviai – į kairę**. Daugelis pasimetė, nes buvo ne tik katalikai, bet ir lietuviai, tad nesuvokdami hierarcho užmačių, stojo į dešinę. Tuomet vyskupijos valdytojas triumfuodamas pasakė: matote, „katalikų“ daugiau. Dar po kiek laiko jis įsakė Joniško bažnyčioje pamaldas laikyti tik lenkų kalba.

Panašiai lenkai padarė ir Rodūnės parapijoje. Nepaklusių lietuvių kunigą Lajauską jie iškėlė į Gudiją, o į Rodūnę atkėlė nė žodžio lietuviškai nesuprantantį lenkų kunigą. Pasinaudojus apylinkių lenkų dvarininkų organizuotu smurtu prieš lietuvius, prieš lietuvius kunigus, lenkų kunigai buvo susodinti Benekainiuose, Šalčininkuose, Varanave ir kitose lietuvių parapijose.

Iškeldinus vyskupijos valdytoją, lenkų šovinistą K. Michalkevičių, Rytų Lietuvos lietuviai baigiantis Pirmajam pasauliniam karui su didelėmis viltimis sutiko žinią, kad Vilniaus vyskupu paskirtas lietuvis, kilęs iš paprastų valstiečių **Jurgis Matulaitis** (Matulevičius); šiam lietuvių kraštui labai reikėjo tokio ganytojo, koks praėjusiame amžiuje Žemaitijoje buvo vyskupas Motiejus Valančius – lietuviybės, doros gynėjas ir puoselėtojas, gynėjas nuo lenkų ir rusų šovinistų.

¹ Lenkinimas per Vilniaus vyskupijos bažnyčias... P. 118.

Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis (Matulevičius) (1918–1925) ir vyskupo herbas.

Jurgis Matulaitis gimė 1871 m. balandžio 13 d. Marijampolės apskrities Lūginės kaime. Mokėsi Marijampolės gimnazijoje, po to Kelcuose (Lenkija). Ten įstojo ir į kunigų seminariją. Po to dar mokėsi Varšuvos kunigų seminarijoje, kurią baigęs 1895 m. buvo siųstas į Petrapilio dvasinę katalikų akademiją. Ją baigęs grįžo į Kelcų vyskupiją, bet atsinaujinus kaulų džiovai išvyko į Vokietiją gydytis. Po to nuvyko į Šveicariją, į Fribūro universitetą, kuriame apgynęs teologijos daktarata, 1903 m. sugrįžta į Kelcų kunigų seminariją dėstytoju, paskui Varšuvoje kurį laiką dirbo mergaičių gimnazijos kapelionu. Nuo 1907–1911 m. dėstė sociologiją Petrapilio dvasinėje katalikų akademijoje, rūpinosi marijonų vienuolyno atkūrimu Marijampolėje. 1913 m. drauge su kun. F. Kudirka ir kun. J. Kazoku Čikagoje įkūrė lietuvių marijonų vienuolyną. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui gyveno Varšuvoje. 1918 m. balandžio 1 d. atvykęs į Marijampolę čia atkūrė marijonų vienuolyno veiklą, įsteigė lietuvaityms Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo seserų vienuolyną. 1918 m. gruodžio 1 d. J. Matulaitis Kauno katedroje konsekruojamas vyskupu, o po savaitės, gruodžio 8 d., gauna paskyrimą užimti laisvą Vilniaus vyskupo sostą.

Visiems geras – blogas visiems

Anksčiau J. Matulaitis, vengęs dalyvauti ne tik politikoje, bet ir lietuvių veikloje, atvykęs į Vilnių iš karto susidūrė su juodomis lenkų užmačiomis.

Tačiau naujasis vyskupas manė, kad visus klausimus reikia spręsti drauge su lenkais, vildamasis, kad lenkai supras, jog Vilnius yra lietuvių tautos sostinė, o jo kraštas – Lietuvos žemė. Tai iš dalies matyti ir iš vyskupo užrašų. Štai apie savo pirmąją dieną Vilniuje jis kaip nuolankiausias tarnautojėlis rašo: „[...] Buvau gavęs iš Ministrų pirmininko Voldemaro laišką. Nuėję į zakristiją, su prelatu Hanusowicziumi ir Wolodzko jį skaitėme. P. Voldemaras reikalavo, kad Lietuvos Tarybos ar valstybės atstovams būtų užleista pirma vieta mane sveikinant; atsisako dalyvauti, jei kapitula to nedarysianti. Reikalavo ir kad baltgudžiams prabilčiau bažnyčioje. Prel. Hanusowiczius pasakė, kad kapitula vienbalsiai nutarusi, kad baltgudiškai ne tik prabiliti, bet ir bulos skaityti nereikia, kadangi nėra nė vienos parapijos, kur ta kalba būtų vartojama. Sakiau, kad aš prisitaikysiu prie to, kaip kapitula nusprendusi, nes ji čia šeimininkė ir privalanti geriau už mane dalykų padėti žinoti. Aš nenoriu būti sumišimų priežastimi, tik prašiau visus taikyti, kad nebūtų nemalonumų. Prel. Hanusowiczius sakė, kad gali Tarybai pirmą vietą užleisti ir kad jis praneš kan. Lubianiec. Prašiau, jei tik galima, kad Tarybos atstovams užleistų pirmą vietą.

Privažiavus prie katedros, mane pasitiko prie durų prel. Michalkevičius su kunigais ir trumpai prabilo pasveikindamas. Apsitaisęs vyskupo rūbais, pradėjau įprastas ingresso apeigas. Žmonių buvo labai daug, netilpo bažnyčioje; buvo minios priešais bažnyčią.

Iš sosto pirmiausia trumpai prabilau kunigams lotyniškai, tada iš sakyklos pirma lenkiškai, paskui lietuviškai:

„Šventasis Tėvas paskyrė mane šios garbingos diecezijos vyskupu, ganytoju.

Pirmą kartą stoju šioje šventoje vietoje su jumis, mieliausieji, viešai ir atvirai pasikalbėti, kaip mes drauge gyvensime, kaip mes sielų reikalus aprūpinsime, kaip savo pareigas atliksime. Stoju nepažįstamas, todėl pirmiausia prašau vieno dalyko – laikykite mane Kristaus tarnu, atsiųstu jums rodyti į dangų kelią ir vesti į amžinąją laimę. Nuo šio laiko mes gyvensime kaip viena didelė dvasinė šeima, kurios aš būsiu tėvu ir vadu šioje vargingoje dvasinėje kelionėje.

Matyt, laukėte, kas bus naujas ganytojas. Taigi štai ko galite laukti ir reikalauti iš manęs: „Tokį pasitikėjimą mes turime Kristaus dėka. Ir ne todėl, kad būtume iš savęs tinkami ką nors sumanyti tarytum iš savęs, bet mūsų tinkamumas iš Dievo“ (2 Kor 3, 4–5).

Aš rūpinsiuosi būti savo avelių tarpininkas ir užtarėjas pas Dievą. Eidamas prie altoriaus ir laikydamas šv. Mišias, dangaus Tėvui nekalčiausią Avinėlių aukosiu ne tiktai už save, bet ir už visą dieceziją, – kad gerieji sustiprėtų, nusidėjėliai grįžtų, ligonys ir nelaimingieji nusiramintų, kad mirusieji patirtų gailestingumo ir būtų išgelbėti.

Būsiu visų mokytojas. Atsidėjęs ir be atvangos kiekviena proga skelbsiu jums Dievo žodį.

Šviesiu, kad pažintumėt Dievą, Kristų, Bažnyčią. Priminsiu Dievo ir Bažnyčios įsakymus. Mokysiu dorovės ir rausiu nedorybes. Skleisiu meilę, teisybę, blaivybę. Teiksiu Dievo malones – šv. sakramentus.

Rūpinsiuosi būti tėvu ir bičiuliu. Būsiu bičiulis *mažiams vaikeliams*, kad jie mokytųsi pažinti Dievą, maldos, klusnumo, tvarkos; saugosiu jų nekalumą, saugosiu nuo nuodėmių ir papiktinimų. Būsiu bičiulis *neturtėliams* ir nelaimingiesiems. Guosiu pavargėlius; raginsiu turtingus, kad dalytųsi su jais. *Neatstumsiu* nuo savęs nė vieno. Santaikoje su visais gyvendamas, rūpinsiuos, kad viešpatautų meilė, kad nebūtų barnių, neapykantų, nuoskaudų. Noriu būti atlaidus piktiems, parama silpniems, užuovėja geriems.

Didžios manęs laukia pareigos. Įdėsiu į jas savo darbą, visą sveikatą, kad tik jos būtų atliktos. Rūpinsiuos, kaip Kristus, globoti visus, būti visiems

visu kuo. Dėl tiesos esu pasiryžęs guldyti galvą. Noriu jums būti ne kuo kitu, bet kaip tik tėvu ir ganytoju, Kristaus sekėju. Man darbo dirva – Kristaus karalija (kovojanči Bažnyčia), mano partija – Kristus. Tikiuosi, kad Dievo malonė bus su manim ir tinkamai kreips visus mano žingsnius.

Ko iš jūsų laukti ir reikalauti? Jei nuo šiol mes būsime tik viena didelė šeima, tai išvien turime ir dirbti. Aš už jus melsiuos, bet ir jūs melskitės už mane. Tų jūsų maldų prašau kuo karščiausiai. Prašykite, kad Dievas man šviestų, stiprintų, man padėtų visuose mano darbuose. Be Dievo malonės – esu silpnas, nieko negaliu. Jūsų pareiga – imti į širdį Dievo žodį: „Kas jūsų klauso, manęs klauso. Kas jus niekina, mane niekina“ (Lk 10, 16). Pasitikėkite manim! Atidarykite man savo širdis!

Tiesa, didžios mano pareigos, bet esu kupinas vilties, kad Dievas padės jas atlikti. Sveikinu jus visus vardan Dievo Tėvo, kurio Apvaizda yra mano globai pavedusi šią dieceziją; vardan Jėzaus Kristaus, kurio malonė mane čia paskyrė; vardan Šventosios Dvasios, kuri mums duota, kad mumyse gyventų ir padarytų mus Dievo sūnumis. Sveikinu visus čia susirinkusius ir likusius namie; teisius ir nusidėjėlius. Ateinu pas jus su meile; taigi neabejoju, kad ir man atsilyginsite meile. Saldžiausioji Jėzaus Širdis tejungia mus visus, kad visi norai ir darbai eitų vien Dievo garbei.

Šventoji Nekaltai Pradėtoji Dievo Motina, kuri Aušros Vartuose švieti ir mus gini ir globoji! Pavedu Tau save ir savo aviją. Suteik, kad baigtųsi karas ir įvyktų ramybė! Kad išnyktų neapykanta ir įšviešpatautų visuotinę meilę! Sutaikink mus su savo Sūnumi, kad amžinai linksmintumės danguje. Amen.“

Ir toliau: „Kanauninkas asistentas evangeliją skaitė lik lenkiškai, prieš pradėdamas kalbas. Pabaigęs lenkišką pamokslą, paklausiau, ar bus skaitoma evangelija lietuviškai. Atsakė, kad čia nesą tokio papročio. Man atrodė, kad būtų reikėję prieš lietuvišką pamokslą paskaityti evangeliją lietuviškai. Tiek to, nieko nesakęs, prabilau lietuviškai. Žmonėms kalbėjau karštai ir, kiek tik įstengiau, iš širdies. Regis buvo ir lenkai, ir lietuviai patenkinti. Po sumos, grįždamas su prel. Hanusowiczium dar kartą prašiau, kad Lietuvos Tarybos ir valstybės atstovams užleistų pirmą vietą. Numaniau, kad čia kils daug nemalonumų.

Įžengiant į vyskupo rūmus, pasitiko mane prel. Michalkevičius su duona ir druska. Atvyko ir kiti prelatai ir kanauninkai. Aukštai salionuose rinkosi delegacijų atstovai. Man einant pusryčiauti, priėjęs kan. Kukta pasakė, kad, jei sutinkanti kapitula pirmoje eilėje leisti Tarybos atstovus, tai atvažiuosianti manęs sveikinti, o jei ne, nesirodysianti. Atsakiau, kad prel.

Hanusowiczius minėjęs, kad tam jų norui nesipriešinsias. Tada kan. Kukta pasiuntė vežiką parvežti Tarybos atstovų. Sėdus pusryčiauti, atėjęs kan. Lubianiec užprotestavo prieš Tarybos atstovų norą kalbėti pirmiausia (ir tai nepriklausomos Lietuvos sostinėje – *A. L.*). Ešą nustatyta buvo tvarka, kad lenkų delegacijų atstovai pirma kalbėsia, o lietuvių paskui, tai to ir reikia laikytis. Atsakaiu, kad, mano nuomone, čia jau civilinio mandagumo aktai. Bažnyčioje pirmiau kalbėjau lenkiškai, o paskui lietuviškai, kadangi lenkų dauguma. O Taryba vis tik yra valdžia, ją sveikino net Šv. Tėvas, su ja derybas vedė net nuncijus Pacelli Miunchene, vokiečiai jai pavedė savo valdžios dalį ir ji atstovaujanti žymiai šalies daliai. Taigi šio civilinio mandagumo akte priderėtų jai pirma vieta, – taip man atrodė. Kiti kapitulos nariai nesipriešino ir J. E. vyskupas O'Rourke taip pat buvo tos nuomonės.

Kan. Lubianiec ragino, kad greičiau eičiau prie delegacijų, nes laukia. Rinktis buvo nustatyta antrą valandą. Tarybos atstovų dar nebuvo. Palaukęs iki pusės trijų, ėjau prie delegacijų. Pasakiau kad, kai tik atvažiuos Tarybos atstovai, visa kita pertrauktų ir juos įleistų. Lubianiec pasakė, kad gal kur atskirame kambariukyje juos priimti. Pasakiau: tada geriau visiškai nepriimti, negu žmones niekinti.

Prasidėjo sveikinimai: pirmiau ėjo lenkų atstovai, paskui lietuvių, paskui baltgudžių. Kan. Lubianiec norėjo, kad išklausęs lenkų, jiems atsakytų. Matyt, norėjo, kad lenkai paskui sau išeitų. Sakiau, kad visų išklausęs, paskui visiems pačiliui atsakysiu. Kalbėjau, kiek galėdamas, iš širdies – pirma lenkams, paskui lietuviams ir paskui baltgudžiams, – o jiems lenkų kalba, kadangi baltgudiškai nemokėjau. Sakiau, kad atėjau čia visiems lygiai tarnauti, visiems reikšti meilę; kad tautų santykiuose tos pačios Kristaus doros privalome laikytis, kaip ir atskirų žmonių santykiuose; kad nė vieno nevalia neapykantoje laikyti, niekinti, skriausti; kad visus lygiai reikia mylėti ir t. t.

Tarybos atstovai neatvažiavo. Pasirodė, kad buvo nesusipratimas. Vežikas nesusiprato: pastovėjęs prie Tarybos būstinės, sugrižo. Nebuvo Tarybos atstovų nė katedroje, kadangi kapitula nenorėjo jiems duoti atskirų vietų, o tik drauge su kitais draugijų atstovais presbiterijoje. [...]

Mat patyriau, kad Vilniaus katedros kapitula ir lenkai kunigai visiškai nepripažįsta nei Lietuvos Tarybos, nei lietuvių valdžios. Paskui sužinojau, kad per dvi savaites tik apie tai Vilniuje kalbėta ir ginčytasi – kuria kalba aš pirmiau prabilisiu. Jeigu būčiau išdrįšęs pirma lietuviškai prakalbėti, kaip Taryba spyrėsi, lenkai būtų bažnyčioje sukėlę didžiausią triukšmą ir riaušes. Man pirma prabilus lenkiškai, lenkai buvo labai patenkinti.

Lenkai piliečiai prašė mane pietų antrą valandą, gruodžio 9 dieną. Tarybos atstovai taip pat buvo prašę. Paklausiau: kelintą valandą? Atsakė: 6-tą valandą. Taigi matydamas, kad bus galima sutaisyti, sutikau lenkų pakvietimui, bet lietuviai savo pietus atšaukė. Tą vakarą pietus man iškėlė kunigai seminarijoje. Buvo daug kalbų.

Rytojaus dieną tuoj aplankiau Tarybos pirmininką [Antaną Smetoną] ir jo pavaduotojus bei visus Lietuvos valstybės ministrus ir žymesnius valdininkus. Vakare Taryba darė interpeliaciją, kodėl baltgudžių kalba nebuvo skaitoma bula ir sakoma kalba bei kodėl Tarybos atstovams nebuvo skirta tinkama vieta. Aš tik anksti rytą gruodžio 9-tą gavau iš sekretoriaus kun. J. Steckiewicziaus raštą, kurį Taryba buvo įteikusi administratoriui prel. Hanusowiczui. Taigi po laiko. Taip ir atsakiau ministrų pirmininkui Voldemarui lietuviškai, o *Bielaruskaj Rady Prezydijumui* – baltgudiškai. Lietuviai ir baltgudžiai nelabai buvo patenkinti tokia ingresso eiga, bet matė, kad čia ne mano kaltė. Kapitula viską tvarkė, aš buvau tik svečias ir turėjau nustatytos tvarkos laikytis.

Per lenkų piliečių pietus buvo išgerta mano sveikatai man labai pavojingu būdu, būtent, kad pasitikima, jog aš prisidėsiąs prie Lenkijos ir Lietuvos unijos atgaivinimo. Atsakiau, kad aš visa širdimi tarnavau žmonėms, būdamas Lenkijoje, ir čia visiems tarnausiu. Kas iš mano darbo išeis, nežinau. Būdamas kunigas ir vyskupas, aš tegaliu tik meilę, broliškumą ir vienybę žmonėms skelbti ir turiu žmones taikyti. Politinės unijos ne man priklauso ir ne mano galioje. Ta kalba lenkams patiko. Buvo daug kalbų, ir reikėjo būti atsargiam, kad ko neprasitartum.

Kitą dieną vakariinės kvietė (lenkų – *A. L.*) krikščionys demokratai: taip pat buvo kalbų, ir reikėjo būti atsargiam. Pažymėjau, kad aš į politiką kištis negaliu, kad, mokydamas žmones doros, teikdamas jiems Kristaus mokslą, tikiuosi ir tėvynei geriausiai patarnausiąs. [...]

Per visas dienas rytais mane lankė daug visokių žmonių ir kunigų, o po pietų paprastai aš lankydavau žymesnius miesto ir šalies piliečius. Buvo atėję prisistatyti vienuolynų atstovai ir atstovės. Kviečiamas lankiau seserų nazaretiečių mokyklas; gražiai mane priėmė. Eilės ir kalbos buvo lenkų tautine kalba. [...] Pasiūliau kiekvienos tautos troškimus ir siekimus gerbti, kiek jie neprieštaruoja mūsų tikėjimo dėsniams. Nori sau sveiki eiti su Varšuva, tegu. Kad tik Dievą ir Bažnyčią mylėtu.“¹

¹ *Matulaitis J.* Užrašai. Brooklyn, N. Y., 1991. P. 157.

Be tautinio stuburo

Iš tų užrašų matyti, kad naujam Vilniaus vyskupui lietuvių tautos kovos dėl laisvės, dėl nepriklausomos valstybės – nė motais. Tokiu abejingumu savo tautai ir valstybei dvelkia visi J. Matulaičio užrašai. Lietuvių tauta per tokias kančias ir aukas vos išsikovojo sau nepriklausomybę, vos ėmė kurtis savo sostinėje, o vyskupas lietuvis nepasako nė vieno žodelio apie tai, tik pataikauja lenkams, jų kapitulai, sudarytai vien tik iš lenkų, ir tuo savo elgesiu lyg ir paskatina lenkų dvasininkus toliau engti, menkinti lietuvius, jų kalbą, rūpintis ne nepriklausomos Lietuvos, o imperialistinės Lenkijos interesais. Vyskupo pradėtą skelbti tolerantiškumą lenkai pirmiausia panaudojo savo interesams, kolonizatorių siekiamis įgyvendinti lietuvių žemėse.

Apie tas lenkų užmačias žinojo ir naujasis vyskupas. Tai rodytų 1918 m. gruodžio 27 d. užrašai: „Atėjo pas mane Steponas Mickiewicz, Varšuvos lenkų valdžios komisaras, atsiųstas Vilniun. Pranešė, kad lenkų valdžia (Lenkijos viršininkas J. Pilsudskis – *A. L.*) nusprendusi Lietuvą **okupuoti** (pabraukta mano – *A. L.*), bet kad tai dar nereiškia Lietuvos aneksijos, kad paliksia teisę apsispręsti. Pranešė, kad legionieriai ir lenkų valdžia garantuos Bažnyčios laisvę. [...] Atsakai, kad aš į politiką nesikišu ir kad, atėjus legionieriams, mes, kunigai, ir jų išganymu rūpinsimės taip pat, kaip ir kitų žmonių. Aš nuolat skelbiu žmonėms vienybės, meilės, broliškumo reikalingumą. Tai mano, kaip ganytojo, uždavinys.“¹

Tai lyg patvirtintų mintį, kad vyskupas jautėsi jau ne tiek Lietuvos pilietis, ne lietuvių tautos sūnus, o pasaulinės Vatikano valstybės atstovas – jei nežadama kėsintis į Bažnyčios valdžią, viskas gerai.

Bet lenkai neilgai teišlaikė Vilnių savo rankose. Jį okupavo bolševikinės Rusijos kariuomenė. Nauji okupantai sostinėje ir visoje jos okupuotoje Lietuvos dalyje steigė sovietines įstaigas. Bet vyskupui pasisekė išvengti bolševikų smurto. Balandžio 19 d., ankstyvą rytą, į Vilnių įsiveržė lenkų legionai ir balandžio 21 d. jau visa senoji lietuvių sostinė buvo jų rankose. Užėmę ją lenkų legionieriai nužudė keletą dešimčių žydų, esą bolševikų talkininkų. Vyskupas J. Matulaitis, atrodo, nelabai siejojosi, kad Vilnius ir jo kraštas vėl atiteko lenkų imperialistams. 1919 m. balandžio 22 d. jo užrašuose skaitome apie bažnytines iškilmes „išvaduotojams“: „Su kapitula sutarėm iškilmių tvarką. [...] Sutarta daryti padėkos pamaldas balandžio 23 d. Apsiemiau giedoti šv. Mišias po pamokslo „Te Deum“. [...]

¹ *Matulaitis J.* Užrašai. Brooklyn, N. Y., 1991. P. 166.

Kun. Lubianiecas dar sumanė, kad aš organizuočiau padėkos ir atgailos procesiją į Aušros Vartus. [...] Buvo atėjęs Jerzy Osmolowski (J. Pilsudskio patikėtinis vadinamosioms lenkų Rytų žemėms – *A. L.*). Jis užsiminė, kad tuoj į Vilnių atvažiuosias J. Pilsudskis ir kaip manome jį sutikti? [...] Jį lenkai vadino Naczelnik Państwa (Valstybės galva), nors pats dažniausiai pasirašydavo Naczelnym Wódz Wojsk Polskich (Vyriausias lenkų kariuomenės vadas). [...] Į Vilnių atvykstančio J. Pilsudskio laukė minios žmonių ir lenkų kunigų. Bet jis ten nesustojo. Tada kun. Oleszczuk su žmonėmis sugiedojo litaniją, ir pabaigoje sugiedota „Tavo apgynimo“. Jau seniai mane buvo pasiekęs gandas, kad Pilsudskis esąs socialistas, tikyba jam nerūpi. Išsiskyres su savo žmona, o dabar prie jo prisiplakusi kažkokia žydaitė. [...] Bet per mišias katedroje, jį (kun. Macejevičius – *A. L.*) smilkė ir davė jam relikvijas bučiuoti. [...] Tuoj po „Te Deum“ giedojo „Boże, coś Polskę“. Paskui aš ir Pilsudskis ir kiti nuėjome į šv. Kazimiero koplytėlę pasimelsti. [...] Po pamaldų Pilsudskis buvo pas mane su vizitu. Pilsudskis teisinosi, kad, atvykęs Vilniun, nesustojęs Aušros Vartuose, nes nežinojęs, kad jo laukia. [...]

Balandžio 24 d. Katedroje atlaikiau gedulingąsias Mišias už žuvusius (lenkų legionierius – *A. L.*).

Balandžio 26 d. [...] Dalyvavau iškilmėse, surengtose atsisveikinti su Pilsudskiu. Ketvirtą valandą po pietų drauge su prel. Michalkevičiumi nuėjau į tas iškilmes. Tai buvo iškilmės įteikti Pilsudskiu miesto raktus. Salė buvo labai gražiai papuošta. Prisirinko daug žmonių. Bene 5,30 val. atvyko Pilsudskis su savo palydovais. Vienas piliečių atstovas perskaitė adresą. Atrodė, kad ir man tenka prabilti. Sakiau, kad Bažnyčia buvo varginama, o dabar galės laisvai atsikvėpti. Už tai tariau nugalėtojiui **ačiū**. Išreiškiau pasitikėjimą, kad Bažnyčia dabar galės laisvai plėstis ir veikti. [...]

Buvo žydų rabinas Rubinšteinas ir dr. Schabadu. [...] Prašė, kad aš užtarčiau žydus. Nupasakojo, kiek žydams tenka kentėti nuo legionierių [...]. Keturis nekalčiausius žmones (legionieriai – *A. L.*) sušaudė. Kitiems žydams barzdas degino, net ir Lentvario rabinui, 70-ties metų seneliui. [...] Žydų atstovai nusiskundė dėl kratų. Legionieriai ką randa, atima – pinigų, brangenybes. Patys daro provokacijas: meta bombas arba šaudo. Nekaltus žmones suima, kad išpirktų [...]. Ir nuo lietuvių tokių pat nusiskundimų girdėjau: daugeliui lietuvių kratas darė po tris ar keturis kartus. Lenkai atėmė pinigų, pasisavino daiktus. Prieš lietuvius skleidžiami visokie melagingi gandai.

Balandžio 27 d. [...] Prieš išvažiuodamas, Pilsudskis atsiuntė pas mane savo adjutantą atsisveikinti. [...] Žydai išsislapstė, tūno savo būstuose.

Lietuviai nuliūdę ir nusiminę, taip pat kur nuošaliau buvoja. Lenkus, net jaunos vaikišcius, legionieriai apginklavo. Visi lenkai prisisagstę ereliukų, nešioja tautinių spalvų raištelius. [...] Daugelyje lenkų krautuvių ir šiaip įstaigų languose išstatyti Pilsudskio paveikslai. [...] Prel. Michalkevičius man sakė, kad lenkai labai pyksta ir yra pasipiktinę, kad esą kun. Tumas ir kun. Abaravičius nuolat, nuo ryto iki vakaro, su žydais šnekasi. [...] Lietuviai pasauliečiai, bent kai kurie, tiesa, tariasi ir išvien eina su žydais, nes bendros nelaimės ir priespaudos juos suartino. Nėra kas daugiau daryti, kaip tik vienytis su žydais ir gudais.

Gegužės 1 d. [...] Atėjo gandas, kad Varšuvoje nežino, su kuo reikia tartis, nes ten esą trys valdžios: viena – tautininko Romano Dmowskio, kuris Paryžiuje sėdi su J. Paderewskiū; kita valdžia – J. Pilsudskis, kuris save laiko valstybės galva, ir trečia – Lenkų seimas. Be to, dar esą ginčų tarp Pilsudskio ir Hallerio, kariuomenės vado. Pilsudskis, prieš Hallerio ir Antantės norus, pasiskubino Vilniū pagrobtū.

Gegužės 2 d. Buvo p. Mykolas Biržiška, lietuvių gimnazijos direktorius. Papasakojo apie dalykų padėtį ir kaip lietuviai žiūri į lenkų legionų atėjimą čia.

Jo ir kitų lietuvių nuomone, su lenkų legionais drauge atėjusi ir visokeriopa reakcija prieš visokias laisves. Atėjęs aiškus lenkų imperializmas, kuris kėsinas silpnesnius tautas – lietuvių ir gudų – pavergti ir nutautinti. Viršū ima endekai – lenkai tautininkai. Matyt, kad legionai atėję dvarų ir dvarponių ginti. Lenkai ateityje mano gudus kolonizuoti, o jų miškus išvežti Lenkijon. Su legionais einas taip pat žiaurus antisemitizmas bei lietuvių ir gudų neapykanta.

Jau dabar lietuviai negauna vietų, net šalinami iš vietų, jei nemoka lenkiškai. Pilsudskis ir Osmolowskis teisingiau supranta ir nori geriau tvarkyti gudų ir lietuvių reikalus, bet jie tik lašas endekų jūrose. Lenkai nusistatę, jei pavyks, ne tik Lietuvą užimti, bet ir latvių, ir estų žemes.

Pats Biržiška gavęs iš Osmolowskio ir Jono Pilsudskio¹ leidimą važiuoti Kaunan, reikėjo dar tik komendanto parašo. Šis ne tik parašo nedavęs, bet dar nemandagiai su Biržiška pasielgė – pasakė, kad lieps išmesti jį laukan. Žydai, lietuviai ir gudai yra nusistatę prieš dabartinę lenkų politinę srovę ir okupaciją.

¹ Pilsudski, Jan: vienas iš „Rytines žemes“ valdančių asmenų. Dalyvavo 1918.XII.30–31 įvykusiame lietuvių–lenkų pasitarime, drauge su Z. Jundzill, W. Abramowicz ir kitais atstovais svarstyti lietuvių–lenkų bendradarbiavimo galimybes.

Biržiška du kartus kalbėjęsis su Osmolowskiu – ir gana ilgai. Su jo ir Pilsudskio programa dar galėtų lietuviai sutikti. Bet ar jų programą priims Varšuvos Seimas? Spėjo, kad ne. Osmolowskis išvažiuodamas sakė, kad jei Seimas su jo programa sutiksiąs, tai grįšiąs čia Vilniun darbuotis, jei ne, tai tiek lietuviams, tiek lenkams piliečiams teks ruoštis su reakcija ir kelti revoliuciją.

Skundėsi Biržiška, kad neilgai tesės savo įstaigas išlaikyti,¹ jei negalės parsivežti pinigų iš Kauno. Jis, mat, manė tuo reikalu Kaunan važiuoti, bet kai lenkai neleidžia, tai gali ir sustoti veikusios lietuvių įstaigos. Ką kauliečiai mano, nežinia.

Lenkai su tais lietuvių karininkais, kur automobiliu buvo čia atvažiavę ir Lydon nuvykę, nesutarė nieko, ir, matyt, nenorėję tartis. Taip pat nenorėję tartis su tais, kur Varšuvon buvo nuvažiavę. Kaune Lietuvių Taryba ir valdžia, net vietinių lenkų² nuomone, esanti daug nuveikusi ir veikianti demokratiškai. Lenkai buvo sumanę lietuvius suskaldyti ir norėję tartis su lietuviais socialistais, bet šie su tuo sumanymu nesutikę. Dėl to net p. Jundziū³ buvęs Kaune areštuotas. Dabar Kaunan išvažiavęs Romeris⁴ su lietuviais tartis.

Aplankė mane p. Staniszewski,⁵ Varšuvos Seimo atstovas. Jis yra mano pažįstamas iš Marijampolės. Jo tėvas ten mokytojavo – net lietuvių kalbą dėstė; jo motina lenkė. Jis save laiko pusiau lietuviu, pusiau lenku. Lietuviškai kalbėti beveik pamiršęs. Jis priklauso lenkų tautininkų (endekų) partijai ir yra nusistatęs, kad Vilnius turįs būti prijungtas prie Lenkijos. Minėjo gudų kolonizavimą lenkais. Bet jis suabejojo, kaip bus su baltgudžiais; antai – galima iš gudų sudaryti atskirą valstybinį vienetą ir pavesti Tautų Sąjungos globai.

Taip pat mane aplankė J. E. arkivyskupas Teodorowiczius ir kun. K. Lutosławskis, abu Varšuvos Seimo atstovai, tautininkai. Ypač kun. Lutosławskis

¹ IV. 22 d. įsteigtas laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas globoti lietuvių kultūros ir labdaros įstaigas bei ginti lietuvių teises.

² Vienintelė lenkų politinė grupė, kuri domėjosi bendradarbiavimu su Lietuva, buvo vadinamieji „krajowcy“ – vietiniai lenkai.

³ Jundziū, Zygmunt: lenkų veikėjas, buvęs narys Vilniaus piliečių komiteto, įsteigto šelpti nuo karo nukentėjusius. Komitete dalyvavo visų tautybių atstovai. Vėliau, komitetui iširus, Jundziū dėl to kaltino lenkus narius. Jis buvo vietinis, remiąs bendradarbiavimą su lietuviais.

⁴ Romer, Adam: lenkas karininkas, majoras.

⁵ Staniszewski, Stanisław: viceministras, Lenkijos Seimo narys. Jo tėvas – Vincas Staniškis, marijampolietis. Netrukus, 1919.V.28 Staniszewski buvo pasiūstas į Kauną baigti derybas dėl abiejų valstybių sienų. Derybos buvo nevaisingos.

be galo griežtai ir aštriai viską ėmė: Vilnius ir vietovės, kur daugiau gudų katalikų, būtinai turi būti prijungtos prie lenkų žemių. Gudai nėra tauta, o tik medžiaga tautai. Apsupus Gudiją lenkų mokyklų tinklu, gudai sulenkėsia. Su žydais vyks žūtibūtinė kova. Anuos lietuvius, esančius Kaune, privers susidėti su lenkais, o jei nenorėtų – teturi sau Žemaičių kunigaikštiją.

J. E. ark. Teodorowiczius mažiau kalbėjo ir nenumanė, kokia čia dalykų padėtis. Aš, kiek galėdamas, mašinau kun. Lutosławskį, kad, taip griežtai dalykus statydamas, žmonių nesukiršintų dar labiau. Aš politikon nesikišu, sakiau, bet, kiek pažįstu lietuvius, tai su Osmołowskio ir Pilsudskio programa gal ir sutiksia. O šiaip – Dievas žino, kas gali išeiti; gal naujos žudynės ir peštynės.

Kun. Lutosławskio žodžiais, Varšuvos Seimo dauguma žiūrinti į Pilsudskį ir Osmołowskį, į judviejų politiką čia Lietuvoje, kaip į lenkų interesus išdavystę (*Zdrajcy sprawy narodowej*). Iš jo žodžių taip pat buvo matyti didelis lenkų savim pasitikėjimas, savo jėgomis, savo padėtimi. Girdi, jiems Entente norinti pavesti net rusų reikalus tvarkyti, ne tik Lietuvos. Man skaudu pasidarė, su juo kalbant. Tas lenkų tautininkų noras atimti Vilnių iš lietuvių ir sulenkėjusias Lietuvos dalis, užgrobti baltgudžius ir juos nutautinti, man neatrodė, kad prie ko nors doro galėtų privesti. *Iustitia elevat gentes* (Teisingumas kelia tautas). Šv. Rašto žodžiais tariant: tik tiesa ir teisybė tautas padaro dideles ir galingas.

Aplankė mane ir p. Meystowiczius,¹ o paskui Mineika. Tiedu kitaip žiūri į Lietuvą: norėtų, kad ji tik susivienytų su Lenkija. Aš, vienų ir kitų pažiūrų klausydamas, rūpinausi nesikišti į politiką.²

Nuolatinis vyskupo kartojimas okupantams lenkams apie savo „nesikišimą į politiką“ buvo palankus lenkų okupantams ir jų kunigams, kurie vyskupo žodžius neretai panaudodavo ir smaugdami lietuviybę, slopindami priešinimąsi lenkų šovinizmui, okupacijai. Vyskupas, vildamasis, kad savo viešu demonstruojamu gerumu, pritarimu ir okupantams, ir pavergtiesiems pasieks santarvės, iš tikrųjų nepelnė didesnės nei lenkų, nei lietuvių pagarbos. Vyskupas, bijodamas priekaištų, nedalyvavo nė vienos pasaulietinės lietuvių organizacijos veikloje, nerašė straipsnių į lietuviškąją spaudą. O jo pamokslai buvo tik grynai religinio, tikiybinio pobūdžio. Jo

¹ Meystowicz, Aleksander (1864–1943): Panevėžio apylinkės dvarininkas, buvęs Dūmos atstovas, karo metu gyvenęs Petrapilyje. 1918 m. grįžęs į Lietuvą ir aktyviai dalyvaujans lenkų politinėje veikloje. Vyskupui pasakė esąs palankus susitaikinimui su lietuviais bei Lietuvos nepriklausomybės pripažinimui.

² Perspausdinama iš kn.: Jurgis Matulaitis. Užrašai. Brooklyn, N. Y., 1991.

nuostatas iš dalies patvirtina ir jo užrašai – juos skaitant atrodo, kad vyskupui buvo vis viena, kas benutiks lietuviams okupuotoje Rytų Lietuvoje ar nepriklausomai Lietuvai. Vatikanas, patiriamas lenkų hierarchų, tais metais ir parinko J. Matulaitį Vilniaus vyskupu todėl, kad šis neturėjo tvirtesnių tautinių savo nuostatų ir siekė tik taikos bei ramybės, nepaisant, kokia ir kieno auka tai būtų pasiekta. Per daugiau kaip šešerius J. Matulaičio vyskupavimo Vilniuje metus kaip buvo, taip ir liko vyskupijos kapitula sudaryta vien iš lenkų šovinistų, kaip iki jo, taip ir jo metais lenkai toliau savavaliavo išskeldami į vienuolynus, izoliuodami lietuvių mėginusius ginti kunigus. Nepadaugėjo Vilniuje ir bažnyčių, kuriose pamaldos būtų lietuvių kalba. Ir archyvuose išlikusiuose lietuvių organizacijų dokumentuose nepasisekė aptikti net užuominų apie J. Matulaitį kaip lietuvių. Tuo tarpu iki tol buvusieji vyskupai lenkai elgėsi ne tiek kaip dvasininkai, o lenkų ir Lenkijos imperialistinių interesų gynėjai.

Jurgis Matulaitis, deja, netapo lietuviams antruoju Motiejumi Valančiumi Rytų Lietuvoje.

Vyskupas netapo ir lenkų okupantų numylėtiniu. Štai pavergtos sostinės Vilniaus lietuvių veikėjas dr. D. Alseika knygoje „Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–1934 metais“ (V., 1935), atpasakoja vieno marijono lenko žodžius: „[...] 1923 m. ėjau gatve, kai vysk. Matulevičius važiavo į Aušros Vartus, o paskui jį bėgo gatvės lenkų vaikai, purvais ir akmenimis mėtydami ir rėkdami: [...] lenkų ėdikas. Vyskupas ramus važiavo, tik jo akyse buvo matyti nusiskundimo, kad aš pamaniau: ne, šis žmogus negal būt kaltas...“

Atrodo, ir pats vyskupas jautėsi nepajėgus būti kovotoju ir dėl savo tautos, ir dėl Bažnyčios. 1921 m. balandžio 1 d. vyskupas savo užrašuose prisimena apie atėjusį pas jį lenkų kunigą pasiskusti, kad ne tik lietuviai, bet ir gudai mėgina bažnyčiose įvesti pamaldas savo kalba. Vyskupas rašo: „[...] Pats jam užsiminiau, kad tiesa – dar ne laikas į bažnyčią įvesti baltgudžių kalbą – ypač neprotinga būtų dabar tai daryti, tokiais laikais ir aplinkybėmis. [...]“

Girdėjau, kad lenkų „Straż Krzesowa“ yra sudariusi tam tikrus būrius ar kuopas kunigams prižiūrėti, o jei jiems netinka – šalinti. [...] Kad Dievas duotų greičiau šio krašto likimą išspręsti, tada būtų galima pradėti ramų darbą. [...] Vakare iš Varšuvos grįžo generolas Želigovskis. Lenkai jam suruošė stotyje pagarbos manifestaciją – parodyti Tautų Sąjungai, kad jie visuomet su generolu Želigovskiu eina...“¹

¹ *Matulaitis J.* Užrašai. Brooklyn, N. Y., 1991. P. 334.

O balandžio 2 d. savo užrašuose vyskupas rašė, kad jis priėmęs okupanto Želigovskio prašymą „įkalbėti Kauną deryboms“ su jais, lenkais. Kaip matyti iš jo užrašų, vyskupas, neminėdamas, kad vykdo okupantų užduotį, mėgino įtikinti lietuvių atstovą Igną Jonyną ir okupuotojo krašto veikėją Mykolą Biržišką, kad reikią tartis su lenkais pasiūlant jiems Gardiną, Lydą. Bet lietuviai, tarsi nuspėję apie vyskupo misiją, jam atkirte, kad su Lenkija bus tariamasi, kai ji išves iš Lietuvos žemių savo okupacinę kariuomenę.¹

Jausdamas savo bejėgiškumą, bet, svarbiausia, neturėdamas tvirtų pilietinių, tautinių savo nuostatų, vyskupas J. Matulaitis 1925 m. birželio 27 d. rašo Popiežiui Pijui XI prašydamas atleisti iš Vilniaus vyskupo pareigų, o liepos 14 d. sulaukia iš jo atsakymą, kad atsistatydinimas priimtas. Rugpjūčio 1 d. vyskupas, neinformavęs nė vieno lietuvių, palieka Vilnių. Iš Varšuvos jis parašo Vilniaus kapitulai apie savo atsistatydinimą. Pasiunčia atsisveikinimo laiškus savo pagalbininkui, nuožmiam lenkintojui K. Michalkevičiui, kapitulos dekanui prel. J. Hanusovičiui (Hanusowicz), kurios kancleriui L. Chaleckiui (Chalecki) ir kai kuriems kitiems. Bet nė vienai lietuvių organizacijai, lietuvių teisių ir laisvių gynėjai, lietuvių kunigui. Tačiau apie savo pasitraukimą vyskupas informuoja Lenkijos kultūros ir švietimo ministrą Stanislovą Grabskį (Stanisław Grabski), paaiškindamas, kad planuojąs apsigyventi Romoje ir čia įkurti marijonų centrinį vienuolyną bei kolegiją marijonams studentams. Tai veiklai jis jau buvo gavęs Popiežiaus pritarimą.

Dar kiek žvilgtelėkime į vyskupo užrašus, iš kurių išnyra pataikavimas lenkams:

„Rugpjūčio 5 d. Tuoj po dvyliktos valandos atvykau į Romą. [...] Apsigyvenau pas lenkus (tėvus rezurekcionistus – *A. L.*), kad nemanytų, kad aš ant jų pykstu ir nenoriu daugiau jų žinoti [...].

Rugpjūčio 6 d. Prašau audiencijos pas šv. Tėvą. Kardinolo P. Gaspari (Vatikano valstybės sekretorius – *A. L.*) nebuvo [...]. Mačiausi tik su J. E. vyskupu Pirrarde ir Borgoncini Duca. [...] Iš judviejų sužinojau, kad Lenkijos valdžia rūpinosi mane iškeldinti iš Vilniaus į Częstochową. [...] Tą pačią dieną aplankiau Lenkijos atstovybę (ne Lietuvos! – *A. L.*) prie Šv. Sosto. Radau tik ministrą Perlowskį (Lenkijos ambasadorius prie šv. Sosto – *A. L.*). Jis tik iš manęs patyrė, kad aš jau iš Vilniaus šv. Tėvo atleistas. Raminau jį, kad aš nemanau lenkams kenkti [...]. Perlowskis pasakė, kad

¹ Ten pat. P. 337.

valdžia (lenkų – *A. L.*) prieš mane kaip kunigą ir vyskupą nieko neturinti. Priešingai, savo pranešime Apaštaloj sostui mane tik gyrė. Tik dėl politinių priežasčių aš Vilniuje negalėjau likti. Pasakiau, kad aš tas priežastis gerai suprantu [...]. Mano apsilankymas regimai patiko lenkų valdžios atstovui [...]. Paskui lankiau žymesnius lenkus.“¹ Tai tikro pataikautojo lenkams užrašai.

Apie Popiežiaus „savarankiškumą“ atspindi ir vyskupo rugpjūčio 13 d. užrašai: „Šiandien šventasis Tėvas teikėsi mane priimti. Labai malonus man buvo [...]. Iš kalbos su šv. Tėvu patyriau, kad gerai padariau, prašydamas, kad mane atleistų. Keliant mane į arkivyskopus, lenkų valdžia būtų davusi griežtą veto. [...] Buvo atvykusi lenkų maldininkų grupė, drauge su jais [...] šv. Mišiose, kurias laikė šv. Tėvas, o paskui ir audiencijoje pas jį. Visa tai dariau, kad lenkai matytų, jog aš jokio pykčio prieš juos neturiu. Savo kalbose, kur ir kiek galėdamas, pagyriau, ką gera buvau patyręs Lenkijoje ir lenkų tarpe.“²

J. Matulaitis Romoje toliau darė savo karjerą: 1925 m. rugsėjo 1 d. jis paskiriamas titulinu Adulijos arkivyskupu, gruodžio 13 d. pakviečiamas į Kauną kaip Apaštališkasis vizitatorius, po to 1926 m. birželio 11 d. vyksta į Čikagą dalyvauti eucharistiniame kongrese, ten aplanko keletą lietuviškų parapijų, o grįžęs į Kauną parengia Lietuvos konkordato su Šv. Sostu projektą. Dėl staigaus apendicito uždegimo ir pavėluotos jo operacijos 1927 m. sausio 22 d. miršta. Sausio 29 d. jis buvo palaidotas Kauno katedros kriptoje. 1934 m. jo kūnas iškilmingai perkeliamas į Marijampolės bažnyčią, į specialiai jam įrengtą Jėzaus Širdies koplyčią.

1987 m. birželio 28 d. Romoje Popiežius Jonas Paulius II Jurgį Matulaitį (Matulevičių) paskelbė palaimintuoju.

Bene didžiausi J. Matulaičio nuopelnai Bažnyčiai tokie, kad jis rūpinosi (nuo 1909 m.) Marijonų vienuolijos įsteigimu Marijampolėje, kad 1918 m. vasarą buvo įsteigta Švenčiausiosios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vargdienių seserų kongregacija (vienuolija), kurios įstatus jis parengė. Jos skyriai, be Marijampolės, buvo įkurti Alytuje, K. Naumiestyje, Kazlų Rūdoje, Skuode, Simne, Šakiuose. Nuo 1935 m. šios vienuolijos seserys leido dvisavaitinį katalikišką laikraštį mergaitėms ir jaunoms moterims „Liepsnos“. Nuo 1936 m. Švenčiausiosios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vienuolynas įsikūrė ir JAV, Putname.³

¹ *Matulaitis J.* Užrašai. Brooklyn, N. Y., 1991. P. 340, 341.

² Ten pat. P. 341, 342.

³ *Liekis A.* Amerikos lietuvių kultūros archyvas (ALKA). V., 2001. P. 20, 21.

Gaila, kad vyskupas nepaliko ženklėsių pėdsakų lietuvių tautos kovų dėl savo žemių, kalbos ir laisvės metraštyje, nebuvo, kaip sakyta, savo tautos gynėjas. **1930 m. „Vilniaus rytojaus“** Nr. 74 rašoma: „[...] Nebuvo metų, kad Vilniaus arkivyskupijos kurija nebūtų padariusi lietuviams skriaudų. Konkordato paragrafai, net Kristaus mokslas – visa tai, kurijos nuomone, tik įrankis silpnuosius (lietuvius) glemžti. [...] Kurija visai nekreipia dėmesį į tai, kad tikybos mokytūsi vaikai suprantama jiems kalba, jai tik svarbu nusiųsti lenkų kunigą, kuris varytų tik lenkišką akciją ar kovotų su visu tuo, kas yra lietuviška. Lietuvius kunigus siunčia į baltgudiškas vietas, o lenkus į lietuviškas vietas. Bažnyčioj ir mokykloj lietuviui tenka klausyti lenkiškų pamokslų ir pamokų, o jei ir išgirsta kur Dievo žodį lietuviškai iš „apaštalo“, tai dažniausiai tik sudarkyta, iškraipyta kalba, tarytumei pasityčiojimui. Lietuviai inteligentai ir sodiečiai aiškiai mato, kad Kurijai tik rūpi lietuvių nutautinimas, o ne jų sielos reikalai. Skaudu apie tai rašyti lietuviui katalikui, o dar nemaloniau kunigui...

Iš tikrųjų, mus, kunigus, už mūsų pasivumą ateities kartos pasmerks, o mūsų pavaduotojai ieškos dokumentų tam pasmerkimui nugriauti ir nesuras.

Argi mes, kunigai, nematome, kaip žmonės tolsta nuo tikėjimo ir Bažnyčios vien tik todėl, kad lenkai kunigai nežiūri teisybės, o vien tik varo nutautinimo darbą? Argi ne gėda mums, lietuviams kunigams, kad mūsų tarnaitės turi savo organizacijas ir veikia, o mes net bijome viešai organizuotai savo žodį tarti. Reikia mums susiburti ir išdėstyti Šventajam Tėvui mūsų skriaudos, nes kitaip turėsime didelę atsakomybę prieš Dievą ir savo Tautą.“

Beje, vyskupas J. Matulaitis, daug kartų susitikdamas su Popiežiumi, galėjo rasti progų papasakoti tiesą apie lenkų kunigų šovinizmą okupuotoje Rytų Lietuvoje, bet, bijodamas lenkų, to nepadarė.

Apie lenkų katalikų kunigų nusikalstamą veiklą ypač Rytų Lietuvoje dr. D. Alseika, buvęs Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas, minėtoje knygoje „Vilniaus krašto lietuvių gyvenimas 1919–1934 metais“ (p. 49) rašo:

„Visi vyresnieji inteligentai gerai žinome, kokia ortodoksija viešpatavo Rusijoje, ir matome dabar, prie ko ji privedė. Rusų dvasininkai, pasaulinės valdžios ir kapitalistų pavergti, žiūrėjo tiktai išviršinės religijos pusės, visai mažai dėmesį tekreipdami į krikščionišką etiką ir Kristaus mokslo esmę. Galėdavo žmogus blogai elgtis, bet jei nueis cerkvėn, pastatys žvakutę prie šventųjų atvaizdų ir muš „paklonus“ Dievo ir caro garbei, visos nuodėmės būdavo dovanojamos. Rusai buvo stačiatikiai. Nedaug geriau,

Juozas Tumas-Vaižgantas
(1869 09 20–1933 04 29),
kunigas, rašytojas.

Mečislovas Reins (1884 02 05–
1953 11 08), Vilniaus kunigų
seminarijos profesorius, „Ryto“
švietimo draugijos pirmininkas.

Kun. kan. Juozas Kukta
(1873 02 03–1942 06 16),
1918–1922 m. Lietuvių draugijos
dėl karo nukentėjusiems šelpiti
Centro komiteto Vilniuje
pirmininkas, vėliau Kaišiadorių
vyskupas.

Kun. Petras Kraujalis (1882 07 08–
1933 08 14), Vilniaus kunigų
seminarijos profesorius, nuo
1922 06 19 Vilniaus „Ryto“
draugijos pirmininkas.

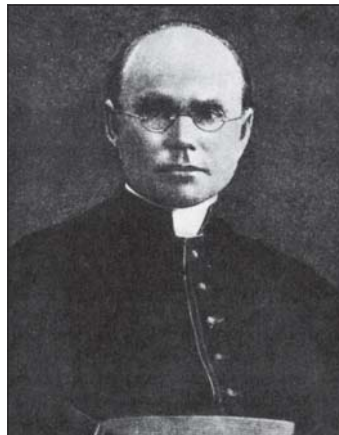
Kun. Juozas Breiva (1891 01 16–1939 01 21), lietuvių sodžiaus švietėjas, 1925 m. lenkų priverstas iš Vilniaus krašto pasitraukti.

Kun. Kristupas Čibiras (1888 12 14–1942 03 24), Vilniaus lietuvių Šv. Mikalojaus parapijos klebonas. 1927 10 05 lenkų suimtas ir uždarytas į Lukiškių kalėjimą.

Kun. Pranas Bieliauskas (1883 08 23–1957 12 21), dr. J. Basanavičiui mirus išrinktas Vilniaus lietuvių labdaros draugijos pirmininku.

Kun. Antanas Viskantas (1879–1940), Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas Vilniuje.

Kaltinėnų (Švenčionių apskr.)
klebonas Aleksandras Mikaila
(1889 02 19–1957 09 06),
1927 10 05 lenkų suimtas ir ilgai
kalintas.

Adutiškio (Švenčionių apskr.)
klebonas Benediktas Krištaponis
(1901–1935), 1927 10 05 lenkų
suimtas ir kalintas.

Kun. Vladas Taločka (1881–
1947), 1918 m. gudų atstovas
Lietuvos Valstybės Taryboje
Vilniuje, nuo 1919 m. Lietuvos ir
lietuvių teisių gynėjas Vilniaus
spaudoje lenkų kalba.

Kun. Nikodemas Raštutis
(1881 02 06–1947 06 16),
Vilniaus krašto švietėjas,
1927 10 05 lenkų suimtas,
o 1927 10 14 išremtas
į nepriklausomą Lietuvą.

Arkivyskupas Julijonas Steponavičius (1911 10 18–1991 06 18)

tačiau, viduramžių laikais yra buvę ir Vakarų Europoj. Ortodoksinis kunigų nusistatymas ir elgesys privedė jų prie protestantizmo, reformacijos, o Prancūzijoje prie visiško tikybos neigimo per Didžiąją prancūzų revoliuciją. Prancūzai, atmetę tikybos formas ir pačią tikybą, paskelbė tiesos, teisybės, lygybės ir brolybės idealus, kurie iš tikrųjų glūdi Kristaus mokslė, o kuriuos daugelis kunigų buvo užmiršę, patekę šio pasaulio galiūnų įtakon, grynė vergiją, baudžiavą, inkviziciją.“ Ir toliau rašoma, kad lenkų kunigų šovinistų įtakon patekusi Vilniaus vyskupijos kurija yra bedievystės platin-toja ir joku būdu nesuderinama su Kristaus mokslu.

Lenkų jungas okupuotame Vilniuje ir jo krašte daugeliui lietuvių atrodė kur kas sunkesnis negu beveik 120 metų trukę carinės Rusijos ar kaizerinės Vokietijos priespauda. Pirmiausia dėl to, kad lietuviai neturėjo kur ir kam pasiskųsti dėl lenkų šovinistų ir į jų rankas patekusios Katalikų bažnyčios priešiško lietuvių. Betgi lietuviams nebuvo prošvaistė ir tai, kad beveik 7 metus Vilniaus vyskupu buvo lietuvis Jurgis Matulaitis. Daug dėl to kaltas ir Popiežius, nepaisęs, kad lenkai katalikybę yra pavertę savo imperialistinių užmačių propaguotoja ir vykdytoja. Paimkime kad ir 1925 m. Lenkijos konkordatą su Vatikanu. Jame nurodyta: vyskupas **turi prisiekti, kad vykdyt Lenkijos valdžios politiką**. Juk iš esmės tai prieštaravo „Popiežiaus neklystamumo“ ir „vienvaldiškumo“ dogmoms. Pagal tą konkordatą Lenkijos Katalikų bažnyčia jau yra valdžios įrankis. Tad dėl to iš dalies galima paaiškinti ir J. Matulaičio pasitraukimą iš Vilniaus vyskupo sosto – sudarius konkordatą vyskupas jau būtų turėjęs tarnauti ne vien Dievui, Bažnyčiai, bet ir Lenkijos viršinin-kui, lenkų okupacinei valdžiai.

1927 m. vasario 16 d. Vilniuje mirus lietuvių tautos patriarchui dr. Jonui Basanavičiui, lietuviams teko patirti nemažai lenkų vyskupijos pažeminimų, kol iš jos gavo leidimą pastatyti šio lietuviams brangaus veikėjo karstą Vilniaus katedroje (vasario 24 d.). Įnešant jį pro didžiąsias Katedros duris susirinkusios prie Katedros lenkės ėmė klykti: „Uciekajmy, poganie przyjechali“ („Bėkime, pagonys atvažiavo“). Tai buvo akivaizdūs lenkų kunigų darbo vaisiai. Didijį Lietuvį į Rusų kapines lydėjo orkestras, choras, daug lietuvių veikėjų, atvykusių iš Kauno, ir tūkstančiai žmonių. Ant jo kapo buvo sudėta dešimtys vainikų. Gedulas buvo paskelbtas visoje nepriklausomoje Lietuvoje.¹

¹ *Biržiška M.* Vilniaus Golgota. V., 1992. P. 437–442.

Tarp didžiausių lietuvių smaugėjų okupuotame Vilniuje ir jo krašte buvo čia su Lenkijos diktatoriaus J. Pilsudskio palaiminimu 1926 m. birželio 24 d. paskirtas arkivyskupas **Romualdas Jalbžykovskis**. Gimė jis 1876 m. Lenkijoje, Lentovo Donbe. Baigęs Lomžos gimnaziją, mokėsi Seinų kunigų seminarijoje, paskui – Petrapilio dvasinėje katalikų akademijoje, kurią baigęs 1902 m. vyskupo A. Baranausko pakviestas dėstyti Seinų seminarijoje lotynų ir lenkų kalbų, kitų dalykų. R. Jalbžykovskis iš karto pasireiškė kaip didelis lenkų šovinistas, lietuvių ir nepriklausomos Lietuvos priešas. Ypač tai išryškėjo nuo 1908 m., kai jis buvo paskirtas seminarijos viceregentu. Jis uždraudė seminarijoje lietuvių kalbą ir įvedė tik lenkų (iki tol Seinų seminarijoje daugybės dalykų buvo mokoma lietuviškai), pakeitė priėmimo į seminariją tvarką – lietuvių bebuvo galima priimti mažiau negu pusę, seminaristams uždraudė skaityti lietuvišką spaudą, to nebuvo ir lietuviškos spaudos draudimo metais. Seminaristams uždrausta net savo artimiesiems lietuviškai rašyti. Dėl persekiojimų nemažai lietuvių klierikų paliko seminariją. Lietuviams, baigusiems seminariją, būdavo neleidžiama stoti į Petrapilio dvasinę katalikų akademiją.

Kaip ne mažesnis kovotojas prieš lietuviybę ir lietuvius R. Jalbžykovskis pasireiškė ir Seinų vyskupijoje, kurioje jis nuo 1910 m. buvo paskirtas religinio turinio lietuviškų leidinių cenzoriumi. R. Jalbžykovskis nemažai pastangų dėjo, kad būtų sumenkinta lietuvių įtaką net visai juos išvejančią iš Seinų ir kitų Pietų Lietuvos miestų. Tam tikslui jis Lenkijoje suorganizavo lenkų šovinistų Katalikų sąjungą (Związek Katolicki). Skatino ir net savo pinigais rėmė lenkiškų mokyklų steigimą ir lenkiškos spaudos, nukreiptos prieš Lietuvą ir lietuvius, leidimą.

Pirmojo pasaulinio karo metais buvo pasitraukęs į Rusiją, bet ir ten rūpinosi tik lenkais, tik jiems jis steigė amatų ir kitas mokyklas, o 1917 m. sugrįžo į Seinus lenkų hierarchu ir buvo paskirtas to krašto generaliniu vikaru, o 1918 m. lapkričio 30 d. Lomžoje išventintas vyskupu. Lenkams ištrėmus iš Seinų vyskupą Karosą, buvo pasodintas į jo sostą. 1925 m. Lenkijai sudarius konkordatą su Vatikanu, paskirtas naujai sudarytos Lomžos

Vyskupas Romualdas Jalbžykovskis

vyskupijos vyskupu. Bet neilgam, nes gavo paskyrimą į Vilnių arkivyskupu. Ir čia nuo pirmųjų dienų lietuviams jis buvo ne tiek dvasios tėvas, kiek baudžiosios dvaro laikų tijūnas, siekiantis sunaikinti visa, kas lietuviška Vilniuje ir jo krašte. Neregėtu iki tol mastu imta iš krašto iškeldinti lietuvius kunigus, atkeliant į jų vietą lenkus. Buvo apribotas lietuvių įstojimas į Vilniaus kunigų seminariją. Pageidaujantys stoti privalėjo pateikti iš lenkų okupacinės valdžios ir policijos ištikimybės liudijimą.¹

Ne mažiau kaip ir ankstesniais metais lietuvius engė lenkų valdžia.

Iš tų laikų spaudoje ir žmonių atmintyje yra išlikę daugybė lietuvių katalikų persekiojimo atvejų. 1931 m. balandžio 4 d. lenkų policininkai, Marcinkonių vlsč. Kriokilio sodžiuje pamatę ūkininko Elijošiaus Stovario namuose ant sienos kabantį paveikslą su lietuvišku užrašu „**Nuo bado, maro, ugnies ir karo gelbėk mus, Viešpatie**“, surašė protokolą ir paskyrė didžiulę baudą už lietuvių kalbos propagavimą. Tik kai valstietis sudegino paveikslą, lenkai atšaukė savo baudą. Lenkų policininkai baudė lietuvius už tai, kad pamaldų metu jie imdavo giedoti lietuviškai. Už panašius „nusikaltimus“ daug lietuvių buvo nubausta Švenčionių, Trakų ir kitose apskrityse.

1931 m. gegužės 17 d. **Vilniaus lietuviai studentai priėmė rezoliuciją** dėl lenkų arkivyskupo R. Jalbžkovskio per katalikų bažnyčias vykdomo lenkinimo politikos. Joje rašyta:

„1. Mišrioje arkidiecezijoje lietuviams katalikams valdyti Jo Ekscelencija Arkivyskupas sudarė arkidiecezijos valdymo aparatą vien iš lenkų kunigų nacionalistų, nusistačiusių prieš lietuvius; 2. parapijose, kur lietuvių žymi dauguma, Jo Ekscelencija įvedė perpus pamaldas lenkų kalba (Švenčionys, Adučiškis, Vasiūnai ir kt.); 3. verčia kunigus grynai lietuviškose parapijose įvesti lenkų pamaldas ten, kur kelios šeimos kalba lenkiškai, nors visi žmonės supranta lietuviškai (Daugėliškis, Tverėčius, Kaltanėnai, Marcinkonys, Ratnyčia, Valkininkai, Dūkštas); 4. žymiai lietuvių daliai neduoda pamaldų (Asava, Butrimonys, Varanavas, Armoniškis, Lazdūnai), neduoda lietuviams intensyviai reikalaujantiems lietuviškų pamokslų (Gervėčiai, Rodūnia, Kaniavos prašymas 1930.II.22., Gedžiūnėlių prašymas 1930.II.22); 5. mišrioms parapijoms, kuriose kyla dėl lenkininkų kaltės riaušės, Jo Ekscelencija meta interdikta tik lietuviams (pvz., Gervėčiuose kun. Malinovskis su lenkais gieda, su lietuviais – ne); 6. lietuvių klebonus ir vikarus, mėgstančius švietimo darbą, perkelia į gudų parapijas, tuo būdu versdamas lenkinti gudus (pvz., Varanavičius – Dubravoje, Budzilas – Konstantinave, Buivis – Miadzirole,

¹ Lietuvių enciklopedija. Čikaga, 1956. T. 9, p. 266, 267.

Vilniaus lietuvių studentų sąjungos valdyba (1926–1928 m.). Iš kairės: R. Mackevičius (sekretorius), A. Juknevičius (pirmininkas), K. Blažys (knygininkas), M. Čenytė (vicepirmininkė) ir M. Karužaitė (iždininkė).

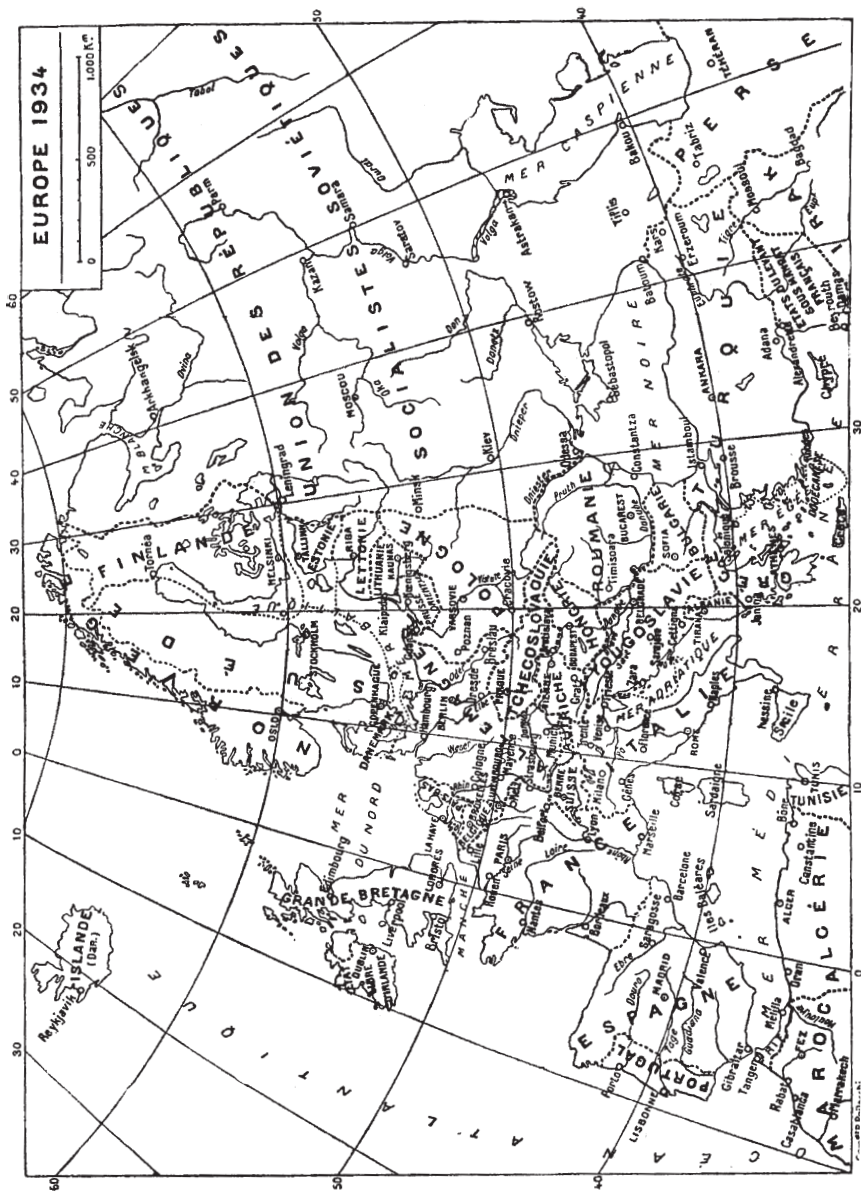

Pirmieji Vilniaus lietuviai studentai Vilniaus universitete (1925 m.) Sėdi (iš kairės): kun. Baužys, E. Horodničius, L. Šlapelytė, A. Juknevičius, M. Karužaitė. Stovi (viduryje): M. Čenytė, A. Birinčikas ir kiti; paskutinėje eilėje A. Mačionis ir kiti.

Gečys – Dalioke, Gruodis – Seniaviciuose, Mikaila – Slobudkoje, Vienažindis – Olanuose ir t. t.); 7. Lietuvių klebonams lietuviškose vietose duoda lenkus komendorius (vikarus) (Adutiškyje – Bazevič, Švenčionyse – Štein); 8. Veiklesni lietuvių kunigai valdžios tremiami ir Jo Ekscelencija jų neužtaria (Šimašis iš Dūkšto, Mikaila iš Kaltanėnų, Jakavonis iš Gervėčių, Karvelis iš Valkininkų ir kt.); 8. kai 1927.X.5 buvo suimta 14 nekaltų lietuvių kunigų (retorsijos), Jo Ekscelencija jų neužtarė ir net nepaminėjo savo oficioze („Wiadomości Archidecezyjalne Wilenskie“); 9. lietuvių kunigus skiria „kilnojimų“ grupė (novibilis) ir už lietuvių mokyklos palaikymą perkelia į gudus; 10. lenkų 2–3 asmenų delegacijų išklauso, lietuvių 12 žmonių delegacijų su prašymais, patvirtintais daugybe parašų, neklauso, išvadina juos „durniais“ ir užtrenkia duris (pvz., Gervėčių delegacija, Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto delegacija, kurioje Komiteto pirmininką K. Stašį įžeidė); 11. į laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto raštus, adresuotus Jo Ekscelencijai, gautami užgaulūs atsakymai ir dar prasilenkiant su teisybe (kurijos kanclerio kun. Ad. Savickio raštas Laikinajam Vilniaus komitetui 1930.I.15, Nr. 992); 12. Jo ekscelencija ingresso dieną, nesilaikydamas šio krašto tradicijų, perskaitė popiežiaus bulę tik lenkų kalba, tuo būdu paneigdamas lietuvius; 13. lietuvių vaikams mokyklose tikybos pamokas paveda lenkams kunigams, nemokantiems lietuviškai, tuo būdu tikybos pamokas paversdamas priemonė lietuviams lenkinti (Dūkšte – kun. Stupkievič, Švenčionyse – Štein, Tverėčiuje – Pšijalgovski); 14. kai lietuviams įsakoma dėstyti tikybos pamokas lenkiškai, Jo Ekscelencija lietuvių neužtaria (Budreckis, Pelesos klebonas Paditvio mokykloje); 15. nekreipia dėmesio, jei lenkai kunigai šmeižia lietuvius (Ščemirskis – Rodūnioje, Štein – Švenčionyse, Malinovskis – Gervėčiuose); 16. Jo Ekscelencija kelia lietuvių pasipiktinimą, kai savo parėdymus lietuvių kunigams praneša per policiją (pvz., Vasiūnų klebonui įsakė per policijos komendantą dalyti su lenkais pamaldas pusiau).“¹

Išvadose lietuviai studentai reišė griežtą viešą protestą dėl lietuvių kalbos teisių suvaržymo, ragino lietuvių visuomenę kovoti toliau ir apie tą kovą skelbti pasauliui, reikalavo gražinti pirmąją pamaldų tvarką, nekiloti lietuvių kunigų į gudų ir lenkų parapijas, iškeltuosius gražinti į lietuvių parapijas, visus nurodymus siųsti lietuvių kalba, įsileisti kurijon ir jos teisman lietuvius kunigus, neleisti dangstantis katalikiškąja akcija skleisti endekiškos lenkų agitacijos ir slopinti lietuvių kultūros, skaitytis su lietuvių delegacijomis ir jų reikalavimais, o įžeistiems duoti satisfakciją, į valdiškas

¹ Naujoji viltis. 1990. Nr. 23, p. 141, 142, 143.

Europa 1934 m. (Prancūzijoje išleistas žemėlapis).

mokyklas, kuriose yra lietuvių, prefektais skirti tik kunigus lietuvius. Pagaliau reiškę užuojautą nekaltai nukentėjusiems kunigams, skriaudžiamiesiems parapijiečiams ir lenkinamų vaikų tėvams.

Ši rezoliucija buvo išspausdinta daugelyje Vilniaus lietuvių laikraščių. Tačiau nei pats arkivyskupas, nei okupacinė lenkų valdžia nereagavo į lietuvių skundų rezoliuciją. Tik raštus pasirašiusieji buvo ilgai tardomi lenkų policininkų. O kai kuriose Vilniaus ir jo krašto bažnyčiose buvo **laikomos „juodosios knygos“, į kurias būdavo įrašomi lietuviai**, nepaklūstantys lenkintojams. Apie tokios knygos paskirtį 1935 m. pavasarį Eišiškių kun. Kulikovskis parapijiečiams aiškino, jog to reikia, kad būtų įveikta pagonybė, jos metų kalba – lietuvių. Tad knyga padėsianti nustatyti visokius katalikybės priešus.

Lenkai šovinistai, norėdami išitvirtinti okupuotame Vilniuje ir jo krašte, ėmėsi **lenkinti ir vietinių lietuvių pavardžių rašybą**. Taip beveik visame okupuotame krašte lenkai kunigai į bažnytinių metrikų knygas ėmė įrašyti: vietoj Pirstelis – Pirstel, vietoj Martinkėno – Marcinkianas, vietoj Šimelionio – Šimielievičius ir t. t. Kunigai, kurie lietuvius užrašydavo taip, kaip jie būdavo vadinti nuo amžių, bausti vietos lenkų valdžios ir arkivyskupijos.

Arkivyskupo R. Jalbžykovskio nurodymu nuo 1933 m. kai kuriose senose bažnyčiose ir koplyčiose pradėta keisti net lotyniški užrašai lenkiškais, o Mariją Dievo Motiną ėmė skelbti „Lenkijos karaliene“, taip pat ir Aušros vartų.

Ypatingą dėmesį arkivyskupas skyrė **Vilniaus kunigų seminarijai**, kurioje, pavyzdžiui, 1935 m. iš 120 klierikų tik 2 buvo lietuviai. Visi kiti lenkai. Seminarija buvo paversta ne tiek Kristaus mokslo karių, o lenkų šovinistų nacionalistų ugdymo centru. O kai 1939 m. spalio 10 d. Vilnius ir dalis jo krašto vėl atiteko Lietuvai, kai į pustuštes parduotuves iš Lietuvos imta vežti maisto produktus, daugelyje bažnyčių lenkų kunigai ragino parapijiečius neparsiduoti už „mėsos atliekas“ („za ochlopy mięsa“).¹ Beje, to lenkintojų šovinizmo buvo apsėsta ir nemažai Vilniaus universiteto profesorių lenkų, kurie atsisakė toliau dirbti jau lietuviškame Vilniaus universitete.²

Apskritai bent iš dalies yra teisūs tie, kurie sako, kad visais amžiais Katalikų bažnyčia, kur tik ji buvo patekusi į lenkų šovinistų rankas, buvo lietuvybės, Lietuvos valstybės smaugėja. Lenkai, katalikybę pasisavinę kaip nacionalinę – valstybinę religiją, dangstydami ją ir jos vardu, kaip kadaise kryžiuočiai, siekė įgyvendinti šovinistinius savo valdžios tikslus – ir pirmiausia Rytų Lietuvoje. Lenkų hierarchai ir kunigai buvo savotiška lenkų penktoji kolona Lietuvos Rytuose.

¹ Ten pat. P. 149.

² *Liekis A.* Prof. Bernardas Kodatis: Sugrįžusio lietuvių gyvenimas. V., 2010. P. 58.